

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

Кол жазма укугунда

УДК: 371:372.22:372.31

ШАМЫРКАНОВА НАДИРА БЕЙШЕНБЕКОВНА

**БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ӨЗ АЛДЫНЧА
ИШТӨӨСҮН УЮШТУРУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ**

13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы

Педагогика илимдеринин кандидаты
окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган
ДИССЕРТАЦИЯ

Илимий жетекчи:
педагогика илимдеринин доктору,
профессор Калдыбаева А.Т.

Бишкек – 2019

МАЗМУНУ

КИРИШҮҮ.....3

I ГЛАВА. ОКУУЧУЛАРДЫН ӨЗ АЛДЫНЧА ИШТӨӨСҮН УЮШТУРУУНУН ТЕОРИЯЛЫК МАСЕЛЕЛЕРИ

- 1.1. Окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу маселесинин педагогика илиминде изилдениши.....**10**
- 1.2. Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу педагогикалык проблема катарында.....**23**
- 1.3. Изилдөөчүлүк иш-аракет аркылуу башталгыч класс окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу.....**36**

БИРИНЧИ ГЛАВА БОЮНЧА КОРУТУНДУ46

II ГЛАВА. БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ӨЗ АЛДЫНЧА ИШТӨӨСҮН УЮШТУРУУНУН МЕТОДОЛОГИЯСЫ ЖАНА МЕТОДДОРУ

- 2.1. Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу шарттарын аныктоонун илимий изилдөө методдору.....**49**
- 2.2. Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун жана жетектөөнүн педагогикалык шарттары.....**61**
- 2.3. Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу формалары жана методдору.....**77**

ЭКИНЧИ ГЛАВА БОЮНЧА КОРУТУНДУ93

III ГЛАВА. БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ӨЗ АЛДЫНЧА ИШТӨӨСҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ БОЮНЧА ЭКСПЕРИМЕНТАЛДЫК ИШТИ УЮШТУРУУ

- 3.1. Эксперименттин аныктоочу этабын уюштуруу... ..**97**
- 3.2. Эксперименттин калыптандыруучу этабынын натыйжасы..... **136**

ҮЧҮНЧҮ ГЛАВА БОЮНЧА КОРУТУНДУ146

ЖАЛПЫ ТЫЯНАК.....148

ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ.....152

ТИРКЕМЕЛЕР

КИРИШҮҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Учурда билим берүүнүн мазмунун жаңылоо боюнча татаал маселелер турат. Окуучунун компетенттүүлүгүн камсыз кылууну көздөгөн методологиялык парадигма Жалпы орто билим берүүнүн Мамлекеттик стандартында аныкталып, КР Өкмөтүнүн 2014-жылдын 21-июлундагы №403 Токтому менен расмий бекитилген [153].

Компетенттүүлүк парадигма окуучуларды алган билимдерин өз алдынча жаңы кырдаалдарда колдонуу, талдоо жүргүзүү менен алардын чечимдерин таап, өз алдынча жыйынтык чыгаруу билгичтиктерин калыптандырууну көздөйт. Аталган компетенттүүлүктөрдү калыптандыруунун бирден бир ыкмасы болуп – окуучулардын өз алдынча иштерин уюштуруу эсептелинет.

Айрыкча бул башталгыч класстын окуучулары үчүн актуалдуу, себеби онтогенездин дал ушул этабында окуу иш-аракети борбордук мааниге ээ болуп, өнүгүп жаткан инсандын негизги таанып-билүү өзгөчөлүктөрүнүн өнүгүшүн аныктайт. Ушул мезгилде илимий, теориялык ой-жүгүртүүнүн өнүгүүсүн, илимий билимдин системасын андан ары өздөштүрүүсүн камсыз кылган ой-жүгүртүүнүн формалары өнүгөт. Окууда, күнүмдүк турмушта өз алдынча багыт алуунун өбөлгөлөрү негизделет. Бул куракта окуучу өзүн окуунун субъектиси катары түшүнө баштайт. Эгерде бул куракта аталган сапаттар калыптанбай калса, бала үчүн окууну андан ары улантуу кыйынга турат, ал баланын бүтүндөй өмүрүнө таасир этери белгилүү.

Окутуу процессиндеги «өз алдынча иштөө» түшүнүгүнүн мазмуну, максаты, милдеттери, дидактикалык принциптери, функциясы, формалары жана аны уюштуруу методдору М.Г. Гарунов [35], Б.Е. Корольков [76], О.А. Нильсон [109], В.Г. Орловский [111], П.И. Пидкасистый [115], А.Я. Цукарь [142], Н.И. Чиканцева [145] ж.б. изилдөөлөрүндө караштырылган. Ал эми В.В. Дрозина окуучулардын чыгармачылык өз алдынчалык иш-аракетин уюштуруунун теориялык жана практикалык негизги жоболорун иштеп чыккан.

Окутуу теориясын иштеп чыгууда сабак жана үй тапшырма

системасындагы өз алдынча иштөөнү колдонуунун жолдорун (Е.Я. Голант [37], Н.Г. Дайри [42], Б.П. Есипов [149], Р.М. Микельсон [103]) белгилүү ийгиликтерге жетишти. Айрым изилдөөчүлөр (Н.Д. Левитов [84], И.Я. Лернер [87], Л.М. Пименова [81] ж.б.) окуучулардын өз алдынчалыгынын өнүгүүсүн тууроо иш-аракетинен чыгармачылыкка болгон динамикада изилдөөгө аракет жасашкан.

Аталган проблеманы изилдөөдө кыргызстандык окумуштуулар да өз салымдарын кошуп келишет. Маселен, окуутуу процессинде өз алдынчалык жана чыгармачылык активдүүлүк теориясынын өнүгүүсүнө А.А. Алимбеков [3], М.К. Асаналиев [8], Н.А. Асипова [82], И.Б. Бекбоев [21], Э.А. Болотов [63], К.Б. Биймырзаев [63], Н.К. Дюшеева [5], А.А. Исабеков [63], М. Кырбашева [82], Э.М. Мамбетакунов, А.Д. Токтомаматов [157] ж.б. сыяктуу көрүнүктүү педагогдор чоң салым кошушкан. Бул изилдөөлөрдө тарбиялануучулардын өз алдынчалыгын жана чыгармачылык активдүүлүгүн өнүктүрүүнүн бирден бир эффективдүү ыкмаларынын бири өз алдынча иштөө болуп саналарын көрсөтүшөт.

Өз алдынча иштөөнү уюштуруунун айрым бир аспектилерин тууралуу М.Р. Алыбаева [5], А.А. Атакеева [10], А.С. Дөөталиева [43], В.Л. Ким [73], А.К. Наркозиев [108] ж.б. окумуштуулар изилдөө жүргүзүшкөн. Таанып-билүүчүлүк активдүүлүктүн жогорулашына компьютердик технологиялардын тийгизген таасири туурасында Д.М. Ажыбаев, Т.Б. Бекболотов, У.Э. Мамбетакунов, С.К. Калдыбаев, Г.Д. Орозкулова [63] ж.б. окумуштуулар кайрылышкан. Бирок аталган изилдөөлөр ЖОЖдун студенттеринин өз алдынча иштөөсүн ийгиликтүү уюшуруунун жолдорун аныктоого арналган. Мектеп окуучуларынын өз алдынча иштөөсүнө арналган Эржан Таштын диссертациялык эмгегин атоого болот. Изилдөөдө окуучулардын англис тили сабактарындагы жана класстан тышкаркы иштеги өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттарын аныктоо жана аны практикага киргизүүнүн жолдору иштелип чыккан.

Аталган изилдөөлөр өз алдынча иштөөнү калыптандыруу маселелеринин илимий-практикалык чечилишинде чоң роль ойногон. Бирок, жогоруда аталган изилдөөлөрдүн илимий кызыкчылыктарынын жана аларда каралып жаткан көйгөйлөрдүн актуалдуулугуна карабастан, бүгүнкү күнгө чейин башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу маселеси атайын изилдөөлөрдүн предмети болгон эмес.

Маселенин белгиленген актуалдуулугу, философиялык, психологиялык, педагогикалык адабияттардын талдоосу, диссертациялык, монографиялык материалдарды изилдөө, башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу маселесине көп көңүл бурулбагандыгы төмөнкүдөй *карама-каршылыктарды* пайда кылды:

– жаңы өзгөргөн шарттагы окуучулардын өз алдынча ишмердүүлүгүнө коюлган талаптар менен башталгыч класстардын окуу процессиндеги бардык иштин натыйжасы мугалимдин ишмердүүлүгүнөн көз каранды деген салттык көз караштардын жашап келе жаткандыгынын ортосундагы дал келбестик;

– мектеп окуучуларын башталгыч класстардан баштап өз алдынча окуу ишмердүүлүгүнө үйрөтүү тууралуу стандарттык, программалык талаптар менен ал талаптарды жүзөөгө ашыруунун педагогикалык шарттарынын илимий-методикалык негиздеринин айкындала электигинин ортосундагы.

Белгиленген карама-каршылыктар изилдөөнүн темасын «Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттары» деп аныктоого түрткү болуп, “Кайсы педагогикалык шарттар өз алдынча иштөөнү уюштурууга таасирин тийгизет” – деген проблеманы жаратты.

Диссертациянын темасынын илимий мекемелердин жүргүзгөн илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы. Диссертациялык иш И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин педагогика кафедрасынын 2015-2020-жж. илимий-изилдөө иштеринин тематикалык планы менен байланышкан.

Изилдөөнүн максаты: окутуу процессинде башталгыч класстын

окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттарын аныктоо жана аларды эксперимент аркылуу текшерүү.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу боюнча педагогикалык адабияттарды талдоонун негизинде «Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсү» түшүнүгүнүн мазмунун тактоо.

2. Кыргыз тили, математика, мекен таануу сабактарында башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттарын аныктоо.

3. Кыргыз тили, математика, мекен таануу сабактарында башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттарын эксперимент аркылуу текшерүү.

Алынган жыйынтыктардын илимий жаңылыгы: башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу боюнча педагогикалык адабияттар талдоого алынып «башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсү» түшүнүгүнүн мазмуну такталды. Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн калыптандырууга өбөлгө түзүүчү окутуунун уюштуруу формалары жана методдору аныкталды. Кыргыз тили, математика, мекен таануу сабактарында башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттарын иштелип чыгып эксперимент аркылуу текшерилди.

Алынган жыйынтыктардын практикалык маанилүүлүгү: ал мугалимдерди башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу боюнча теориялык жактан негизделген жана практика жүзүндө сынактан өткүрүлгөн методикалык нускоолор менен камсыз кылат; башталгыч класстын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу боюнча иштелип чыккан жана сыноодон өткөн педагогикалык шарттарды башталгыч класстын окутуу процессинде жетекчиликке алууга болот. Ошондой эле изилдөөнүн материалдарын студенттердин педагогикалык практикасында, ЖОЖдо мугалимдерди кесиптик жактан даярдоодо, илимий-методикалык эмгектерди

түзүүдө, жазууда колдонсо болот.

Коргоого коюлуучу диссертациядагы негизги жоболор:

1. Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу боюнча педагогикалык адабияттарды анализдөөнүн негизинде «Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсү» түшүнүгүнүн такталган мазмуну: *«Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсү – бул, мугалим тарабынан көрсөтмө берилип, атайын бөлүнгөн убакытта дидактикалык максаттын аткарылышына багытталган окуучулардын өз алдынча активдүү окуп-үйрөнүүнүн негизинде алардын компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу боюнча иш-аракетти түшүндүрөт».*

2. Кыргыз тили, математика, мекен таануу сабактарында башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун теориялык жактан негизделген педагогикалык шарттары.

3. Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттарынын окуучулардын билим деңгээлинин жогорулашына тийгизген таасирин тастыктоо боюнча педагогикалык эксперименттин натыйжасы.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Жалпы орто билим берүүчү мектептердин башталгыч класстарынын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттары аныкталып, кыргыз тили, математика, мекен таануу сабактарында окуучулардын өз алдынчалыгын өнүктүрүүнүн методдору, формалары жана сабактын үлгүлөрү иштелип чыкты жана №64, №72 орто мектептердин башталгыч класстарынын методикалык кеңештеринде презентация кылынып сунушталды.

Изилдөөнүн натыйжаларын апробациялоо. Илимий изилдөөнүн жүрүшү жана жыйынтыктары И. Арабаев атындагы КМУнун «КРнын педагогикалык билим берүүсүн модернизациялоонун көйгөйлөрү жана перспективалары» (2015-ж.), «Ааламдашуу процесстеринин шартында билим берүү системасын модернизациялоо» аттуу Эл аралык илимий-практикалык конференцияларында (2017-ж.), «Ала-Тоо» Эл аралык университетинин илимий

журналында (2018-ж.), ОшМУнун «Билим берүү айдыңында талапка ээ болгон педагогикалык адистерди даярдоодогу актуалдуу проблемалар: теориядан практикага» аттуу эл аралык илимий-практикалык форумунда (2019-ж), жана РИНЦ системасындагы Россиядагы «Научный аспект» журналында (2019-ж.) жарыяланып, И. Арабаев атындагы КМУнун педагогика кафедрасынын отурумунда 2019-ж., 21-май, эксперимент өткөн №64, №72 жана Касымбек у Мамбетаалы атындагы орто мектептердин мугалимдеринин кеңешмелеринде, «Заманбап педагогикалык билим берүүнүн жана илимдин теориялык жана методологиялык көйгөйлөрү» (Бишкек, 2018-ж.); «Педагогикалык билим берүүнүн өнүгүү перспективалары жана көйгөйлөрү» аттуу илимий-практикалык конференцияларында талкууланган жана илимий журналдарда жарык көргөн.

Диссертациянын натыйжаларынын илимий басылмаларда толук жарыяланышы: Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары 10 илимий макалаларда (анын ичинен чет өлкөдө – 2 макала РИНЦ журналында) жарыяланган.

Диссертациянын структурасы жана көлөмү. Диссертациялык иш изилдөөнүн илимий негизин камтыган киришүүдөн, үч главадан жана алардан пайда болгон корутундулардан, жалпы корутундудан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен, 10 таблицадан, 8 сүрөттөн жана тиркемелерден турат. Жалпы көлөмү – 165 бет.

I ГЛАВА. ОКУУЧУЛАРДЫН ӨЗ АЛДЫНЧА ИШТӨӨСҮН УЮШТУРУУНУН ТЕОРИЯЛЫК МАСЕЛЕЛЕРИ

1.1. Окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу маселесинин педагогика илиминде изилдениши

Окутуу процесси кылымдар бою мугалимдин аныкталган маалыматты окуучуларга берүү процесси катары билим парадигмасына негизделип түзүлүп келген. Учурда мектептеги билим берүүнүн системасы компетенттүүлүккө негизделип, олуттуу өзгөрүүлөрдү башынан өткөрүп жаткан мезгилде мугалимдин негизги функциясы окуучуга билимди даяр түрдө берүү эмес, өз күчүнө ишеним туудурган, активдүү кабыл алууну камсыз кылган, анын негизинде сабакка болгон кызыгуусун ойготкон, шыгын тапканга жардам берген билимге белгилүү эмоционалдык мамиле түзүүгө керек. Ошондой эле окутуу процесси билим берүү гана эмес, алган билимдерине өз алдынча анализ жүргүзүү, аны турмушта ишке ашырууга да негизделиши зарыл. Өзүнүн иш-аракети аркылуу гана ар бир адам айлана-чөйрөнү таанып-билет, өзү үчүн белгилүү турмуш шарттарын түзөт, жашоо, өздүк жана кесиптик проблемалардын чечимин издейт. Өз алдынча иштөө аркылуу окуучунун таанып-билүүчүлүк, коммуникативдик жана турмушта кездешүүчү проблемаларды чече билүү компетенциялары калыптанат.

Белгилүү окумуштуу-педагог И. Бекбоев: «Азыркы кезде мектептердин дээрлик көпчүлүгүндө окутуу негизинен түшүндүрүп көрсөтүү (иллюстрациялоо) жана репродуктивдик методдор менен жүргүзүлөт, мында окуучулар билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү мугалимдин айтып көрсөтүүсүнөн, китептерди окуудан жана өздөрүнүн угуп көргөндөрүн бир нече ирээт кайталоодон алышат. Окутуу процессин мындайча уюштуруп өткөрүүдө окуучулар мугалим аларды сураган кезде өздөрүнүн угуп көргөндөрүнүн эстеп калгандарын гана кайталап айтып берүү менен чектелишет да өз алдынча ойлонуп эмгектенүү мүмкүнчүлүктөрүнө ээ болушпайт», – деп жазат [21, 145-б.].

Чындыгында, мектепте окуучулары окуу иш-аракетин өздүк муктаждыктан эмес, аларга көрсөтмө берилгендиктен, көп мезгилде маанисин түшүнбөстөн аткарышат. Бул карама-каршылык көптөгөн педагогикалык көйгөйлөрдү жаратат. Алардын бири – бүтүрүүчүлөрдүн өз алдынча жашоого жана жумушка болгон даярсыздыгы.

Бул абалдан чыгуу максатында мектеп билим берүүсүндө мазмундук реформаны жүргүзүүгө жаңы методологиялык көз карашты колдонууга тийиштүү укуктук-нормативдик негиз пайда болду. Кыргыз Өкмөтү 2014-жылы жалпы орто билимдин мамлекеттик билим берүү стандартын бекитти. Кабыл алынган жалпы орто билимдин мамлекеттик стандарты окутуунун натыйжасы катары таанылуучу компетенциялар тобун аныктады. Анын негизинде Кыргыз билим берүү академиясы жана атайын түзүлгөн жумушчу топ жалпы орто билим берүүнүн Базистик окуу планынын иштеп чыгышты. Педагог-окумуштуу А.М. Мамытов Базистик окуу планын жаңылоо төмөндөгү себептер менен негизделгендигин белгилейт: “Мектеп билиминин сапатын жана жеткиликтүүлүгүн камсыздоо”, “компетенттүүлүккө негизделген мектеп билиминин жаңы мазмунун камсыздоо” [155]. Ушундай коюлган талаптарды ишке ашыруунун баскычтарынын бири – окуучулардын өз алдынча иштерин уюштуруу болуп саналат.

Изилдөөчү М.Т. Кырбашова азыркы коомдогу өзгөрүүлөр инсандын маалыматтык, өзүн өзү уюштуруу, көйгөйлөрдү чече билүү, чыгармачылык компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүнү алдыңкы планга чыгарып, инсандык өнүгүүнү белгилүү чекте камсыздоону талап кылып жатканын белгилеп: “акыл эсти «камдалып» коюлган даяр билим менен толтуруунун зарылчылыгы деле жок болот, анткени маалыматты сактоонун башка жолу бар жана аны колдоно билүү маанилүү болуп саналат, ошондуктан окуучу демилге көтөрбөсө, ал жашоого даяр жана ийгиликтүү деп айтууга болбойт, ал өзүнө жоопкерчилик алып, белгисиз, туңгуюк абалда чечим чыгара албайт, жалпы жыйынтык үчүн командада иштөөгө үйрөнгөн эмес, билимди өз алдынча

алганга жана керектүү маалыматты таап, колдонгонго жөндөмсүз болот” – деп жазат [82, 11-б.].

Биз, өз алдынча иштөөнү уюштурууну азыркы башталгыч класстын окуучуларынын керектүү компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу катары карайбыз, анткени азыркы дүйнөлүк өнүгүүнүн заманбап тенденциясы, орто мектептин бүтүрүүчүлөрүнөн үзгүлтүксүз билим алууга жөндөмдүүлүктү жана даярдыкты талап кылууда. Инсандын жөндөмдүүлүгү жана даярдыгы анын өзү билим алууга болгон ички туруктуу умтулуусуна негизделет.

Окуучулардын өз алдынча иштөөсү тууралуу айтууда өз ара бири бирине тыгыз байланышкан төмөнкү милдеттерди атасак болот. Биринчиси, окуучулардын таанып-билүү иш-аракетинде өз алдынчалыгын өнүктүрүүдөн, аларды өз алдынча билимди өздөштүрүүгө, өз көз карашын калыптандырууга үйрөтүүдөн турат; экинчиси – окууда жана практикалык иш-аракетте ээ болгон билимин өз алдынча колдонууда көрүнөт.

Окумуштуулар М. Эсенгулова жана Ж. Асекованын пикири боюнча коомдун заманбап мектепке карата негизги талабы болуп өз алдынча илимий, өндүрүштүк, коомдук маселелерди чыгармачылык менен чечкенди билген, сынчыл ойлонгон, өз көз карашын, ишеничин тарбиялап жана коргой алган, өзүнүн билимин жогорулатуу менен системалуу жана үзгүлтүксүз түрдө толуктап, жаңылап, өркүндөтүп, өз мүмкүнчүлүктөрүн кеңейте алган аны иш-аракетте чыгармачылык менен колдонгон инсанды калыптандыруу болуп саналат [151].

Сабактын натыйжалуулугун жогорулатуунун эң натыйжалуу жолу бул ошол сабакта өзгөчө орунду ээлеген өз алдынча иштөөнүн ыкмалары менен окуучуларды активдештирүү, себеби окуучу билимди өздүк өз алдынча окуу иш-аракет процессинде гана жакшы өздөштүрөт.

Өз алдынча иштөө маселесин изилдөө байыркы мезгилде эле башталган. Ойчулдар өз эмгектеринде баланын билимди өз ыктыяры менен активдүү жана өз алдынча өздөштүрүүсүнүн маанилүүлүгүн терең жана ар тараптан негиздешкен. Ошондой эле алар адамдын ой-жүгүртүүсүнүн өнүгүшү өз

алдынча иштөө процессинде гана ийгиликтүү өтөт, ал эми инсандын өркүндөшү жана анын жөндөмүнүн өнүгүшү – өзүн-өзү таануу жолу менен өтөт деп белгилешкен. Мындай иш-аракет балага кубаныч жана ырахаттануу тартуулайт жана ошону менен бирге жаңы билимди өздөштүрүүдө пассивдүүлүктү жок кылат. Мындан аркы окутуудагы өз алдынча иштөө жөнүндө идея Франсуа Рабле, Мишель Монтен, Томас Мор, Людовик Вивестин ж.б. эмгектеринде өнүгөт. Алар орто кылым эпохасында мектеп ишинин практикасында схоластика, догматизм жана жаттоо гүлдөп жаткан мезгилде баланы өз алдынча ойчул, сынчыл карашта ойлонгон адамды тарбиялоого окутууну талап кылышкан. Ошол эле ойлор Я.А. Коменский, Ж.Ж. Руссо, И.Г. Песталоцци, А. Дистервег ж.б. педагогикалык чыгармаларында өнүгөт.

Белгилүү дидакт Я.А. Коменскийдин эмгектеринин мазмунун окуучуларды өз алдынча иш-аракетке тартууда уюштуруу-практикалык маселелерди иштеп чыгуу түзөт жана көйгөйдүн негизги жоболорунун теориялык негиздеринин предмети катары окутууда окуучунун иш-аракетинин табиятын жетиштүү деңгээлде терең изилденбеген жана анализсиз мугалимдин иш-аракети эсептелинет.

Дидактикалык багыттын чегинде өз алдынча иштөөнү колдонуу чөйрөлөрү анализденип, алардын түрү изилденип, окуу процессинин ар түрдүү звенолорунда колдонуунун методикасы жакшыртылып келет. Окуучунун окуу процессиндеги өз алдынчалыгы менен педагогикалык жетекчиликтин байланышынын көйгөйү орун алып, кандайдыр бир деңгээлде методикалык аспектте чечилүүдө. Окутуу практикасы көп жагынан окуучулардын сабакта жана үйдө өз алдынча иштөөсүн уюштуруу үчүн мазмундуу материалдарга байыды.

К.Д. Ушинскийдин педагогикалык эмгектеринен кийин дагы бир багыт пайда болду. Ал багыт боюнча өз алдынча иштөө изилдөөнүн предмети катары тандалып алышы менен мүнөздөлөт. Педагогикалык багытта өнүккөн изилдөөлөр өз алдынча иштөөнүн маңызын дидактикалык категория катары карайт. Анын элементтери иш-аракеттин предметин жана максатын ачууга

багытталган. Бирок, окуучунун өз алдынча иштөөсүнүн бул багытын изилдөөнүн бардык жетишкендиктерине карабастан, ал процесс жана структурасы жетиштүү деңгээлде толук ачыла элек.

Бирок, өз алдынча иштөөнүн маанисин, ордун жана функциясын анализдөөнүн кээ бир структуралык принциптери кездешет. Мааниси жагынан жакын, бирок чындыгында жетиштүү жана өзгөчөлүккө ээ болгон варианттар бар. Алар (биригүү шартында) иш-аракеттин өз алдынчалык тарабынын маңызын аныктайт.

Биринчи топ:

1. Маанилүү компонент: түшүнүктөрдө, образдарда, кабыл алууларда жана ойлордо көрүнгөн билим.

2. Оперативдүү компонент: ар түрдүү аракеттер, билимди, ыкмаларды сырткы, ички планда колдонуу.

3. Натыйжалуу компонент: жаңы билим, ыкмалар, социалдык тажрыйба, идеялар, жөндөмдөр, сапаттар.

Экинчи топ:

1. Маанилүү компонент: окуу иш-аракетинин таанып-билүү милдетин, максатын белгилөө.

2. Процессуалдык компонент: натыйжага жетүүгө алып барган аракеттердин адекваттуу ыкмаларын тандоо, аныктоо, колдонуу.

3. Мотивациялык компонент: иш-аракеттин сөз түзүүчү жана түшүнүү функцияларын аткарган жаңы билимге болгон муктаждык.

Өз алдынча иштөө процесси триада түрүндө көрүнөт: мотив – план (аракет) – натыйжа.

Демек, өз алдынча иштөө социалдык планда абдан чоң спектрде каралуусу мүмкүн, т.а. инсандын айлана-чөйрөгө карата ар бир мамилесинде, анын чөйрө менен болгон конкреттүү өз ара аракеттешүүсүнүн ар бир түрүндө байкалат.

Педагогикалык адабиятта өз алдынча иштөөнүн ар түрдүү аныктамалары бар. Бул түшүнүктүн көп кырдуулугу менен түшүндүрүлөт, андыктан бул

түшүнүктү тактоо талап кылынат.

З.Б. Алтынбекова [4], И.Б. Бекбоев [21], Ф.В. Верегина [68], Л.Г. Латохина [66], М.И. Моро [105], А.М. Пышкало [132], С.К. Рыспаев [43] ж.б. методикалык изилдөөлөрүндө өз алдынча иштөө окутуу методу катары каралат. Окуучулардын билим алуусун уюштуруу үчүн метод тандоо маанилүү, бул – аларга акыл-эс эмгегин илимий жактан уюштуруунун билим жана көндүмүн, б.а. аларды максат коюу, ага жетүүнүн ыкмаларын тандоо, убакытка ишти пландоо, билимин берүү болуп саналат. Инсанды ар тараптан жана гармониялуу калыптандыруу үчүн аны окуу тапшырмалардын өзгөчө түрүнө: проблемалык-изденүүчүлүк, иш-аракеттик мүнөзгө ээ болгон өз алдынча иш-аракетке системалуу түрдө тартуу керек. Бул методду иштеп чыгууда М.И. Моро зор салым кошкон. Ал өз алдынча иштөөнүн түрлөрүн изилдеген, автор аны анализдөөдө жана методиканы иштеп чыгууда негизги критерийлер катары өз алдынча иштөөнүн дидактикалык максатты, окуучулардын таанып-билүү иш-аракетинин мүнөзүн, тапшырма түзүлгөн окуу материалды эске алган. Сабактын бардык этаптарында өз алдынча иштөөнү колдонуу мүмкүнчүлүктөрү көрсөтүлгөн. М.И. Моро өз алдынча иштөөнү төмөндөгүчө мүнөздөйт: «Окуучулардын чыныгы өз алдынча иштөөсү окууда, аны аткарып жаткан учурда мугалимдин түздөн-түз катышуусуз, жардамысыз өткөн иши. Бирок бул сырткы эмес, мугалимдин кол астындагы ишти божомолдойт» [89, 94-б.].

Акыркы учурда өз алдынча иштөө тууралуу эмнени түшүнүү керектиги жөнүндө көптөгөн талкуулар болгон. Айрым окумуштуулар өз алдынча иштөө дегенде окуучулардын мугалимдин суроосуна оозеки жооп берүүсүн да эсептешет. Албетте бул туура эмес. Окуучулардын мугалимдин суроосуна берген жоопторунда сөзсүз түрдө окуучулардын өз алдынчалыгы бар, бирок өз алдынчалык менен өз алдынча иштөөнү эч качан окшоштурбаш керек. Өз алдынчалык – бул инсандык сапат. Өз алдынчалык окуучулардын мугалимдин жетекчилигисиз таанып-билүүчүлүк жана практикалык тапшырмаларды аткарууда байкалуучу инсандын өзөктүү сапаты катары изилдөөчүлөр Е.Я.

Голант [37], Т.В. Гуськова [38], И.Я. Лернер [87], М.Н. Скаткин [130], Г.И. Щукина [148] ж.б. тарабынан изилденген.

А.С. Дөөталиева өз алдынчалыкты инсандын маанилүү сапаты катары түшүнөт. Чындыгында өнүгүүнүн эрте жаш куракта калыптануусунун ийгилиги көп мезгилде инсандын багыттуулугун аныктайт. Илимде азыркы учурга чейин өз алдынчалык кайсы жашта жана кандай түрдө көрүнөт жана баланын кандай жүрүм-турумун өз алдынчалык деп эсептесе болору тууралуу талкуу жүрүп келет.

Айрым окумуштуулар чыныгы өз алдынчалык бир гана чоң кишиге, жетилген инсанга таандык деп эсептешет. Башкалар өз алдынчалыкты өспүрүмдөргө таандык деп инсандын өнүккөн касиети катары карашат; үчүнчүлөр ачык көрүнгөн өз алдынчалыкты алты жаштагы балдардан эле көрүшөт. Бирок бул аныкталган чек эмес. Белгилүү убакыттардын карама-каршылыгына карабастан окумуштуулар төмөнкү учурларда бирдиктүү көз карашты карманышат: өз алдынчалык – инсандын маанилүү мүнөзү; өз алдынчалык инсандын башка касиеттеринен (эркиндик, эрк, максаттуулук) өзүнчө пайда боло албайт, өз алдынчалыксыз инсан толук болбойт [38, 66-б.].

Өз алдынчалык менен өз алдынча иштөө тыгыз байланышта. Өз алдынча иштөө бир тараптан жетишкен өз алдынчалыктын көрсөтмөсү болуп саналат, экинчиден – берилген сапатты андан ары өнүктүрүүчү ыкма. Окумуштуу А.С. Дөөталиева окуучунун кандайдыр бир өздүк, жекече бир салымы кошулган ишти өз алдынча иштөө деп эсептейт [43, 18-б.]. Эгер окуучу мугалим берген үлгү боюнча жазса, анда алардын ою боюнча өз алдынчалык иш болуп эсептелбейт. Өз алдынча иштөө жөнүндө биринчи да, экинчи аныктама менен да макул болууга болбойт. Биринчи аныктама түшүнүктү өтө кеңейтет, ал эми экинчи аныктама өтө чектейт.

Дидактикалык адабият өз алдынча иштөөнүн дагы башка аныктамаларына ээ. Р.Б. Срода окуучулардын өз алдынча иштөөсү катары алардын максималдуу активдүүлүгүн, чыгармачылыгын, өз алдынча ой пикирин, демилгесин көрсөтүү менен аткарган иш-аракетти түшүндүрөт. Бирок

мындай аныктама окуучулардын репродуктивдүү деңгээлдеги өз алдынча иштөөсүн четке кагат. Андан ары илимпоз «...кээде өз алдынча иштөө деп окуучулардын педагог тарабынан сунушталган материалды талкуулоодогу жыйынтыгын» эсептеген [133, 163-б.]. Мындай активдүү ой-жүгүртүү ишмердүүлүгү өтө баалуу, бирок муну окуучунун өз алдынча иштөөсүнө кошууга болбойт. Өз алдынча ишти аткаруу үчүн анын ишине эч ким киришпейт жана ал өз оюн топтоп, алдыга коюлган маселени өзү чечүү үчүн ага убакыт талап кылынат.

Окумуштуу А. Алимбеков өз алдынча иштөө түшүнүгү көп кырдуу бөтөнчөлүккө ээ экендигин белгилеп, аны: «Өздөштүрүлгөн билим – инсандын өзүнүн аракети менен анын өздүк сапатына жуурулушуп кеткен билими» катарында мүнөздөйт [3, 163-б.].

Р.М. Микельсон өз алдынча иштөөнү: «Окуучулардын тапшырманы мугалимдин көзөмөлү астында бирок, анын эч кандай жардамысыз аткаруусун» түшүнгөн [103, 44-б.].

Бул ойго кыргыз окумуштуусу А. Алимбеков да колушулуп, өз алдынча иштөө – окуучулардын атайын белгиленген убакыт ичинде, мугалимдин көрсөтмөсү алдында, анын түздөн-түз катышуусуз аткарылган иштер экендигин белгилейт [3, 163-б.].

Г.М. Муртазин өз алдынча иштөө деп класстагы бардык окуучулардын мугалимдин түздөн-түз катышуусуз, бирок тапшырма атайын бөлүнгөн убакытта аткарылган активдүү таанып-билүү иш-аракетин түшүнгөн [118, 40-б.].

Өз кезегинде Д.Г. Ямалтдинова өз алдынча иштөөнү: «Окуучулардын мугалимдин тапшырмасы боюнча активдүүлүгүн жана демилге коюу менен өз алдынча окуу маселени чечкен иш-аракетти», – деп айткан [152, 45-б.].

Ошентип, биз окуучулардын өз алдынча иш-аракетин төмөнкү белгилерге бөлдүк:

- мугалимдин берген тапшырмасынын бар болуусу;
- окуучулардын өз алдынчалыгы;

- педагогдун түздөн-түз катышуусуз тапшырманын аткарылышы,
- окуучулардын акыл-эстик жактан берилүүсү, активдүүлүгү.

Е.Я. Голант түшүнүккө аныктама бербестен теориялык анализде өз алдынча иштөө көйгөйүн, инсандын белгисин өз алдынча иштөө менен белгини тарбиялоочу шарт катары, окуучулардын иштеги өз алдынчалыгына окшоштуруу керек эместигин белгилейт. Окуучулардын өз алдынчалыгынын көрүнүшүн ал үч багытта карайт:

- уюштуруучу-техникалык өз алдынчалык;
- окуучулардын практикалык иш-аракетиндеги өз алдынчалык;
- таанып-билүүчүлүк иш-аракет процессиндеги өз алдынчалык [37, 11-б.].

Муну менен бирге Е.Я. Голант иш-аракеттин акыркы түрүндө «оозеки жана жазуу түрүндөгү иш-аракетти» жана «физикалык эмгекке байланышкан иш-аракетти» бөлүп кетет. Е.Я. Голант өз алдынча иштөөнүн төмөнкү маанилүү белгилерин бөлөт: бир нече аракеттерден турган белгилүү окуу тапшырманын болуусу; мугалимдин түздөн-түз башкаруусуз, ар бир аракетти токтоосуз, текшерүүсүз аткарылуучу иши [37, 36-б.].

Изилдөөчүлөр (М.К. Асаналиев [8], А.С. Дөөталиева [43], А.А. Исабеков [63], М. Кырбашова [82], Э. Мамбетакунов [92], Н.Д. Левитов [84], И.Я. Лернер [87], А.К. Наркозиев [108], К.О. Самсалиева, Э.С. Сейталиева [129], А.Д. Токтомаматов ж.б.) тууроо иш-аракетинен чыгармачылыкка болгон динамикадагы окуучулардын өз алдынчалыгынын өнүгүүсүн жана активдүүлүгүн изилдөөгө аракет жасашкан, мунун негизинде өз алдынча иштөөнүн (процессуалдык) ички тарабын көрсөтүүгө умтулушкан.

Изилдөөчүлөрдүн көз карашы боюнча «өз алдынча иштөө» түшүнүгүнүн мазмунунун жетектөөчү белгилери аныкталат. Алар же окутуунун методу, уюштуруу формасы же окутуунун каражаттары болуп саналат. Ошентип, окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу көп аспекттүү категория катары эсепке алынган эмес.

П.И. Пидкасистыйдын аныктоосу боюнча өз алдынча иштөө – бул окуу

сабактарын уюштуруунун формалары эмес жана окутуу методдору дагы эмес. Аны окуучуларды өз алдынча таанып-билүү иш-аракетине тартуу ыкмасы, логикалык жана психологиялык жактан уюштуруу ыкмасы катары кароо жөндүү [117, 97-б.].

Өз алдынча иштөөнүн толугураак аныктамасын Б.П. Есипов өз эмгектеринде берет: «Окуучулардын окуу процессине кошулган өз алдынча иштөөсү – бул мугалимдин түздөн-түз катышуусуз, бирок анын тапшырмасы боюнча атайын бөлүнгөн убакытта аткарылган иш; муну менен бирге окуучулар аң-сезимдүү түрдө, өз күчүн колдонуу менен жана кандайдыр бир формада акыл-эс же физикалык аракеттеринин натыйжаларын көрсөтүү менен коюлган максатка жетүүгө умтулушат» [50, 34-б.].

Демек, өз алдынча иштөө мугалим сунуш кылган тапшырмаларды аткаруунун рационалдуу ыкмаларын издөө, иштин натыйжасын анализдөө менен байланышкан окуучулардын активдүү акыл-эс аракеттерин түшүндүрөт.

Өз алдынча иштөө окуучулардын терең жана бекем билими үчүн күрөшүү ыкмасы, инсандын өзгөчөлүгү катары активдүүлүгүн жана өз алдынчалыгын калыптандыруу, акыл-эс жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү болуп саналат. Мектеп босогосун биринчи жолу аттаган окуучу өз иш-аракетине өз алдынча максат коё албайт, өз аракеттерин пландоого, аларды корректирлөөгө, коюлган максатка ылайык алынган натыйжаларды салыштырууга күчү жетпейт.

Окуу процессинде ал ар түрдүү тапшырмаларды аткарууга, окуу тапшырмаларды чечүү процессинде жаңыны табуу мүмкүнчүлүктөрүн ачкан өз алдынчалыктын жогорку деңгээлине жетүүсү зарыл.

Эржан Таштын пикири боюнча: «Өз алдынча иштөө түшүнүгү таанып-билүү ишмердүүлүгү катары анын жараянында окуучу алган маалыматты активдүү кеңейтет, тереңдетет, кабыл алат жана жаңы маалыматты түзөт, теория менен практиканы байланыштыруунун негизинде практикалык маселелерди чечет, маанилүү болгон профессионалдык билгичтиктерди өздөштүрөт [150, 163-б.].

Т.И. Шамова өз алдынча иштөөнү окуучулардын таанып-билүү иш-

аракетин уюштуруунун формасы катары эсептеп, өз алдынча иштөөнүн беш өзгөчө белгилерин атайт:

- максаттын бар болуусу;
- конкреттүү милдеттер;
- иштин натыйжасынын көрүнүшүнүн так формасы;
- натыйжаны текшерүүнүн формасын аныктоо;
- ар бир окуучунун сөзсүз түрдө ишти аткарышы [115, 56-б.].

И.Э. Унт өз алдынча иштөө деп окуучуга окуу тапшырмалар жана аларды аткаруу үчүн колдонмо берилген учурда, иш мугалимдин жетекчилиги астында, бирок анын катышуусуз өтүп жана анын аткарылуусу окуучулардан акыл-эсинин чымыркануусун талап кылган окуучунун окуу иш аракетинин ыкмасын айтат [140, 45-б.].

Изилдөөлөрдү талдоонун негизинде биз мындай тактоо киргиздик: *«Баишталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсү – бул, мугалим тарабынан көрсөтмө берилип, атайын бөлүнгөн убакытта дидактикалык максаттын аткарылышына багытталган окуучулардын өз алдынча активдүү окуп-үйрөнүүнүн негизинде алардын компетентүүлүктөрүн калыптандыруу боюнча иш-аракетти түшүндүрөт».*

Демек, өз алдынча иштөө мугалим сунуш кылган тапшырмаларды аткаруунун рационалдуу ыкмаларын издөө, иштин натыйжасын анализдөө менен байланышкан окуучулардын активдүү акыл-эс аракеттери.

Өз алдынча иштөө – бул окутуунун төмөндөгүдөй ыкмасы:

- дидактикалык максатка жана милдетке ылайык өздөштүрүүнүн ар бир конкреттүү абалы;
- ар бир этапта окуучунун кыймылын калыптандырат, билимсиздиктен билимге, таанып-билүүчү маселелердин белгилүү классын чечүү үчүн, ой иш-аракетинин төмөндөн тийиштүү жогорку деңгээлге жылуу үчүн билим, көндүмдөр жана ыктын маанилүү көлөмүн жана деңгээлин калыптандырат;
- окуучулардын билимди өз алдынча системалуу түрдө толуктоого жана жаңы таанып-билүүчү маселелерди чечүүдө илимий жана коомдук

маалыматтын агымында багыт табуу ыгын тарбиялоого психологиялык багытын тарбиялайт;

– педагогикалык жетектөөнүн жана окутуу процессиндеги окуучулардын өз алдынча таанып-билүү иш-аракетин башкаруунун маанилүү куралы болуп саналат [112, 41-б.].

Окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун көйгөйүнө арналган П.И. Пидкасистый, И.А. Зимняянын монографиялык иштеринин анализи көрсөткөндөй өз алдынча иштөө түшүнүгү ар түрдүүчө чечмеленет.

Өз алдынча иштөө А.И. Зимняя тарабынан толук аныкталат. Анын аныктамасы боюнча, өз алдынча иштөө максатка багытталган, аткарылуучу аракеттердин жыйындысында объекттин өз тарабынын ичинен мотивдешкен, структураланган жана иш-аракеттин процесси жана натыйжасында оңдолуучу катары көрсөтүлөт. Анын аткарылуусу, өзүн-өзү түшүнүүнүн, рефлексивдүүлүктүн, дисциплинанын, өздүк жоопкерчиликтин жогорку деңгээлин талап кылат, окуучу өзүн-өзү жетилтүү жана таанып-билүү катары канааттанат [59].

А.И. Зимняя окуучунун өз алдынча иштөөсү анын сабакта окуу иш-аракетинин туура уюштурулушунун натыйжасы деп белгилейт. Ал анын өз алдынча кеңейүүсүнө, тереңделишине жана бош убакытта улануусуна түрткү берет. Мугалим үчүн бул өз окуу аракеттеринин планын так түшүнүү гана эмес, ошондой эле окуучуларда жаңы окуу маселесин чечүүдө окуу предметин өздөштүрүүнүн кээ бир схемасы катары аң-сезимдүү калыптануусу. Бирок, жалпысынан бул окуучунун кандайдыр бир материалды өздөштүрүүдө даяр программадан, же өзү иштеп чыккан программадан тандаган параллель бошобостугу болуп саналат.

«Өз алдынча иштөө окуучудан өзүн-өзү жетилтүү жана таанып-билүү процесси катары канааттануу тартуулаган, аң-сезимдин, жоопкерчиликтин жогорку деңгээлин талап кылган окуу иш-аракеттин жогорку тиби катары каралат.

Таанып-билүүнүн окуу процессиндеги натыйжалуулугу окутуунун жана

окуучулардын өз алдынча таанып-билүү иш-аракетинин сапаты менен аныкталат. Бул эки түшүнүк бири-бири менен тыгыз байланышта, бирок өз алдынча иштөөнү бир катар жагдайга байланыштуу окутуунун негизги жана активдештирген формасы катары бөлүү керек» [60, 54-б.].

«Биринчиден, билим, көндүм, ык, адатарды, ишенимдерди, акыл-ойду мугалимден окуучуга өткөрүп бере албайсың, себеби материалдык буюмдар берилет. Ар бир окуучу аларга өз алдынча таанып-билүүчү эмгек (оозеки маалыматты угуу, түшүнүү, тексттерди окуу, талдоо жана түшүнүү, ошондой эле сын көз караштык анализ) аркылуу ээ болот.

Экинчиден, өздөштүрүүнүн мааниси жана мазмунун ачууга багытталган таанып-билүү процесси, таанып-билүүнүн тартибин: таанышуу, кабыл алуу, иштеп чыгуу, түшүнүү, толук кабыл алууну (принять) аныктаган катуу мыйзамга баш ийет. Тартипти бузуу такыр ишке ашууга мүмкүн болбогон үстүртөн, так эмес, бекем болбогон билимге алып келет.

Үчүнчүдөн, эгер адам эң жогорку интеллектуалдык чымыркануу абалында жашаса, демек ал жогорку маданияттын инсаны катары сөзсүз өзгөрүлөт, калыптанат. Өз алынча иштөө окуу техниканы - китепти окуу, жазууларды жүргүзүүнү гана эмес биринчиден, акылды, өз алдынча иш-аракетке муктаждыкты, маселенин маңызын түшүнүүгө умтулууну, чечиле элек көйгөйлөрдүн тереңине барууну түшүндүргөн акыл-эс эмгектин жогорку маданиятын иштеп чыгат. Мындай эмгек процессинде өз оюн, көз караштарын, түшүнүктөрүн, абалын чыгармачылык жактан түзүүгө жана өнүктүрүүгө алып келген өз алдынча ой-жүгүртүүгө үйрөткөн, факт жана кубулуштарды анализдөө ыгынын өнүгүүсүнө түрткү берген, окуучулардын жекече жөндөмдөрү, алардын шыгы жана кызыкчылыктары кенен ачылат» [116, 97-б.].

Жогоруда айтылгандардан көрүнүп тургандай өз алдынча иштөө – бул окуучунун окуу иш-аракетинин жогорку чеги жана бүтүндүк педагогикалык процесстин компоненти болуп саналат, ошол себептен ага тарбиялык, билим берүүчү, өнүктүрүүчү сыяктуу функциялар таандык. Өз алдынча иштөөнү башталгыч мектептин сабактарынын мазмунуна кошуу өтө зарыл экендиги

анык.

Биз жогоруда көрсөтүлгөн жоболорду жалпылап жатып, башталгыч класстын окутуу процессинде окуучулардын өз алдынча иштөөсү билимди толук, терең, чыгармачыл жана активдүү өздөштүрүүнү жана алган билимдеринин негизинде көйгөйлөрдү чече билүү, чыгармачылык компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүнү камсыз кылат деп эсептейбиз.

И.Т. Огородников өз алдынча иштөөнүн керектигин негиздөө менен мугалимдин иш-аракети менен окуучунун иш-аракетинин айкалышынын төмөнкү түрлөрүн сунуш кылган:

– мугалим материалды өзү баяндабайт, аны өздөштүрүү боюнча окуучулардын өз алдынча иштөөсүн гана уюштурат;

– жаңы материалды өздөштүрүү окуучулардын билдирүүлөрүнөн башталат;

– мугалим негизги суроолорго гана токтолот, ал эми экинчи даражадагы материалды окуучулар өз алдынча өздөштүрүшөт;

– мугалим темага киришүүнү гана берет, ал эми окуучулар анын жетекчилиги астында өз алдынча бардык материалды өздөштүрүшөт [148, 45-б.]. Ал мугалимдин негизги, маанилүү ролу – окуучуларды өз алдынча логикалык ой-жүгүртүүгө түрткү берүү, аларды анализдөөгө, сабактын таанып-билүү милдеттерин жана көйгөйүн аныктоого, алган билимин жана ээ болгон окуу ошондой эле практикалык ыгын колдонууга үйрөтүү экенин туура белгилеген.

Ушуга байланыштуу башталгыч класстын мугалими сабакта өз алдынча иштөөнүн структурасын так элестетип жана аны туура түзүүнү билүүгө, окуучулардын потенциалдуу күчүн максималдуу иштетүүгө тийиш.

1.2. Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу педагогикалык проблема катарында

Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн системалуу түрдө уюштуруусуз алардын өзү окуп билим алуусуна, өзүн-өзү жетилүүсү

үчүн маанилүү болгон түшүнүктөрдү, мыйзам-ченемдүүлүктөрдү бекем жана терең өздөштүрүүсүнө жетүүгө мүмкүн эмес, жаңыны таанып-билүү каалоосун жана ыгын тарбиялоого болбойт. Билимди өздөштүрүүдө окуучулардын активдүүлүгүн жана өз алдынчалыгын калыптандыруу – бул билимге болгон активдүү кызыкчылыгын калыптандыруу. Өзүнүн көңүл буруусун башкаруу жөндөмдүүлүгүн, ой-жүгүртүүнү күчтөндүрүүгө, туруктуу эмгекке, окуу материалын анализдөөгө, аны мурда өздөштүргөндөр менен салыштырууга болгон даярдыгын өнүктүрүү жана алган билимин ар түрдүү жашоо абалдарда өз алдынча колдоно билүүсүн калыптандыруу болуп саналат. Ар бир сабак окуучунун билимин кеңейтүүгө жана эмгекке үйрөтүүгө багытталат.

Өз алдынча иштөө сабакта жана сабактан тышкаркы убакытта окуучулардын аны аткарууга болгон алдын ала даярдыгын түшүндүрөт. Башталгыч класстын окуучуларын өз алдынчалык ишке, тапшырманы аткарууга даярдоодо алдына иштин максатын кыска жана так коюу маанилүү. Ошондой эле бул даярдык окуучуларды тапшырманы аткарууда жолуктурган түшүнүктөр чөйрөсүнө киргизиши керек. Мунун баарына окуучулар менен алдын ала маектешүү жардам берет. Окутуунун таасири астында окуучунун өнүгүүсүнө байланыштуу ага болгон талап деңгээли өсүшү керек: өз алдынча иштөөнүн көлөмү, мүнөзү, окуучунун иштөө темпи өзгөрөт, өз алдынчалыктын деңгээли өсөт.

А.И. Попова, И.Г. Литвинская өз алдынча иштөөнүн көп бөлүгү айрыкча сабак учурунда болуусу керектигин айтышат [120]. Дал ушул жерде окуучулар китеп, окуу куралдар менен иштөө методдоруна жана ыкмаларга ээ болушат, сабакта мугалимдин көзөмөлү астында окуучулар аң-сезимдүү көңүл бурууга, угууга, көргөн-укканын баяндап берүүгө, билим гана албастан, ошондой эле аны ар түрдүү шартта колдонууга окуп кенет. Окуучулардын өз алдынча иштөөсү окуу процессинин бардык бөлүмдөрүнө органикалык бөлүм катары кириши керек.

Изилдөөлөр көрсөткөндөй окуучулардын өз алдынча иштөөсү белгилүү структурага ээ. Ал өзүнө төмөнкү этаптарды камтыйт: даярдоочу, болжолдоочу,

аткаруучу, текшерүүчү.

Өз алдынча иштөөнүн айрым бир түрлөрү өзүнө баарын же кээ бир элементтерин камтыйт. Окуучулардын өз алдынча иштөөсүнө көрсөтүлгөн элементтер канчалык көп кирсе, ошончолук анын деңгээли жогору болот. Демек, сабакта өз алдынча иштөөнү уюштуруунун негизги максаттарынын бири – өнүктүрүү болуп саналган окуучулардын өз алдынчалыгынын деңгээли да жогору болот.

Өз алдынча иштөө теманы өздөштүрүүдө маанилүү этап болуп саналат. Окуучулардын өз алдынча иштөөсүнүн маанисин баалоо татаал, ошондуктан ансыз жаңы материалды өздөштүрүүдө, бекемдөөдө, сабактын ар этаптарында билимге ээ болуу процесси мүмкүн эмес.

Өз алдынча иштөөнүн белгилери:

– чечүүгө милдеттин, көйгөйлүү маселенин, өзгөчө убакыттын бар болуусу;

– акыл-эс жүгүнүн көрүнүшү;

– өз алдынчалыктын, аң-сезимдин, активдүүлүктүн көрүнүшү.

Өз алдынча иштөөнүн максаты:

– ой-жүгүртүүнүн өз алдынчалыгын, өзүн-өзү өнүктүрүү, өзүн-өзү жетилтүү жана өзүн-өзү ишке ашырууга болгон жөндөмдөрүн калыптандыруу.

Өз алдынча иштөөнүн милдеттери:

– өз алдынча иштөө жөндөмүн иштеп чыгуу;

– таанып-билүү активдүүлүктү өнүктүрүү;

– чыгармачылык ой-жүгүртүүгө түрткү берүү;

– ишке болгон кызыкчылыкты, акыл эмгек маданиятын жогорулатуу;

– алган билимге маани берүү («өз алдынча жасалган нерсе жакшы эсте калат»);

– убакытты пландоо жөндөмүн калыптандыруу;

– жоопкерчиликти жана демилгелүүлүктү иштеп чыгуу.

Окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштурууну инструкциялоонун методдорун окуучуларга өз алдынча иштөөнү акырындап көбөйтүү үчүн

өзгөртүү керек. Үлгүнү көргөзүү жана тапшырманын өзүнчө бөлүмдөрү боюнча бөлүнгөн инструкциялоодон окуучулардан кээ бир материалдарды, каражаттарды, аракеттерди, ошондой эле окуучулардын чыгармачылыгы үчүн мүмкүнчүлүктөрдү ачкан, өз алдынча издөөсүн талап кылган инструкцияларды көрсөтүүгө өтүш керек. Ошондой эле мугалимдин жетекчилиги астында окуучулар өзү ишти пландоосун да колдонуу керек. Окуучулардын конструктивдүү жөндөмдөрүн, алардын демилгесин чыгармачылык иш-аракеттин ар түрдүү чөйрөсүндө сыйлоо менен өнүгүүсү үчүн бардык мүмкүнчүлүктөр аркылуу колдоо керек.

Окуучуларды сабакта өз алдынча иштөөгө үйрөтүү үчүн мугалим бардык окуучулар менен биргеликте иштөө учурунда ар дайым аларды өз алдынча иштөөнүн ыкмалары: өзүн-өзү көзөмөлдөөгө жана өзүн-өзү баалоого окутуу зарыл. Коллективдүү өз алдынча иштөөнүн уюштуруучу формаларын, бул формаларды түшүндүрүү жана бекемдөө процессине кошуу менен иштеп чыгуу керек. Өз алдынча окуу иш-аракети ийгиликтүү өтүшү үчүн сөзсүз түрдө ар бирөөнүн өз алдынча ишинин бардык түрүнүн жыйынтыктарын текшерүү керек. Мындай көзөмөлдөөнү окуучуларга көп бөлүктү ишенүү менен гана ишке ашыруу мүмкүн. Бирок ишенүүдөн мурун өзүн-өзү текшерүү жана бири-бирин текшерүүнүн сапатын консультациялоо, көзөмөлдөө керек жана көзөмөлдөөнүн объектисин так бөлүү керек.

Жазуу түрүндөгү өз алдынча иштөөлөрдү текшерүүдө өз ара көзөмөлдөө статикалык жупта ишке ашат. Негизги шарт болуп достук мамиле эсептелинет. Өз алдынча иштөөнүн оозеки түрлөрүн аткарууда ар түрдүү жуптардагы иштер статикалык, динамикалык, вариациялык сыяктуу коллективдүү окутууну колдонуу керек. Ар бир окуучунун активдүү иши үчүн анын жекече өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен шарттарды жана мотивди түзүү керек. Өз алдынча иштөө үчүн тапшырмаларды окуучу сабактын аягына чейин же коллективде, же адаптация менен тапшырмалар боюнча берилип иштегидей күчөтүү керек.

Өз алдынча таанып-билүү эгер адам таанып-билүүнү билсе жана таанып-

билүүнүн ыкмаларына ээ болгондо гана мүмкүн. Аларга өз алдынча ишсиз ээ болууга мүмкүн эмес. Ошол себептен өз алдынча иштер жаңыны таанып-билүүнүн өзгөчө ыкмаларына ээ болууга камсыздоодо чоң роль ойнойт. Өз алдынча иштер билим жана көндүмдү кайталоодо, бекемдөөдө жана текшерүүдө да чоң мааниге ээ [126, 78-б.].

И.Б. Истомина «Эмгекке болгон өз алдынчалыкты, демилгени, чыгармачылык мамилени өнүктүрүү – бул окуу-тарбиялык процессти жакшыртуучу багытты аныктаган жашоонун талабы», – деп жазат [65, 98-б.].

Таанып-билүү иш-аракетинде окуучулардын өз алдынчалыгын калыптандыруу алардын билимге ээ болуу процессинде, өзгөчө аны колдонуу этабындагы кыйынчылыктарды жеңүүнү үйрөнгөн шартта гана мүмкүн. Эрк процесстери иш-аракет менен органикалык байланышта, эрктин башталышы адамдын аракетке болгон баштапкы ниетиндегидей муктаждыкта камтылган. Мунун негизинде таанып-билүү өз алдынчалыктын мотивациялык жана мазмундук-операциялык компоненттери, эрктик процесстер менен тыгыз байланыша болот.

Өз алдынча иш-аракетти уюштуруу жана өткөрүү өзгөчө ыкманы талап кылат. Ошондуктан сабактын планын кылдаттык менен ойлонуп чыгуу керек. Өз алдынча иштөөнүн мазмунун жана ордун, аны уюштуруунун формаларын жана методдорун аныктоо керек. Ошондо гана окуучулардын өз алдынча иш-аракети аң-сезимдүү болот. Ошондой эле педагог окуучуларда тапшырманы аткарууда пайда болгон кыйынчылык жана мүмкүн болгон катачылыктар, иштин көлөмү жана татаалдыктын деңгээлин эске алуу керек. Өз алдынча иштөөнү уюштурууда текшерүүнү өткөрүүнү жана окуучуларга жардам берүүнү ойлонуштуруу керек. Адатта башталгыч класстын мугалимдери өз алдынча иштөөнү окуу материалын бекемдөө жана текшерүү процессинде колдонушат. Анын үстүнө алар тапшырманы репродуктивдик деңгээлде түзүшөт. Кээде мугалимдер окуучулардын өз алдынча ишин ар түрдүү дидактикалык максатта уюштуруу мүмкүнчүлүгүн унутуп коюшат. Өз алдынча иштөөнү уюштуруунун төмөнкү максаттары эске алынат: окуучулардын билимин актуалдаштыруу; жаңы билимди өздөштүрүү; окуучулардын билимин

бышыктоо жана кайталоо; окуучулардын билим жана көндүмдөрүн текшерүү.

Башталгыч класстын окуучуларына өз алдынча аткарууга берилген тапшырмалар алардын алы жеткендей жана белгилүү системада берилиши керек. Бул системанын негизи материалды жана ой-жүгүртүүчү тапшырмаларды татаалдаштыруу, ошондой эле мугалимдин ролу жана башкаруусун өзгөртүү жолунда ишке ашкан окуучулардын өз алдынчалыгын акырындык менен өстүрүү болуп саналат. Өз алдынча иштөөнүн ийгилигинин берилген шарттарына байланыштуу өз алдынча иштөөнүн башталышында мугалим тараптан оозеки, жазуу жана көргөзмө формасында өткөрүлгөн инструктаж (жетекчилик көрсөтмө берүү) чоң мааниге ээ. Инструктаждын жүрүшүндө өткөрүлүүчү өз алдынча иштөөнүн максаты жана маңызы түшүндүрүлөт, ал үчүн жана окуучулардын керектөөчү билим жана көндүмүнө жараша тапшырма берилет. Өз алдынча иштөө окуучулар өз жетишкендиктеринин натыйжасында да, иштин жүрүшүндө кетирген катачылыктарын түшүнүп өзүнө отчет бергенде гана чоң ийгиликке жетет. Мында мугалимдин окуучулардын иштерин талдоосу чоң роль ойнойт. Бул иш эгер мугалим окуучулардын өзүнүн окуу иш-аракетинин натыйжасын өзү текшерүүсүнө багытталган иш-аракетин калыптандырса окутуунун натыйжалуулугуна таасир этет.

Б.П. Есиповдун ою боюнча өз алдынча иштөө оң натыйжаны берип, окуучуларга билимди өздөштүрүүгө жана билгичтикке ээ болууга жардам берип, алардын жөндөмдөрүнүн өнүгүшүнө таасир этиши үчүн мугалим окутуунун практикасы тарабынан иштелип чыккан төмөнкү шарттарды сактоосу керек:

– окуучулардын өз алдынча колдонуучу билим жана билгичтикке ээ болуусу;

– ар бир жаңы иштин башында, аларды ылайыктуу ыкмаларга жана аракеттин тартибине окуткан мугалимдин түздөн-түз катышуусунда өздөштүрүшөт;

– окуучулардан эч кандай акыл-ой күчүн талап кылбаган, алардын тапкычтыгын көргөзүүгө арналбаган иш өз алдынча болуп саналбайт. Ал

өнүктүрүүчү мааниге ээ болбойт;

– тапшырма окуучулар аны өзүнүн жеке таанып-билүү же практикалык максаты катары кабыл алып жана мыкты ийгиликтерге активдүү түрдө умтулгудай болуп берилиши керек;

– эгер класста кандайдыр бир себептерден улам тапшырмага такыр күчү жетпеген окуучулар болсо, анда мындай окуучуларга өзгөчө жекече тапшырмалар берилет [48, 18-б.].

3.Д. Кочаровская өз алдынча иштөөнү уюштурууда төмөнкү талаптарды сактоону айтат:

– ар бир өз алдынча иштөө так максатка ээ болуусу керек;

– ар бир окуучу аткаруу тартибин билип жана өз алдынча иштөөнүн ыкмаларына ээ болуусу тийиш;

– өз алдынча иштөө окуучулардын окуу мүмкүнчүлүктөрүнө ылайыктуу болуусу керек;

– өз алдынча иштөөнүн жүрүшүндөгү алынган жыйынтыктар же натыйжалар окуу процессинде колдонулушу керек;

– өз алдынча иштөөнүн ар түрдүү түрлөрүнүн айкалышы камсыздалышы керек;

– өз алдынча иштөөнүн мазмуну жана жүрүшү окуучулардын кызыкчылыгын туудурушу керек;

– өз алдынча иштөө окуучулардын таанып-билүү жөндөмдөрүнүн өнүгүүсүн камсыз кылышы керек;

– өз алдынча иштөөнүн бардык түрлөрү өз алдынча таанып-билүү адатын калыптандырышы керек;

– өз алдынча иштөө үчүн тапшырмаларда окуучулардын өз алдынча иштөөсүнүн өнүгүүсү каралышы керек [77, 95-б.].

Ар түрдүү окуу маселелерин чечүү боюнча өз алдынча иштөөнү уюштуруу өзүнө төмөнкү этаптарды камтыйт:

– коюлган милдеттердин мазмунун анализдөө (кыймыл-аракеттердин максатына жетүү);

– түзүлгөн планды ишке ашыруу;

- кыймыл-аракеттердин тууралыгын, жооптун чындыгын текшерүү;
- башка мүмкүн болгон чечимдердин, далилдердин варианттарын, кыймыл-аракеттердин варианттарын анализдөө жана аларды салыштыруу.

Ар бир типтеги өз алдынча иштөөнүн методикасы тапшырманы аткаруунун ар бир этабында мугалим окуучуну ойлонууга, коюлган суроого жоопту издөөгө жана табууга, берилген абалды өз алдынча анализдөөгө, ар түрдүү объекттер ортосундагы өз ара байланышын табууга, байланыш боюнча гипотезаны коюуга, анын тууралыгын текшерүүнү жана белгисиз санды аныктоодо өзүнүн божомолун колдонууну үйрөтүү үчүн түзүлөт [120, 67-б.].

А.И. Савенков өз алдынча иштөө көндүмдөрүнүн өнүгүүсү деңгээл жана этап боюнча калыптанаарын көрсөткөн.

Биринчи деңгээл – чагылдырган-репродуктивдик. Окуучулар билим жана ыкмаларды окуу процессинде алган көлөмдө жана мазмунда так чагылдыруусу мүнөздүү.

Экинчи деңгээл – продуктивдүү. Ал белгилүү объекттер жөнүндө билимдин бир топ акыл менен иштеп чыгууну, аларды изилдөөнүн методдорун жана ыкмаларын өз алдынча тандоону, ошондой эле башка булактардан алган же өздүк ой-жүгүртүү иш-аракеттердин натыйжасында алган билимди синтездөөнү божомолдойт.

Үчүнчү деңгээл – чыгармачылык. Алган билимин акыл-эс менен терең иштеп чыгуусу аркылуу жаңы объекттер менен иштөөдө калыптанган билгичтигин колдонуусу менен, аларды ар түрдүү көз карашта кароо билгичтиги менен, ошондой эле өздүк окуу иш-аракетине изилдөө элементтерин кошуу билгичтиги менен мүнөздөлөт [126, 54-б.].

Өз алдынчалыкты окуучунун инсандык белгиси катары өнүктүрүүдөгү мугалимдин ролу азыркы учурда окуучулардын чыгармачылык таанып-билүү өз алдынчалыгын өнүктүрүү боюнча активдүү, максаттуу багыттагы, ырааттуу иш катары түшүндүрүлөт. Демек, өз алдынча иштөөнү уюштурууда мугалимдин активдүүлүгү жетиштүү деңгээлде жогору болуш керек. Мугалим максат коёт, өз алдынча иштөө процессин жана максатка жетүү ыкмаларын

ойлонуштурат. Жаш курак өзгөчөлүктөрүн жана жекече мүмкүнчүлүктөрдү эске алуу менен, иштин ийгилигин камсыз кылган методдорду жана ыкмаларды аныктайт [74, 51-б.].

В.К. Буряктын ою боюнча башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсү окуу процессинин ажырагыс бөлүгү болуп эсептелинет. Ансыз окутуу менен баланын өз алдынча окуу бүтүндүгүн камсыздоого, өз алдынча иштөө методдорун башка окутуу методдору менен рационалдуу айкалыштырууга мүмкүн эмес. Мисалы, өз алдынча практикалык иштин бөлүгүн көбөйтүү, проблемалык абалдарды өз алдынча чечүү, өз алдынча индуктивдүү жана дедуктивдүү корутунду жасоо ж.б. Мугалим башталгыч класстын окуучуларынын окуу өз алдынчалыгын, рационалдуу окуу билгичтигин активдүү өнүктүргүсү келген бардык учурларда ал окутуунун башка методдору менен айкалышында басым кылган өз алдынча иштерге жогору баа берет. Мындай учурда окуучу өз иш-аракетин педагогдун түздөнтүз жетекчилигисиз аткарат, анын тапшырмасын (инструкциясын) колдонсо да, өзүнүн демилгесин көрсөтөт [28, 105-б.].

Окуу процессинде колдонулган өз алдынча иштөөнүн бардык түрлөрүн ар түрдүү белгилер боюнча классификациялоого мүмкүн: дидактикалык максат боюнча, окуучулардын окуу иш-аракетинин мүнөзү боюнча, мазмун боюнча, окуучулардын чыгармачылыгынын элементи жана өз алдынчалыгынын деңгээли боюнча ж.б.

Өз алдынча иштөөнүн бардык түрлөрүн дидактикалык максат боюнча беш топко бөлүүгө мүмкүн:

1. Жаңы билимге ээ болуу, өз алдынча билимди өздөштүрүү жөндөмүнө ээ болуу.
2. Билимди бекемдөө жана тактоо.
3. Окуу жана практикалык маселелерди чечүүдө, билимди колдонуу ыгын көнүктүрүү.
4. Практикалык мүнөздөгү билим жана көндүмдөрдү калыптандыруу.
5. Татаалдаштырылган абалда билимди колдонуу ыгын, чыгармачылык

мүнөздү калыптандыруу.

Ар бир айтылган топ өзүнө өз алдынча иштөөнүн бир нече түрүн камтыйт, себеби бир эле дидактикалык маселени чечүү ар түрдүү ыкмалар менен аткарылышы мүмкүн.

Аталган топтор бири бири менен тыгыз байланышта. Бул байланыш бир эле түрдөгү иштер ар түрдүү дидактикалык маселелерди чечүү үчүн колдонулушу менен негизделет. Мисалы, эксперименталдык, практикалык иштердин жардамы аркылуу билим жана көндүмдөргө гана эмес, ошондой эле жаңы билимге ээ болуу жана мурда алган билимин колдонуу ыгын көнүктүрүүгө да жетет.

Окутуунун теория жана практикасында өз алдынча иштөө төмөнкүдөй болуп классификацияланат:

1. Дидактикалык максат боюнча. Өз алдынча иштерди дидактикалык белгиси боюнча окутуучу жана көзөмөлдөөчү деп бөлүүгө мүмкүн. Окутуучу иштер билимди өздөштүрүүгө жана аны колдонуу ыгын көнүктүрүүгө багытталган окуучулардын өз алдынча иш-аракетин уюштурууга негизделген. Буга байланыштуу окутуучу өз алдынча иштер өз кезегинде билимди калыптандыруу боюнча иштер жана ыгын калыптандыруу боюнча иштерге бөлүнөт.

Бардык учурда окуучулар өзүн эркин алып жүрүүгө (ар түрдүү суроо бергенден коркпой, катчылыгы үчүн эч качан жаза албай тургандыгына, маанилүү учурда ага жардам берет, көрсөтөт, түшүнүксүз нерсени кайта түшүндүрүп берет деп ишенүүгө) үйрөнүү үчүн, окутуучу иштерди эркин, иш абалында өткөрүүгө умтулуш керек. Окутуучу өз алдынча иштерди өткөрүүдө мугалимдин ыктыяры менен окуучулардын билимин жана ыгын бааласа болот, бирок демилге берүү үчүн гана аткарылат.

2. Окуучулардын өз алдынчалыгынын деңгээли боюнча. Окуучулардын даярдыгынын деңгээлине жараша аларга төмөндөгүлөр сунушталат:

– *үлгү боюнча өз алдынча иштер.* Үлгү боюнча өз алдынча иштерди аткарууда окуучулар негизги билим, ык, иштин ыкмасына ээ болуусуна

багытталган аткарылылуучу иш-аракеттин чегинен чыгышпайт. Сунушталган тапшырмалар мугалим көрсөткөн же окуу китебинде так жазылган үлгү жана алгоритмдер боюнча аткарылат. Алар өздөштүрүүнүн алгачкы бекемдүүлүгүнө маанилүү роль ойнойт же окуучулардын өз алдынчалыктын жогорку деңгээлин талап кылган тапшырмаларды аткарууга өтүү үчүн шарттарды түзүүгө түрткү берет. Ошол себептен мугалим туура тандап, учурунда көрсөтүп жана окуучулардан кайра так көрсөтүүсүн талап кылганды билүүгө тийиш;

– *реконструкциялык-вариативдик иштер*: адатта өзүнө шарт боюнча окуучулар жаңы жагдайларды анализдөөгө, аларды кайра формулировкалоого, белгилүү ыкмалардан эң эле рационалдуусун тандоого мажбур кылган тапшырмаларды камтыйт. Алар үлгү боюнча иштерден иштөө учурунда баштапкы маалыматтарды кайра өзгөртүү б.а. өз алдынчалыктын бийик деңгээлин көрсөтүү керектиги менен айырмаланат;

– *жарым-жартылай изденүүчү иштер*: өз алдынчалыктын мындан да жогорку деңгээлин окуучулар билим жана ыгын башкача, стандартка жатпаган жагдайдага өткөрүүсүн талап кылган жарым-жартылай изденүүчү (эвристикалык) иштерди аткарууда көрсөтүшөт;

– *изилдөөчүлүк (чыгармачылык) өз алдынча иштер*. Окуучулардын эң эле жогорку деңгээлдеги өз алдынчалыкты изилдөөчүлүк (чыгармачылык) өз алдынча иштерди аткарууда көрсөтүшөт. Мында топтогон билим жана ыктарын колдонуу менен өздөрүнүн гипотезаларын жана ой-пикирлерин коюп, аларды текшерүү менен, алар изилденип жаткан объекттер жөнүндө жаңы маалыматтарды ачууну үйрөнүшөт.

3. Жекечелештирүү даражасы. Жекечелештирүү даражасы боюнча классификациялоо өзүнө жалпы класстык, топтук жана жекече өз алдынча иштерди камтыйт. Аларды ар бир окуучунун жекече өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен окуучулардын жекече жана коллективдик иш-аракеттерин негизги уюмдашкан шартында аткарышат. Жалпы класстык өз алдынча иштер (фронталдык): бардык окуучулар бирдей тапшырманы атарган учурда болот.

Өз алдынча иштөөнү бир эле класстын окуучуларынын ар түрдүү

деңгээлдеги даярдыгына ылайык варианттар боюнча, мазмуну боюнча окшош же дифференциалдык өз алдынча иштерди өткөрүүгө болот. Ар бир ыкманы ишке ашырууда өз алдынча иштердин көп сандагы варианттарын текшерүү, ошондой эле аткарылган натыйжаларын талкулоону уюштуруу менен байланышкан белгилүү татаалдыктардан өтүү керек.

Кызматташтыктын өнүгүүсүнө топтук өз алдынча иштерди өткөрүү түрткү берет. Бул үчүн классты 4-6 окуучудан бөлөт. Топтун түзүлүшү окуучулардын даярдыгынын деңгээли боюнча бирдей, же аралаш болот. Топтогу аткарылуучу тапшырмалар жалпы да, дифференциалдык да болуусу мүмкүн.

Жекече өз алдынча иштер мугалимдин тапшырмасы боюнча же окуучулардын өз каалоосу боюнча да аткарылат. Ал көп мезгилде окуучулардын өздүк шыгын жана жөндөмүн өнүктүрүү үчүн, жакшы окугандардын билимин кеңейтүү жана тереңдетүү үчүн, окууда жетишпегендиктерди жеңүү үчүн колдонулат. Башкача айтканда, мындай иштерди аткарууда окуучулардын жекече өзгөчөлүктөрү жана кызыкчылыктары эске алынат.

4. Билим алуунун булагы жана методу боюнча. Өз алдынча иштөөнүн эң көп түрү билим алуунун булагы жана методу боюнча классификациялоо эсептелинет. Эң эле көп тараганын белгилеп кетсек: китеп менен иштөө (окуу курал, справочник адабияты ж.б.); маселелерди чечүү жана түзүү; докладдарды, рефераттарды даярдоо ж.б.

5. Аткаруунун формасы боюнча, аткаруунун орду боюнча. Аткаруунун формасы боюнча – оозеки жана жазуу түрүндөгү өз алдынча иштер, аткаруу орду боюнча – класстык жана үй иштери болуп бөлүнөт.

Окуучулардын өз алдынча иштөөнү ийгиликтүү аткарышына мугалимдин максат, мазмун, аткаруу ыкмалары, алынуучу жыйынтыктарды көрсөтүүнүн формалары жөнүндө так көрсөтмөлөрү түрткү берет. Алар математикалык текст менен иштөө, маселелерди чечүү, докладдарды, рефераттарды ж.б. боюнча сунуштары бар эстетме катары көрсөтсө болот. Муну менен бирок

окуучулардын жазуу жана оозеки кебин калыптандыруу процессин жөн калтырууга болбойт. Окуучулар оозеки жана жазуу түрүндөгү өз алдынча иштерин аткарууда өз оюн так, толук, аргументтүү жеткирүүгө системалуу түрдө үйрөтүү керек.

Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүнүн бардык түрлөрү чоң мааниге ээ. Окуучунун китеп менен иштөөсүн артыкча баалоого мүмкүн эмес, татаал. Жазуу көнүгүүлөрдү аткаруу – бул көп активдүүлүктү, ишмердүүлүктү талап кылган өз алдынча чыгармачылык иштер.

Аныктама боюнча башталгыч класстын окуучуларын окутуу процессиндеги өз алдынча иштөө – окуучуларды ойлонууга, өз алдынча билимге ээ болууга үрөтүп, мекепте окууга карата кызыкчылыгын туудурушу керек. Б.П. Есипов окуучунун өз алдынча иши дегенде «акыл-эс күчтөнүүсүн талап кылган иш-аракетти түшүнүшү керек», – деп эсептейт. Бул окуучу баарын өзү жасайт дегенге негизделсе да, заманбап жана перспективдүү түшүнүк. Ошентсе да айырмалуулуктун принципалдуулугу окуучунун таанып-билүү иш-аракетинин мүнөзүн, анын күчүн эске алгандыкта жатат [48, 11-б.].

К. Дубанаева: «Өз алдынчалык ар бир окуучунун нервдик системасынын жалпы өзгөчөлүгү боюнча (бат козголуучу жана жай козголуучу), маалыматтарды алгачкы жана улам кийинки кабыл алуу катыштарына жараша аныкталат. Ар бир окуучунун ар түрдүү предметтерге болгон жөндөмү, кызыгуусу, тигил же бул ишмердүүлүккө карата шыгы ар түрдүү болот. Демек, ар бир окуучунун өздүк өнүгүшү, калыптанышы жалпысынан алганда бирдей мыйзамченемдүүлүккө баш ийгени менен, алар негизинен өзгөчөлүккө ээ болушат», – деп жазат [45, 36-б.].

Өз алдынча иштөөнүн классификациялык белгилерин аныктоодо жана аны уюштуруу шарттарында ар түрдүү көз караштар байкалат. Окумуштуулардын жана практиктердин ойлорунун биримдиги өз алдынча иштөөнүн белгилеринин тизмесинде байкалат:

– мугалимдин тапшырмасынын бар болуусу;

- аны аткаруу убактысынын бар болуусу;
- оозеки жооп, жазуу жана графикалык иш түрүндө натыйжалардын бар болуусу;
- акыл-эс чымырканууларынын зарылчылыгы;
- окуучуларды билимди чыгармачылык менен колдонууга жана табуу билгичтиктеги окутууну камсыздоо [74, 10-б.].

Жогорудагы окумуштуулардын ой-пикирлерине таянып, биз төмөнкүдөй жыйынтыкка келдик: сабакта өз алдынча иштөөнү уюштуруу окуучулардын тапшырма аткарууда жаңы чечимдерди өз алдынча издөөсүнүн өнүгүшүнө таасир берет, жаңы абалда пайда болгон билим жана көндүмдөрүн колдонуу мүмкүнчүлүктөрүн жаратат. Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иш-аракетин уюштуруу, өткөрүү жана текшерүү шарттарына жараша окуучулардын окуу материалды өздөштүрүүсүнүн сапаты, өз алдынча иштөө көндүмдөрүнүн өнүгүү деңгээли көз каранды. Мугалимден окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу жана өткөрүү методдорун жана ыкмаларын натыйжалуу тандоо талап кылынат. Мындан сырткары башталгыч класстын окуучулары өз алдынча иштөөнү аткаруунун максатын түшүнүү керек. Эгер аларда максатка жетүүгө болгон аракети болсо, анда өз алдынча иштөөнү аткаруу натыйжасы да жетиштүү деңгээлде болот.

1.3. Изилдөөчүлүк иш-аракет аркылуу башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу

Учурда башталгыч билим берүү, тарбиялоо процесстеринин сапатын жогорулатууга чоң маани бурулуп келет. Максатка жетүү үчүн маанилүү ролду окутуунун активдүү чыгармачылык методдору ойношу керек. Мындай методдордун бирден бири башталгыч класстын окуучуларынын изилдөөчүлүк ишмердүүгү болуп эсептелинет.

Педагогдордун жана психологдордун изилдөөлөрүндө окуучулардын чыгармачылыгы, ой-жүгүртүүсүнүн оригиналдуулугу изилдөөчүлүк багыты бар ар түрдүү окуу иш-аракетте толук көрүнөт жана ийгиликтүү өнүгүшү

белгиленет. Бул айрыкча башталгыч класстын окуучулары үчүн актуалдуу, себеби дал ушул мезгилде окуу иш-аракети башкы орунда болуп баланын негизги таанып-билүү өзгөчөлүктөрүнүн өнүгүүсүн аныктайт [25, 56-б.].

Изилдөөчүлүк ишмердүүлүктүн негизинде көйгөйдү өз алдынча чечүү билгичтиги жатат. Демек, окуучулардын өз алдынча иштөө көндүмдөрү, изденүү, баалоо, коммуникативдик билгичтиктери жана көндүмдөрү өнүгөт.

Изилдөөчүлүк кызыгуу – өзгөчө деңгээлде балага таандык болгон инсандык сапат. Ошол себептен мугалим бул кызыгууну өчүрбөстөн колдоп, аны өнүктүрүү керек.

Немец окумуштууларынын изилдөөлөрү көрсөткөндөй адамдын оуганынын 10%, укканынын 20%, көргөнүнүн 30% эсинде калат. Топтук дискуссияларга катышуудан 50-70%, көйгөйдү өз алдынча табуу жана формулировкалоодо 80% эсинде калат. Окуучу чыныгы иш-аракетте көйгөйдү өз алдынча коюуда, чечимди иштеп чыгууда жана кабыл алууда, жыйынтыктарды жана божомолдоолорду формулировкалоодо түздөн-түз катышканда гана ал материалды 90% эсине тутуп жана өздөштүрөт. Натыйжада, окуу процессте колдонулган изилдөөчүлүк иш-аракет өз алдынчалык иш көндүмдөрүн өнүктүрүүдө эффективдүү каражат болуп саналат [113, 14-б.].

Изилдөө иш-аракети деп илимий чөйрөдөгү изилдөөгө мүнөздүү: проблеманы коюу; тандаган темага байланыштуу теорияны изилдөө; изилдөө методикаларды тандоо жана аларга практикалык жактан ээ болуу; өз материалын топтоо; материалды анализдөө жана жалпылоо; өздүк жыйынтыктар, негизги этаптардын болуусун божомолдогон жана алдын ала белгисиз чечим менен чыгармачылык, изилдөөчүлүк маселени чечүү менен байланышкан башталгыч класстын окуучуларынын иш-аракетин түшүнөбүз [68, 24-б.].

Изилдөөнү окутуу методу катары колдонуу идеясы Сократтын (маектешүү-изилдөө) учурунан баштап эле белгилүү. Окуучу белгилүү көйгөйдү изилдөөдө башкы изилдөөчү катары коюлуп, өз алдынча жооп табып,

жыйынтык чыгаруу керек болгон максаттуу багыттагы окутууну уюштуруу педагогикада 19-кылымдын аягында пайда болгон (А.Я. Герд, Р.Э. Армстронг, Т. Гексли). Анын негизинде Б.В. Всесвятский, И.П. Плотников, В.Я. Стоюнин, И.И. Срезневский ж.б. орус окумуштуулары тарабынан колдонула баштаган [83, 44-б.].

«Изилдөө методу» термини Б.Е. Райков тарабынан 1924-жылы сунушталган жана «...окуучулардын өз алдынча байкоо жүргүзгөн же алардын тажрыйбасында кайра өндүрүлгөн ой корутунду методу» деп түшүндүргөн. Педагогикалык адабияттарда бул методдун башкача аталыштары – эвристикалык, лабораториялык-эвристикалык, тажрыйбалык-сыноо, лабораториялык сабак методу, табигый илимий, изилдөөчүлүк принцип (ыкма), изилдөөнүн эвристикалык методу, долбоор методу да колдонулат [138, 71-б.].

И.А. Зимняя жана Е.А. Шашенкованын аныктамасы боюнча изилдөөчүлүк иш-аракет – бул «максаттын ишке ашышын жана реалдуулугун аныктаган объективдүү мыйзамдар жана чыныгы кырдаалдарга жана коюлган максатка ылайыктуу натыйжасы, жаңы билим болгон таанып-билүү, интеллектуалдык муктаждыктарды канааттандырууга багытталган инсандын аң-сезими жана активдүүлүгү башкарган өзгөчө адамдык иш-аракет» [60, 13-б.].

А.И. Савенков изилдөөчүлүк жүрүм-турумдун негизинде белгисиз абалда изилдөөчүлүк активдүүлүктөгү психикалык муктаждык жатарын белгилөө менен башка аныктама берет: «Изилдөөчүлүк иш-аракетти изденүүчү активдүүлүк механизмдеринин иштөөсүнүн жана изилдөөчүлүк жүрүм-турумдун негизинде түзүлгөн өзгөчө интеллектуалдык-чыгармачылык иш-аракеттин түрү катары кароо керек. Ал логикалык түрдө өзүнө изилдөөчүлүк жүрүм-турумдун түрткү берген факторлорун (изденүү активдүүлүгүн) жана аны ишке ашыруу механизмдерин камтыйт» [126, 65-б.].

Башталгыч класстын окуучуларынын изилдөөчүлүк иш-аракети – бул окуучулардын, мугалимдердин, ата-энелердин биргелешкен иш-аракети. Изилдөөчүлүк иш-аракеттин максаты – чыгармачылык инсандын өнүгүүсү үчүн жагымдуу шарт түзүп берүү аркылуу окуучулардын биздин дүйнө

жөнүндө ар дайым жаңы билим алууга умтулуусу болуп саналат. Мунун окуу, агартуу, таанып-билүү иш-аракетинен принципалдуу айырмачылыгы төмөнкүдө: изилдөө ар дайым изилдөөгө жана түшүнүүгө муктаж болгон кандайдыр бир көйгөйдү, карама-каршылыкты, ак такты табууну божомолдойт, ошол себептен ал таанып-билүү муктаждыгынан, изденүү мотивинен башталат [68, 45-б.].

Жалпы планда изилдөөчүлүк иш-аракет – натыйжасы жаңы материалдарды жана рухий баалуулуктарды түзгөн иш-аракет катары каралат. Бул проблемага курактык психология жана педагогикалык көз карашта кароо мындай түшүндүрүүнү тактоо зарылчылыгын көрсөтөт. Биринчиден, бул изилдөөчүлүк иш-аракеттин негизги мүнөзү катары жыйынтыктоого тиешелүү. Мисалы, бул көз карашта балдар оюну сөздүн жалпы колдонгон маңызында баалуулуктарды жаратпайт. Ошондой болсо да чыгармачылык оюн жөнүндө, окуучулардын айлана-чөйрөгө уникалдуу образда кароо, аны өзүнүн фантазияларында өзгөртүү жөндөмү жөнүндө айтылып жатат [61, 13-б.].

Көбүнчө педагогикалык адабиятта «окутуунун изилдөөчүлүк методу» жана «долбоорлоо методу» же «долбоордук окутуу» түшүнүктөрү синонимдер катары каралат. Чындыгында алардын ортосунда маанилүү айырмачылыктар бар.

«Долбоор» сөзү латын тилинен *proiectus* (алдыга ташталган) дегенди билдирет. Долбоорлоо, жөнөкөйлөткөн түрдө, долбоорду (жемишти) түзүү жана иштеп чыгуу процесси катары кароого мүмкүн. Долбоорлоо методу өткөрүүчү изилдөөлөрдүн так планын түзүүнү түшүндүрөт. Сөзсүз түрдө изилденүүчү көйгөйдү так формулировкалоону жана түшүнүүнү, чыныгы гипотезаларды иштеп чыгууну, аларды так планга ылайык текшерүүнү талап кылат. «Долбоорлоо – бул толук түрдөгү чыгармачылык эмес, бул белгилүү көзөмөлдөгөн чектеги план боюнча аткарылуучу чыгармачылык» [147, 110-б.].

Долбоордон айырмаланып изилдөөчүлүк иш-аракет башынан эркин, ийкемдүү болушу керек. Анда импровизация үчүн чоң орун болушу мүмкүн эмес.

Ошондой эле изилдөөчүлүк окутуу максималдуу түрдө илимий изденүүнү эске салуусу керек. Демек, минималдуу түрдө үч шартка жооп бериши керек:

– белгилүүнүн жардамы аркылуу белгисиздикти аныктап, сапатын көрсөтүүгө умтулуу;

– сөзсүз түрдө өлчөөгө мүмкүн болгонду өлчөө, мүмкүн болушунча изилденип жаткан белгилүүлүккө карата сандык мамилени көрсөтүү;

– ар дайым изилденүүнүн белгилүүлүктүн системасындагы ордун аныктоо.

Изилдөөнүн негизги этаптары төмөнкүлөр:

– көйгөйдүн коюлушу;

– берилген көйгөйгө арналган теорияны изилдөө;

– изилдөө методикаларын тандоо;

– материалды топтоо, аны анализдөө жана жалпылоо;

– илимий комментарий;

– өздүк жыйынтыктар.

Долбоорлоонун этаптары:

– көйгөйдү коюу;

– концепцияны (гипотезаны) иштеп чыгуу;

– проекттин максатын жана милдеттерин, иш-аракеттин ачык жана оптималдуу ресурстарын аныктоо;

– план түзүү;

– долбоорду ишке ашыруу боюнча иш-аракетти уюштуруу [147, 112-б.].

Окуучулар менен иштөөдө долбоорлоо методдору да, окутуунун изилдөөчүлүк методдору да пайдалуу, демек, долбоорлоорду да, изилдөө иштерин да аткаруу зарыл. Практикада көп мезгилде алар долбоордук-изилдөөчүлүк иш-аракетте байланышышат. Долбоордук-изилдөөчүлүк иш-аракет – өздүк изилдөөнү долбоорлоо боюнча, максат жана милдетти бөлүүнү, методикаларды тандоо принциптерин бөлүүнү, изилдөөнүн жүрүшүн пландоону, күтүлгөн натыйжаны аныктоону божомолдогон иш-аракет.

Илимий иш-аракеттен окуу долбоордук-изилдөөчүлүк иш-аракеттин

негизги айырмачылыгы анын натыйжасында окуучулар жаңы билимди өндүрүшпөстөн, чындыкты өздөштүрүүнүн универсалдуу ыкмасы катары изилдөө көндүмдөрүнө ээ болушат.

Изилдөөнү ар түрдүү классификациялоого болот:

- катышуучулардын саны боюнча (коллективдик, топтук, жекелик);
- өткөрүү орду боюнча (сабакта жана сабактан тышкары);
- мөөнөтү боюнча (кыска мөөнөттүү жана узак мөөнөттүү);
- тема боюнча (предметтик жана эркин);
- көйгөй боюнча (программалык материалды өздөштүрүү; сабакта изилдеген материалды терең өздөштүрүү; окуу программага кирбеген маселелер) [29, 47-б.].

Изилдөө маалыматтарында (Л.П. Виноградова, А.В. Леонтович, А.И. Савенков) башталгыч класстын баштапкы этабындагы окуу изилдөөнүн элементи – ийгиликтүү окутуунун мүмкүнчүлүгү тууралуу айтылат.

Окуучулардын изилдөөчүлүк иш-аракетин камтыган сабактар башталгыч класста приоритет болуп саналат, баланын жашоосундагы маанилүү этаптардын бири жана көп жактан анын андан аркы өнүгүүсүн аныктайт, изилдөөчүлүк иш-аракет калыптануу этабында турат жана анын өзгөчөлүк өзгөчөлүктөрүн шарттайт:

- башталгыч класстын окуучусун изилдөөчүлүк иш-аракетке кошуу бул куракка таандык болгон таанып-билүү кызыкчылыгында негизделет;

- изилдөөчүлүк иш-аракеттеги окуучунун өздүк тажрыйбасынын жетишсиздигин эске алсак, изилдөөчүлүк иш-аракетти уюштурууда маанилүү ролду балдар изилдөөсү гана эмес, ошондой эле ылайыктуу билгичтиктерди калыптандыруу боюнча атайын сабактар да ойнойт;

- изилдөөчүлүк иш-аракеттин процессинде калыптанган изилдөөчүлүк билгичтиктер, окуучулардын ийгиликтүү окуу иш-аракети үчүн маанилүү болгон жалпы окуу билгичтигинин ажырагыс бөлүгү болуп саналат.

Башталгыч класстын окуучуларын окуу-изилдөөчүлүк иш-аракетке кошуу процессинде мугалимдин алдында окуучулардын изилдөөчүлүк

тажрыйбасын өнүктүрүүнүн ар түрдүү деңгээлиндеги окуу изилдөөчүлүк милдеттерди чечүүнү уюштуруу проблемасы турат. Бул проблеманы чечүүдө окуучулар өзүнүн жеке изилдөөчүлүк тажрыйбасын көрсөтө алган жана байыта алган иштин формаларын жана ыкмаларын тандоо туура. Баарынан да изилдөөчүлүк иш-аракетти мекен таануу сабагында уюштуруу ыңгайлуу, себеби буга өздөштүрүп жаткан материал таасир этет [216, 15-б.].

Башталгыч класстын окуучуларынын изилдөөчүлүк иш-аракети ар түрдүү болуусу мүмкүн. Көп учурда аны өткөрүүдө маалыматтык-коммуникативдик технологиялар колдонулат. Бул интернетте маалымат издөө, ошондой эле мультимедиялык презентация түрдөгү иштин натыйжаларын кооздо. Албетте, окуучулардын маалыматтык-коммуникативдик технологияларын өздөштүрүүсү окутуунун заманбап милдеттерине ылайык келет. Ошондой болсо да дагы бир учурду белгилөө керек. Ал окуучулардын изилдөөчүлүк иш-аракетин уюштуруу үчүн мугалим өзү изилдөөчү болушу керек. Жаратман гана жаратуучуну тарбиялоосу мүмкүн.

Изилдөөчүлүк окутууну уюштурууну үч деңгээлге бөлүүгө болот:

1. Педагог көйгөйдү коёт жана чечүү жолдорун белгилейт, чечимдин өзүн окуучуга табуу туура келет.

2. Педагог көйгөйдү коёт, бирок аны чечүү методдорун жана жолун, ошондой эле чечимдин өзүн окуучу өз алдынча табууга туура келет.

3. Окуучулар өздөрү көйгөйдү коюшат, аны чечүү жолдорун издешет жана чечимдин өзүн табышат.

Изилдөөнүн деңгээлин, формасын, убактысын мугалим окуучулардын жашына жана конкреттүү педагогикалык милдеттерге жараша аныктайт [83, 42-б.].

Изилдөөчүлүк иш-аракетти калыптандыруу эреже боюнча бир нече этапта өтөт:

Биринчи этап биринчи класска ылайыкталат. Биринчи класстын окуучуларынын изилдөөчүлүк тажрыйбасын байытуу милдеттери өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт: болгон түшүнүктөрдүн негизинде окуучулардын

изилдөөчүлүк активдүүлүгүн колдоо; суроо түзүү, божомолдорду айтуу, байкоо, предметтик моделдерди түзүү билгичтиктерин өнүктүрүү; изилдөөчүнүн иш-аракети тууралуу баштапкы түшүнүктөрдү калыптандыруу.

Экинчи этап – экинчи класс – төмөкүлөргө багытталат: изилдөөчүнүн иш-аракетинин өзгөчөлүктөрү тууралуу жаңы түшүнүктөргө ээ болуу; изилдөөнүн темасын аныктоо, анализдөө, салыштыруу, жыйынтыктарды формулировкалоо, изилдөөнүн жыйынтыктарын жасалгалоо билгичтиктерин өнүктүрүү; окуучулардын демилгесин, активдүүлүгүн жана өз алдынчалыгын колдоо.

Башталгыч класстын окуучуларын окуу-изилдөөчүлүк иш-аракетке кошуу окуу-изилдөөчүлүк милдеттер жана биргелешкен тажрыйбанын баалуулугун таануу жардамы менен изилдөө абалын түзүү аркылуу ишке ашат. Берилген этапта иш-аракеттин төмөнкү методдору жана ыкмалары колдонулат: *сабактагы иш-аракетте* – окуу дискуссиясы, план боюнча байкоо жүргүзүү, окуучулардын жана мугалимдин баяндамалары, мини изилдөөлөр; *сабактан тышкары иш-аракетте* – экскурсиялар, моделдерди жана схемаларды өз алдынча түзүү, мини-докладдар, ролдук оюндар, эксперименттер. Окуучуларды окуу-изилдөөчүлүк иш-аракетке кошуу ийкемдүү, дифференциялык болуп окуучулардын жекече изилдөөчүлүк тажрыйбасын көргөзүү өзгөчөлүктөрүнө негизделүүсү керек.

Үчүнчү этап башталгыч класстардын үчүнчү жана төртүнчү класстарына ылайыктуу. Окутуунун берилген этабынын борборунда окуучулардын андан ары изилдөөчүлүк тажрыйбасын изилдөө иш-аракети, анын каражаттары жана ыкмалары тууралуу түшүнүктөрдү топтоо, изилдөөнүн логикасын түшүнүү жана изилдөө билгичтигин өнүктүрүү аркылуу байытуу турушу зарыл.

Башталгыч класстын окуучуларынын изилдөөчүлүк иш-аракетинин өзгөчөлүгү анын көп субъектүүлүгүндө жатат. Окуучунун өзүнөн жана анын жетекчисинен сырткары иш-аракеттин субъектиси катары ата-энеси да бар. Алардын жадамысыз башталгыч класстын окуучуларынын изилдөөчүлүк иш-аракет боюнча сабактары бир кыйла татаал болот [71, 55-56-бб.].

Башталгыч класстын окуучуларынын изилдөөчүлүк билгичтигин

калыптандыруунун *педагогикалык шарттары*:

– окуучулардын жаш курак жана жекече өзгөчөлүктөрүн эске алуу; окутуунун активдүү методдорун колдонуу; изилдөөчүлүк иш-аракетке байланыштуу түшүнүктөрдүн окуучулардын жашына болгон адаптациясы; өткөрүп жаткан изилдөөлөрдүн методдорунун жана формаларынын ачыктыгы; изилдөө тематикасынын башталгыч класстын окуучуларынын жаш өзгөчөлүктөрүнө жана инсандык кызыкчылыктарына болгон ылайыктуулугу;

– окуучулардын изилдөөчүлүк иш-аракетинин алга умтулуучулугу, сабакта жана сабактан тышкаркы иш-аракетте практикалык жана интеллектуалдык тоскоолдуктардын абалын жоюу, окуучулардын жаңы билимге кызыгуусун кеңейтүү муктаждыгын актуалдаштыруу, изилдөөчүлүк иш-аракет жана анын адамга болгон маанилүүлүгү тууралуу билимди билдирүүнүн эсебинен ишке ашат;

– окуу-изилдөөчүлүк иш-аракетин уюштуруп жаткан педагогдун ишмердүүлүгү. Педагог изилдөөчүлүк иш-аракет тууралуу билимге ээ болуусу, кызматташтыкка жана чыгармачылыкка кошулуусу, окуучулардын жашына жана кызыкчылыгына туура келген окуу изилдөөчүлүк процессин уюштуруу үчүн чыгармачылык потенциалга ээ болуусу, изденүүнү уюштуруу, окуучулардын чыгармачылык калыптануусуна жана аракеттерине дем берүү, окутуунун жемиштүү методдорду, чыгармачылык изилдөөчүлүк тапшырмаларды колдонуу, окуучулардын өзүн-өзү ишке ашыруусу, өз алдынчалыгын жана демилгелүүлүгүн көрсөтүүсү үчүн мүмкүнчүлүктөрдү түзүү жолдору аркылуу чыгармачылык билим берүү чөйрөсүн түзүүсү керек [138, 72-б.].

Башталгыч класстын окуучулары суроолордун төмөнкү эң кенен типтерин колдонушат: Бул эмне? Ким? Эмнеге? Эмне себептен? Эмнеден? Барбы? Болобу? Кимде? Кантип? Кимди? Эмне? Эмне болот? Эгер? Кайда? Канча? Көп мезгилде суроону формулировкалоодо башталгыч класстын окуучулары чыныгы абалды элестетишет жана бул абалда чынында иштегендей болушат. Кабыл алуу образдар менен же элестетүүлөр менен ички иш алып баруунун натыйжасынан келген маселе чечүүдөгү мындай ой-жүгүртүү көрүү-

образдуу деп аталат. Көрүү-образдуу ой-жүгүртүү – башталгыч класста ой-жүгүртүүнүн негизги түрү. Көрүү элестетүүлөрдүн жардамысыз сөз менен айтылган ойду окуучулардын түшүнүүсү татаал. Албетте, башталгыч класстын окуучусу логикалык түрдө ой-жүгүртө алат, бирок бул жаш курак көрсөтмөлүүлүккө негизделген окутууга сезимтал келээрин эске алыш керек [81, 14-б.].

Окуучулардын жаш курак өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен изилдөөчүлүк иш-аракетти уюштуруу, ошондой эле башталгыч класстын окуучуларынын изилдөөчүлүк иш-аракетин аныктоо алардын изилдөөчүлүк билгичтиктин беш топко бөлүүгө мүмкүндүк берет:

- өзүнүн ишин уюштуруу билгичтиги;
- изилдөөнү (изденүүнү) ишке ашыруу менен байланышкан билгичтиктер жана көндүмдөр;
- маалымат, текст менен иштөө билгичтиги;
- өз ишинин жыйынтыгын жасалгалоо жана тааныштыруу билгичтиги;
- өзүнүн иш-аракетин анализдөө жана баалоо иш-аракети менен байланышкан билгичтик [29, 45-б.].

Натыйжада, башталгыч класс курагындагы окуучулардын изилдөөчүлүк билгичтиги окуу изилдөөнүн этаптарына ылайык жана балдарга жеткиликтүү материалда болгон изилдөөнүн методдорун жана ыкмаларын колдонуу жана өз алдынча тандоо менен байланышкан интеллектуалдык жана практикалык билгичтиктерди аныкташат.

Изилдөөчүлүк иш-аракеттин натыйжалуулугунун шарттары:

- окуучу изилдөөнү өткөрүүнү каалоосу керек. Муну (ошол изилдөөнү) мугалим да каалаш керек. Эгер багыт, тема өз ара иштешип жаткан тараптын бирөөсүнө кызыксыз болсо изилдөө ишке ашпайт;
- окуучу изилдөөнү ишке ашыруусу керек. Бирок, биринчиден бул мугалимдин колуна келиши керек. Эгер иштин бүт структурасын элестете албасаң, методиканы билбесең, деталдуулуктун багыттарын аныктай албасаң изилдөөчүлүк иш-аракетти кантип жетектөөгө мүмкүн? Окуучунун ишин аткаруу үчүн белгилүү компетенттүүлүктөр калыптанышы керек.
- окуучу өз ишинен (мугалим да – өз ишмердүүлүгүнөн жана

окуучусунун ишинен) канааттануусу керек [83, 41-б.].

Демек, изилдөөчүлүк иш-аракет – уюштурулган, структурасы боюнча илимий иш-аракетке ылайык, максаттуу багыттуулугу, активдүүлүгү, предметтүүлүгү, мотивдүүлүгү жана аң-сезимдүүлүгү менен мүнөздөлгөн окуучулардын таанып-билүүлүк чыгармачылык иш-аракети.

Башталгыч класс курагындагы изилдөөчүлүк иш-аракетти биз окуучулар үчүн маанилүү болгон билимдин ачылуусуна, изилдөөчүлүк билгичтиктин калыптануусуна багытталган жана илимий изилдөөгө мүнөздүү болгон негизги этаптардын болуусун божомолдогон өзгөчөлүк окуу иш-аракетин түшүндүрөт деп кабыл алсак болот.

БИРИНЧИ ГЛАВА БОЮНЧА КОРУТУНДУ

Бүгүнкү күндө башталгыч билим берүүнүн жалпы максаттарынын чегинде милдеттердин ичинен аракеттин жаңы ыкмаларын издөөнү уюштуруу жана окуучулардын окуу ишинин изденүү жана аткаруу бөлүмдөрүнүн ортосундагы тең салмактуулугун камсыз кылуу милдети бөлүнүп чыкты. Көптөгөн педагогдордун, психологдордун изилдөөлөрү боюнча окуучулардын ой-жүгүртүүсүнүн өзгөчөлүгү, чыгармачылыгы изилдөөчүлүк багытка ээ болгон өз алдынча иштөөдө көрүнөт жана ийгиктүү өнүгөт. Мунун негизинде окуу процессиндеги окуучулардын активдүү ролу, алардын өз алдынча билимге ээ болуп жана аларды ар түрдүү окуу жана практикалык маселелерди чечүүдө колдонуунун системалуу түрдө көнүгүүсүн камсыз кылган шарттар түзүлүү керектиги келип чыгат.

Өз алдынча иштөө мугалим сунуш кылган тапшырмаларды аткаруунун рационалдуу ыкмаларын издөө, иштин натыйжасын анализдөө менен байланышкан окуучулардын активдүү акыл-эс аракеттерин түшүндүрөт.

Педагогикалык адабияттарда өз алдынча иштөөнүн ар түрдүү аныктамалары бул түшүнүктүн көп кырдуулугу менен түшүндүрүлөт.

Изилдөөлөрдү талдоонун негизинде биз мындай жыйынтыкка келдик: өз алдынча иштөө адатта мугалим тараптан уюштурулган, атайын бөлүнгөн убакытта, коюлган дидактикалык максаттын аткарылышына багытталган, окуучулардын ар бир активдүү иш-аракетин: билим издөө, аны түшүнүү,

бекемдөө, билим жана көндүмдөрдүн калыптануусу жана өнүгүшүн, билимдин бүтүндүгүн жана системалуулугун түшүндүрөт. Өз алдынча иштөө дидактикалык кубулуш катары бир тараптан окуу тапшырманы б.а. окуучу аткарууга тийиштүү болгон нерселер – анын иш-аракетинин объектисин түшүндүрсө, экинчи тараптан – ылайыктуу иш-аракеттин көрүнүшүнүн формасы: окуучунун окуу тапшырманы аткаруудагы эске тутуусу, ой-жүгүртүүсү, чыгармачылык элестетүүсү, натыйжада, окуучуну өзгөчө, жаңы, мурда билбеген билимге ээ болууга же, алган билимин тереңдетүүсүнө жана кеңейтүүсүнө алып келет.

Окуучулардын өз алдынча иштөөсүн системалуу түрдө уюштуруусуз алардын өзү окуп билим алуусуна, өзүн-өзү жетилүүсү үчүн маанилүү болгон түшүнүктөрдү, мыйзам-ченемдүүлүктөрдү бекем жана терең өздөштүрүүсүнө жетүүгө мүмкүн эмес, жаңыны таанып-билүү каалоосун жана ыгын тарбиялоого болбойт. Билимди өздөштүрүүдө окуучулардын активдүүлүгүн жана өз алдынчалыгын калыптандыруу – бул билимге болгон активдүү кызыкчылыгын калыптандыруу.

Изилдөөлөр көрсөткөндөй окуучулардын өз алдынча иши белгилүү структурага ээ. Ал өзүнө төмөнкү этаптарды камтыйт: даярдоочу, болжолдоочу, аткаруучу, текшерүүчү.

Өз алдынча иштөөнүн айрым түрлөрү өзүнө баарын же кээ бир элементтерин камтыйт. Окуучулардын өз алдынча ишине көрсөтүлгөн элементтер канчалык көп кирсе ошончолук анын деңгээли жогору, демек, сабакта өз алдынча иштөөнү уюштуруунун негизги максаттарынын бири – өнүктүрүү болуп саналган окуучулардын өз алдынчалыгынын деңгээли да жогору болот.

Изилдөөлөрдүн анализи өз алдынча иштөө көндүмдөрүнүн өнүгүүсү деңгээл жана этап боюнча калыптанаарын аныктады.

Биринчи деңгээл – чагылдырган-репродуктивдик окуучулар билим жана ыкмаларды окуу процессинде алган көлөмдө жана мазмунда так чагылдыруусу мүнөздүү.

Экинчи деңгээл – продуктивдүү, ал белгилүү объекттер жөнүндө билимдин бир топ акыл менен иштеп чыгууну, аларды изилдөөнүн методдорун

жана ыкмаларын өз алдынча тандоону, ошондой эле башка булактардан алган же өздүк ой-жүгүртүү иш-аракеттердин натыйжасында алган билимди синтездөөнү божомолдойт.

Үчүнчү деңгээл – чыгармачылык. Алган билимин акыл-эс менен терең иштеп чыгуусу аркылуу жаңы объекттер менен иштөөдө калыптанган билгичтигин колдонуусу менен, аларды ар түрдүү көз карашта кароо билгичтиги менен, ошондой эле өздүк окуу иш-аракетине изилдөө элементтерин кошуу билгичтиги менен мүнөздөлөт.

Өз алдынчалыкты окуучунун инсандык белгиси катары өнүктүрүүдөгү мугалимдин ролу азыркы учурда окуучулардын чыгармачылык таанып-билүү өз алдынчалыгын өнүктүрүү боюнча активдүү, максаттуу багыттагы, ырааттуу иш катары түшүндүрүлөт. Демек, өз алдынча иштөөнү уюштурууда мугалимдин активдүүлүгү жетиштүү деңгээлде жогору болуш керек. Мугалим максат коёт, өз алдынча иштөө процессин жана максатка жетүү ыкмаларын ойлонуштурат.

Сабакта өз алдынча иштөөнү уюштуруу окуучулардын тапшырма аткарууда жаңы чечимдерди өз алдынча издөөсүнүн өнүгүшүнө таасир берет, жаңы абалда пайда болгон билим жана көндүмдөрүн колдонуу мүмкүнчүлүктөрүн жаратат. Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иш-аракетин уюштуруу, өткөрүү жана текшерүү шарттарына жараша окуучулардын окуу материалды өздөштүрүүсүнүн сапаты, өз алдынча иштөө көндүмдөрүнүн өнүгүү деңгээлине көз каранды. Мугалимден окуучулардын өз алдынча ишин уюштуруу жана өткөрүү методдорун жана ыкмаларын натыйжалуу тандоо талап кылынат. Мындан сырткары башталгыч класстын окуучулары өз алдынча иштөөнү аткаруунун максатын түшүнүү керек. Эгер аларда максатка жетүүгө болгон аракети болсо, анда өз алдынча иштөөнү аткаруу натыйжасы да жетиштүү деңгээлде болот.

II ГЛАВА. БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ӨЗ АЛДЫНЧА ИШТӨӨСҮН УЮШТУРУУНУН МЕТОДОЛОГИЯСЫ ЖАНА МЕТОДДОРУ

2.1. Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу шарттарын аныктоонун илимий изилдөө методдору

Изилдөөлөр башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштурууда азыркы күндө да чечилбей келе жаткан илимий-педагогикалык проблеманын бар экендигинен кабар берет. Аталган проблеманы чечүү үчүн изилдөөнүн объектиси – башталгыч класстын окуучуларын окутуу процесси, ал эми изилдөөнүн предмети катары башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттарын изилдөө болду.

Ар кандай изилдөөнүн натыйжалуулугу ал темага, изилдөөгө алынган проблемага карата методологиялык негиздеринин туура табылышы жана коюлушу менен байланышат. Эгер эмгекте методологиялык жактан жаңылышуу болсо – анын илимге жана практикага пайдасы болбойт.

Андыктан, башында изилдөөнүн методологиясын аныктап алсак, биз анын жардамы менен башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсү боюнча көйгөйлөрдү чечип алабыз.

Философиялык деңгээлде өзүн-өзү таанып-билүү (Сартр [128]), жашоо процессинде калыптанган адамдын маңызы боюнча теориясына (Сократ, Платон); инсандын өзүн-өзү ачуусу тууралуу теориясына (Д. Дьюи [46], А. Маслоу [101]); адамдын эркин өнүгүүсүнүн теориясына (Я.А. Коменский, Дж. Локк, И. Кант [69], Ж.Ж. Руссо ж.б.); инсандын иш-аракеттеринин бүтүндүгү тууралуу диалектикалык материализмдин теориясына жана таанып-билүү теориясына (В.В. Давыдов [41]), педагогикалык теория жана практиканын диалектикалык жактан өз ара байланыш принцибине (И.Я. Лернер [88], В.В. Краевский [78]); антропологиялык-педагогикалык принцибине (К.Д. Ушинский [137] жана анын жолун жолдоочулар) таяндык.

Изилдөөбүздө конкреттүү-илимий деңгээлде төмөнкү ыкмалар колдонулду: *инсандык ыкма* (С.Л. Рубинштейн, К.К. Платонов, Ю.Н. Дмитриев, И.С. Кон, В.А. Крутецкий); *иш-аракеттик ыкма* (А.А. Леонтьев, Л.Г. Петерсон); *өнүктүрүүчү ыкма* (В. В. Давыдов, Л.В. Занков); *инсанга багытталуучу ыкма* (Е.О. Иванова, И.С. Якиманская, Н.Ф. Виноградов); *индивидуалдык ыкма* (А.А. Кирсанов, И.Э. Унт, Е.С. Рабунский, А.А. Бударный, Г.И. Горская, В.И. Гладких, Л.В. Занков, М. В. Зверев). Мектеп билим берүүсүн жакшыртуунун концепциялары (“Жалпы орто билим берүүнүн мамлекеттик стандарты”, “2020-жылга чейинки Кыргыз Республикасынын билим берүүнү өнүктүрүү стратегиясы»).

Изилдөөнүн өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен методологиянын мазмуну илимий изилдөөнүн принциптерин камтыйт. Бардык педагогикалык изилдөөлөрдүн негизги эрежелери принциптерте, б.а. эмпирикалык жана илимий фактыларды жана кубулуштарды алуунун методикасына жана көйгөйгө карата ыкмасын аныктаган жоболордо чагылдырылат. Ошондуктан, биз изилдөөнү жүргүзүүдө төмөнкү илимий изилдөөнүн принциптерине таяндык:

Изилдөөнүн методдорун комплекстүү колдонуу принциби башталгыч класс окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштурууну изилдөө учурундагы көп максаттуу багыт, бул бир нече изилдөө милдеттерди (кубулуштун маңызын жана структурасын, кыймылдаткыч күчтөрдү, ички факторлорду, сырткы шарттарды, процессти педагогикалык жактан башкаруунун жолдорун жана ыкмаларын изилдөө; бардык сырткы таасирлерди эске алуу жана кокустуктарды жоюу; ар түрдүү методдордун жардамы аркылуу фактыларды текшерүү жана тактоо; алынган жыйынтыктарга философиялык, логикалык жана психологиялык-педагогикалык жактан анализдөө) коюуда чагылдырылат.

Мунун негизинде окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштурууну изилдөөгө карата комплекстүү ыкма принциби төмөнкүлөрдү талап кылат:

– бир нече изилдөө милдеттерин коюуда чагылдырылган окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштурууну изилдөөдө көп максаттуу багыт (кубулуштун маңызын жана структурасын, анын кыймылдаткыч күчүн, сырткы шарттардын ички

факторлорун, бардык белгилүү теоретикалык абалдарды эске алуу менен кубулуштун калыптануу процессин педагогикалык жактан башкаруунун жолдорун жана каражаттарын изилдөө);

– изилденип жаткан кубулуштун же процесстин башкалар менен болгон байланыштарынын мүмкүн болушунча көп көлөмүн камтуу жана алардын маанилүүсүн бөлүү;

– изилдөөнү өткөрүүдө бардык сырткы таасирлерди эске алуу, педагогикалык процессти бузган, кокустан болгон таасирлерди жоюу;

– изилдөөнүн ар түрдүү методдорунун жардамы аркылуу бир эле педагогикалык факты бир нече жолу текшерүү, алынган маалыматтарды ар дайым текшерүү жана тактоо;

– изилдөөдө алынган жыйынтыктарды философиялык, логикалык жана психологиялык-педагогикалык жактан анализдөө.

Объективдүүлүк принциби. Ар бир фактыны, башталгыч класстын окуучуларын изилдөөнүн бир нече өз ара толуктоочу жана өз ара коррекциялаган методдор менен текшерүү, окуучулардын өз алдынчалыгынын бардык көрүнүштөрүн (оң жана терс) белгилөө, алынган маалыматты башка изилдөө жыйынтыктары менен салыштыруу, окуу-тарбия процессиндеги окуучулардын бааларын салыштыруу.

Окуучуларды окутуу жана тарбиялоонун бүтүндүк принциби. Педагогикалык эксперименттин татаалдыгы изилдөөчүнүн бир эле убакытта бир нече маселе чечүү керектигинде, анын бир эле убакытта экспериментатор жана башталгыч класстын мугалиминин ролун аткаруусу менен негизделгендигинде: эксперименталдык иштин натыйжасын жыйынтыктап, жобо, гипотезаны текшерүү; окуу-тарбиялык процесстин субъекттерин изилдөө жана аларга оң таасир берүү, аларды өзүн-өзү билимин жогорулатууга жана өзүн-өзү жетилтүүгө түртүү. Бул шарттарда убакытты кандайдыр бир бир тапшырманы аткарууга коротуу туура эмес. Изилдөөчү бир убакытта бир нече иштерди аткаруу керек. Илимий изилдөөнүн мындай рационалдуу ыкмасы бир эле убакытта так, жеткиликтүү жана объективдүү болуусу керек.

Ошондуктан, илимий изилдөөнүн методикасын иштеп чыгууда маанилүү

маселе, башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн изилдөө методун алардын өз алдынча иштөөсүн өнүктүрүү методуна айландыруу болуп саналат.

Окуучулар коллективин жана инсанды бир убакытта изилдөө принциби. Изилдөөчүлөрдүн бирден бир көп тараган катчылыгы, окуучуну коллективден тышкары изилдөөсүндө, изилденүүчүнү индивидуалдуу изилдөө методикасы иштелип чыккандыгында. Окуучу айлана-чөйрө менен болгон мамилешүүсүндө жакшы ачылат. Окуучуну коллективдик иш-аракетти, коллективдик мамилешүүнү изилдөө процессинде гана түшүнүү жана баалоо мүмкүн. Ошондуктан окуучунун өз алдынча иштөөсүн изилдөөнү, ал калыптанган, жашаган, окуган коллективди изилдөөдөн баштоо керек.

Бул төмөнкү көз карандылык менен шартталат: окуучунун ар бир касиети жана көрүнүшү эки тараптуу, бири коллективге кайрылса, бири – өзүнүн рухий жашоосуна кайрылат. Ошондуктан изилдөөчү окуучуну социалдык чөйрөдөн, коллективден өзүнчө изилдөө менен изилдөөчү сапаттын бир тараптуу көрүнүшү тууралуу факттарды алат. Окуучунун өз алдынча иштөөсүн изилдөө үчүн коллективдин өз алдынча иштөөсүн изилдөө керек, коллективдин өз алдынча иштөөсүн изилдөө үчүн окуучуну жана анын айлана-чөйрө менен мамилешүүдөгү өз алдынча иштөөсүн изилдөө керек.

Кубулушту өзгөрүүдө, өнүгүүдө изилдөө принциби. Изилдөөчү изилденип жаткан педагогикалык феномендин же сапаттын маңызын ачууга жана ал кандай жол менен конкреттүү инсанда ар түрдүү шарттарда калыптануусун, өнүгүүсүн, көрүнүшүн көзөмөлдөөгө умтулат. Ошол себептен педагогика эгер алдын ала бүтүн изилденбесе, жеке тартиптеги кубулуштарды жана процесстерди изилдөөдөн баш тартат. Андан сырткары бардык окутуу жана тарбия берүү системасынын элементтери ортосундагы байланыш гана эмес, изилденүүчү процесстин, кубулуштун элементтери ортосундагы ички байланыш да керек. Учурда так жана анык катары инсандын өз рухий дүйнөсү менен болгон ар түрдүү иш-аракеттерде жана абалдардагы өз ара аракеттешүүсүнүн көрүнгөн сапаттын мүнөздөмөсүн эсептешет, анын үстүнө

сапаттын өзгөрүү динамикасы убакытын кандайдыр бир учурунда ачылат. Окуучунун жалпы өнүгүү фонунда гана анын өз алдынча иштөөсүн аныктоого болот. Мындайда белгилүү диалектика принцибин колдонулат. Анда: окуучулардын өз алдынча иштөөсүн, аны уюштуруу процессин, сапаттын маңызын, өнүгүүдөгү жана карама-каршылыктагы башка кубулуш, сапат, процесстер менен өз ара байланышында гана өлчөө, түшүнүү, изилдөө мүмкүн.

Биз педагогикалык экспериментибизде төмөнкү тезиске таяндык: «Педагогикалык изилдөөнүн бардык эле методу универсалдуу болуп саналбайт, туура колдонууда анын ар бири эффективдүү. Методду колдонуунун тууралыгы эки аспекти түшүндүрөт: 1. Берилген методду колдоно билүү; 2. Изилдөөчүнүн изилдөөнүн болгон шарттарынын, так изилдөө милдеттеринин негизинде эффективдүү методду тандап алуу билгичтиги» [93, 42-б.].

Коюлган милдеттерди чечүүдө биз биринчиден изилдөөнүн теоретикалык методдорун колдонулдук: философиялык жана психологиялык-педагогикалык адабиятты анализдөө, синтез жүргүзүү жана салыштыруу, жалпылоо, конкреттештирүү; түз жана кыйыр байкоо жүргүзүү, анкета жүргүзүү, маектешүү; аныктоочу жана калыптандыруучу эксперимент.

Изилдөөнүн теоретикалык методдору илимий факттарды тактоого, кеңейтүүгө жана системалаштырууга, кубулуштарга түшүнүк берүүгө жана алдын ала айтууга, алынган натыйжанын ишенимдүүлүгүн жогорулатууга, абстрактуу билимден конкреттүүгө өтүүгө, ар түрдүү түшүнүктөр менен гипотезалардын ортосундагы өз ара мамилени орнотууга, алардын ичинен эң маанилүүсүн жана кийинки даражасын бөлүүгө мүмкүндүк берет.

Биз изилдөөнү жүргүзүүдө төмөнкү теоретикалык методдору колдондук: анализ, синтез, салыштыруу, жалпылоо, конкреттештирүү.

Анализ – изилдөө бүтүндүгүн ой-жүгүртүү аркылуу түзүүчүлөргө бөлүү, кубулушту өзүнчө белгилерге жана сапаттарга бөлүү. Бир эле изилденген кубулушту көптөгөн аспекти боюнча анализдөөгө болот. Сапаттардын белгилерин ар тараптан анализдөө, аларды терең ачууга мүмкүндүк берет.

Бул метод аркылуу диссертациялык ишти жазууда биз көптөгөн илимий адабияттарды анализдеп өз алдынча иштөө түшүнүгүн ачыктай алдык.

Синтез – кубулуштун белгилерин, касиеттерин ой-жүгүртүү менен жалпыга, (абстракттуу) бүтүнгө бириктирүү. Синтез – бул маанилүү бириктирүү. Эгер кубулуштун белгилерин жөн гана суммалаштырса, алардын ортосунда логикалык система пайда болбойт, өзүнчө байланыштардын хаотикалык жыйындысы гана түзүлөт.

Көптөгөн аныктамаларды үйрөнгөндөн кийин биздин илимий оюбузду бириктирүүгө бул методдун таасири өтө күчтүү болду жана оюбузду синтездөө аркылуу окумуштуу-педагог А. Алимбековдун аныктамасын туура деп таап төмөндөгүдөй аныктама бердик: *«Баишталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсү – бул, мугалим тарабынан көрсөтмө берилип, атайын бөлүнгөн убакытта дидактикалык максаттын аткарылышына багытталган окуучулардын өз алдынча активдүү окуп-үйрөнүүнүн негизинде алардын компетентүүлүктөрүн калыптандыруу боюнча иш-аракетти түшүндүрөт».*

Анализ жана синтез бардык изилдөөлөрдө бири бири менен тыгыз байланышта болот.

Салыштыруу – каралган кубулуштар ортосундагы окшоштуктарды жана айырмачылыктарды түзүү. Аныкталган кубулуштарды бири бири менен салыштыруу үчүн, аларда белгилүү белгилерди бөлүү жана алар каралган объекттерде кандай каралгандыгын көрсөтүү керек. Албетте, бул процесстин курамдык бөлүгү ар дайым анализ болуп саналат, себеби кубулуштарда айырмачылыктарды белгилөө учурда өлчөнүүчү белгилерди бөлүү керек. Андыктан салыштыруу – бул белгилер ортосундагы белгилүү байланыштарды ачуу болгондуктан, салыштыруунун жүрүшүндө синтез колдонулуусу толук керек.

Салыштыруу методун экспериментке чейин жана эксперименттен кийин пайдаландык. Анын негизинде окуучулардын билим деңгээли баштагыга караганда бир топ өзгөргөн.

Конкреттештирүү – ой аркылуу реконструкциялоо, мурда бөлүнгөн абстракциялардын негизинде нерсени калыбына келтирүү (логикалык табияты

боюнча абстракциялоого карама каршы болгон процесс).

Эгерде экспериментке чейин биз натыйжа кандай болоорун билбесек, конкреттештирүү методу аркылуу биз максат кылып койгон натыйжаны конкреттүү көрө алдык.

Жалпылоо – кубулуштарда жалпы мүнөздөмөлөрдү берүү, б.а. изилдөөгө корутунду берүү. Салыштыруу методун колдонууда кубулуштун маңызы жагынан бир топко кошууга мүмкүн болгон жалпы белгилери берилет. Кубулуштун канчалык көп олуттуу белгилери салыштыруудан өтсө, ошончолук жалпылоо далилдүү болуп саналат.

Жалпылоо методу диссертациянын аягында коюлган милдеттерди кантип чечилгенин көрсөтүүгө жардам берди.

Изилдөөнүн негизинде алынган теоретикалык маалыматтар өзүнүн теориялык жана практикалык маанилүүлүгүн сактаса да, көйгөйдүн төмөндөгү аспекттерин ачып бере алган жок:

– башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынчалыгынын деңгээли жана «Кыргыз тил», «Математика», «Мекен таануу» предметтерине болгон алардын мамилесин;

– башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүнүн түрлөрүнүн деңгээлин;

– башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун натыйжалуу педагогикалык шарттарын.

Бул суроолорго жооп табуу үчүн биз төмөндөгү милдеттерди койдук:

1. Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөгө карата мамилесин аныктоо үчүн методикаларды тандоо жана диагностика өткөрүү.

2. Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн натыйжалуу уюштуруу боюнча экспериментти иштеп чыгуу жана өткөрүү.

3. Изилдөө көрсөтмөлөрүнүн сапаттуу анализинин натыйжасын математикалык жактан иштеп чыгуу.

Аталган милдеттерди чечүүдө *изилдөөнүн эмпирикалык методдорун* колдондук: маалыматты жыйноо жана чогултуу методдору (байкоо,

ангемелешүү, анкета жүргүзүү); маалыматты иштеп чыгуу методу (математикалык, графикалык, таблицалык); эксперименталдык методдор (аныктоочу, калыптандыруучу эксперимент).

Байкоо – сезүү органдары аркылуу маанилүү маалыматты түздөн-түз алууга багытталган изилдөө методу (белгилүү педагогикалык кубулушту максаттуу багытталган, системалык изилдөө). Байкоо өзүн-өзү байкоо менен бирге негизги изилдөөчү метод болуп саналат.

Байкоо кадимки адамдын күнүмдүк окуяларды кабыл алуусунан айырмаланган бир катар маанилүү мүнөздөмөлөргө ээ. Негизгилери болуп: *максатка багытталгандык* – аналитикалык мүнөз. Жалпы сүрөттөн байкап жаткан адам, анализдөөчү, баалоочу жана түшүндүрүүчү өзүнчө тараптарды, элементтерди, байланыштарды бөлөт; *комплексүүлүк* – байкоо жүргүзүп жаткан объекттин бир да маанилүү тарабын көз алдынан өткөрбөө керек; *системдүүлүк* – объекттин бир «сүрөтү» менен чектелбөө керек, узакка созулган изилдөлөрдүн негизинде статистикалык жактан туруктуу байланыш жана мамилелерди ачуу керек, белгилүү убакыттын ичинде изилденип жаткан объекттин өнүгүүсүн жана өзгөрүүсүн көрүү керек.

Байкоо педагогиканын методу катары негизги эки формада берилет – өзүн-өзү байкоо, же интроспекция, жана сырткы, же объективдүү байкоо. Объективдүү байкоо ички жана тышкы бүтүндүктөн чыгышы керек. Адамдын тышкы өтүп жаткан аракеттерин байкоо менен, биз иш-аракеттин ички мазмунунан өзүнчө болгондой сырткы жүрүм-турумду изилдебестен, байкоо ачуучу ички мазмунду да изилдейбиз.

Натыйжада, байкоодо иш-аракеттин сырткы тарабы байкоонун алгачкы материалы гана болуп, ал эми анын чыныгы предмети ички психикалык мазмун болуп саналат.

Байкоо методунун негизги артыкчылыгы, анын башталгыч класс окуучуларынын өз алдынча ишин табигый чөйрөдө изилдөөгө мүмкүнчүлүк берди. Негизинен, өз алдынча иштеген окуучуларга сабакта окутуу шартында байкоону төмөндөгүдөй жүргүздүк.

Байкоодо биз төмөнкү башталгыч класс окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн аныктаган критерийлерге таяндык:

1. Окуучунун маселени өз алдынча чечүүгө болгон кызыгуусу.
2. Берилген тапшырманы өз алдынча аткаруусу.
3. Билим, билгичтик жана көндүмдөрдүн маселени чечүүдө тийгизген таасири.

Аңгемелешүү – илимий изилдөө методу катары мугалимдердин жана окуучулардын өз алдынча иштөөгө болгон оюн, мамилесин айкындоого мүмкүндүк берди. Аңгемелешүү изилдөөнүн кошумча же өз алдынча методу катары, байкоодо ачылбай калган нерселерди ачуу же маанилүү маалыматты алуу максатында колдонулду. Мунун негизинде, аңгемелешүүнүн жардамы аркылуу алынган маалыматтардын объективдүүлүгүн байкадык.

Аңгемелешүүнү өткөрүп жатып окуучуларды ачык айрымдыкка тарттык, талапка ылайыктуу суроолорду так, адептүү, ошону менен бирге ачык бергенге аракет жасадык. Аңгемелешүү алдын-ала түзүлгөн план боюнча, эркин формада, аңгемелешүүчүнүн жоопторун жазбастан өткөрүлдү.

Бул методду колдонуу искусствосу, суроонун кайсынысын, кандай берүүнү, алган жоопко кантип ишенүүнү билүүдөн турду. Аңгемелешүү суракка айланбоосу абдан маанилүү болду, себеби андай абалда анын натыйжалуулугу түшүп калат.

Аңгемелешүү изилдөөнүн ар бир деңгээлинде жана биринчи багыт үчүн башка методдор, айрыкча байкоо методу аркылуу алынган жыйынтыктарды тактоо үчүн колдонулду. Аңгемелешүүнү билгичтик менен колдонуу абдан баалуу натыйжаларды берди.

Аңгемелешүүнүн бир түрү *интервью* болуп эсептелингендиктен бул методду колдонуу биз үчүн ылайыктуу болду.

Интервью өткөрүүдө белгилүү иретте, алдын ала түзүлгөн суроолорду кармандык. Ошону менен бирге жоопторду ачык эле белгиледик.

Жогоруда каралган изилдөөнүн методдору оң жактарына карабастан маанилүү жетишпестиктерге ээ: алардын жардамы менен изилдөөчү

салыштырмалуу түрдө чектелген маалымат ала алат, анын үстүнө бул маалыматтар жетиштүү деңгээлде келишимдүү мүнөзгө ээ эмес, б.а. текшерүүчү объекттердин чакан санын гана бере алат. Ошону менен бирге көп мезгилде кандайдыр бир маселелерди массалык түрдө изилдөө керектиги туулат. Мындай абалдарда анкета жүргүзүү методун колдондук.

Анкета жүргүзүү – атайын даярдалган баракчалар (анкета) аркылуу материалды массалык түрдө чогултуу методу. Анкетанын ар түрдүү типтерин колдондук:

- жоопту өз алдынча түзүүнү талап кылган ачык, жана жооптордун ичинен бирди тандоону талап кылган жабык;
- жарым жартылай ачык (жарым жартылай жабык), мында даяр жооптор да берилет, ошондой эле өзүндүкүн да кошууга мүмкүн;
- даректүү – аты жөнүн белгилөөнү сунуштаган жана анонимдүү – авторду белгилебеген жооптор;
- толук жана кыскартылган;
- пропедевтикалык жана көзөмөлдөөчү ж.б.

Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн аныктоо үчүн Г.Н. Казанцеванын «Предметке болгон кызыгууну жана өз алдынчалыктын деңгээлин изилдөө» комплекстүү модификацияланган методикасын колдондук. Методика 33 суроону камтыйт (2.1.-таблица). Методика 33 суроону камтыйт.

Таблица 2.1. – Г.Н. Казанцеванын окуучулардын өз алдынча иштөөсүн аныктоо үчүн «Предметке болгон кызыгууну жана өз алдынчалыктын деңгээлин изилдөө» модификацияланган методикасы

Методикага берилген инструкция төмөнкүдөй:

№	Предметке болгон мамиле	Жооп
1.	Берилген предмет жөн гана кызыктуу.	
2.	Мугалимдин сабак өткөнү жагат.	
3.	Предметти баары билиши керек.	
4.	Предметти оңой өздөштүрсө болот.	
5.	Предмет ойлонууга мажбурлайт.	

6.	Байкагычтыкты, тапкычтыкты талап кылат.	
7.	Предмет кызыктуу.	
8.	Өзүнчө сабактары (темалары) кызыктуу.	
9.	Мугалим менен жакшы мамиледемин.	
10.	Мугалим көп мактайт.	
11.	Мугалим кызыктуу кылып айтып берет.	
12.	Предмет айлана-чөйрө жөнүндө билимдин өзгөрүшүнө таасир берет.	
13.	Берилген предмет кызыктуу эмес.	
14.	Мугалимдин сабак өткөнү жакпайт.	
15.	Предметти баары билбей эле койсо болот.	
16.	Предметти өздөштүрүү татаал.	
17.	Предмет ойлонууга мажбурлабайт.	
18.	Предмет кызыктуу эмес.	
19.	Кээ бир гана факттар кызыктуу.	
20.	Мугалим менен начар мамиледемин.	
21.	Мугалим аз мактайт.	
22.	Мугалим сабакты кызыксыз түшүндүрөт.	
23.	Сабакты өздөштүрүүдө эч кандай ыракат албайм.	
Эмне себептен окуйсун?		
24.	Окугум келет.	
25.	Классымды уятка калтыргым келбейт.	
26.	Толук жана терең билим алгым келет.	
27.	Өз алдынча иштөөгө үйрөнгүм келет.	
28.	Баары окушат, мен да окуйм.	
29.	Ата-энем мажбурлайт.	
30.	Жакшы баа алган жагат.	
31.	Мугалим мактасын дейм.	
32.	Теңтуштарым мени менен дос болсун дейм.	
33.	Класс жетекчим мажбурлайт.	

1. «Окуучулардын өз алдынча иштөөсүнүн деңгээлин ачып берүү үчүн анкета жүргүзүү» – окуучулардын өз алдынча иштөөгө жана анын өзүнчө түрлөрүнө болгон мамилесин ачуу үчүн, өз алдынча иш-аракеттин жана талаптардын мотивдери. Методика варианттары бар 4 суроону камтыган бланкалык сурамжылоо тестин сунуштайт.

2. Балдардын өз алдынча иш-аракетинин түрлөрүнүн деңгээлин аныктоо боюнча ата-энелерден анкета алуу методикасы. Балдар үйүндө өз алдынча кандай тапшырмаларды эскертүүсүз аткарганын билүү үчүн ата-энелерге анкета сунушталат. Методика варианттары бар 5 суроону камтыган бланкалык тесттик сурамжылоо катары берилет.

Берилген методика боюнча таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыктын, предметке карата кызыгуусу менен мүнөздөлгөн деңгээли төмөндөгүдөй аныкталган. Предметти изилдөө процессинде кызыкчылыктын көрүнүшү боюнча таанып-билүү кызыгуунун өнүгүшүнүн деңгээлин бөлөбүз: төмөнкү деңгээл, орто жана жогорку деңгээл.

Жыйынтыкты иштеп чыгуу:

- 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 11, 12, 24, 26, 27 суроолордун жоопторуна – 5 баллдан;
- 8, 9, 10, 17, 30 суроолордун жоопторуна – 4 баллдан;
- 14, 16, 19, 22, 25, 31 суроолордун жоопторуна – 3 баллдан;
- 13, 15, 18, 20, 21, 23, 28, 29, 32, 33 суроолордун жоопторуна – 2 баллдан.

Орточо баллды чыгарып алуу менен таанып-билүү өз алдынчалыктын деңгээлин алабыз: *жогорку деңгээл* – 4-5 балл; *орточо деңгээл* – 3-3,9 балл; *төмөнкү деңгээл* – 2-2,9 балл.

Орто баллды төмөнкү формула боюнча аныктап алабыз:

$$x=(y1+y2+y3+...+yN)/N$$

x – орточо балл; y – ар бир жооп үчүн алган баллдар; N – баллдардын саны.

Сурамжылоонун жыйынтыгы ар бир окуучунун протоколуна киргизилет.

Изилдөөнүн эксперименталдык базасы катары Бишкек шаарынын №64 жана № 72 гимназия мектептеринин, Нарын областынын Жумгал районуна карашуу Кызарт айылынын Касымбек уулу Мамбеталы атындагы орто мектеби тандалып алынды.

Изилдөө үч этапта өткөрүлдү:

1-этап (2013-2014-жж.). Илимий адабияттарды анализдөө, педагогикалык тажрыйбаны изилдөөлөр баштапкы концептуалдык көз караштарды негиздөөгө, көйгөйдү тактоого, изилдөөнүн максатын, объекттин жана предметтин тактоого, милдеттерди формулировкалоого, теориялык жана эксперименталдык иштин түзүлүшүнүн логикасын ачууга мүмкүндүк берди.

2-этап (2014-2017-жж.). Берилген этаптын жыйынтыктары: башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттары аныкталып, изилдөөнү жүргүзүүнүн методологиясы жана методдору түзүлдү, изилдөөнүн гипотезасы такталып, текшерилди; алынган маалыматтар системалаштырылды.

3-этап (2017-2018-жж.). Бул этапта башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруудагы иштелип чыккан педагогикалык шарттардын натыйжалуулугу текшерилди, эксперименталдык иштин жыйынтыктары иштелип чыкты жана диссертациялык иштин текстти формага келтирилди.

2.2. Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун жана жетектөөнүн педагогикалык шарттары

Өз алдынча иштөөнүн натыйжалуулугу түздөн-түз аны уюштуруу жана пландоо, башкаруу жана анын системасын көзөмөлдөөнү камсыз кылган бүтүндөй окуу-тарбиялык процесстин чегинде окуучулардын окуу иш-аракетин кыйыр жетектөөнүн методдорун да, алардын аң-сезимдүү өзүн-өзү уюштуруу көндүмдөрүнө ээ болуусун башкаруу методдорун да колдонууга мүмкүн болгон шарттарга көз каранды. Албетте, мындай шарттарды түзүү мугалимден окуучулардын ар кандай типтеги жана багыттагы өз алдынча иштөөнү аткаруусундагы алардын таанып-билүү иш-аракетин башкаруунун түз жана кыйыр методдорунун мазмунунун психологиялык-педагогикалык өзгөчөлүгү тууралуу билүүсүн, окуу иш-аракетке карата максат, мотив жана баалуулук багыттарды өз убагында жана туура түзүүнү жана трансформациялоону билүүсүн талап кылат. Мындан сырткары мугалимдин билимди өздөштүрүү

процессине өз алдынча иштерди өз убагында жана ырааттуу түрдө кошуу талабын ишке ашыруу билгичтиги маанилүү болуп саналат.

Учурда окумуштуулардын «педагогикалык шарт» түшүнүгү боюнча мындай аныктамалары бар:

– коюлган милдеттерди чечүүгө багытталган мазмун, форма, методдор, каражаттар жана материалдык-мейкиндиктик чөйрөнүн объективдүү мүмкүнчүлүктөрүнүн жыйындысы (А.Я. Найд [107]);

– иш-чаралардын жыйындысы, мазмуну, методдору жана окутуу тарбиялоону уюштуруу формалары (В.И. Андреев [6]);

– билим берүү процессинин туруктуу байланыштары сыяктуу мыйзамченемдүүлүктөрдү аныктоо боюнча илимий-педагогикалык изилдөөнүн жыйынтыктарын текшерүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылган пландуу иш (Б.В.Куприянов, С.А.Дынина ж.б. [80]);

– педагогикалык системанын компоненттеринин биринин мазмундук мүнөздөмөсү катары мазмун, уюштуруу формалары, окутуунун каражаттары жана мугалим менен окуучунун ортосундагы өз-ара карым-катнаштын мүнөзү эсептелет (М.В. Зверева [57]).

Окумуштуулардын аныктамаларын карап чыгып, *биз педагогикалык шарт түшүнүгүн алдыга коюлган милдетти чечүүгө жардам бере турган окутуунун мазмуну менен уюштуруу түрлөрүнүн чыныгы мүмкүндүктөрү жана аларды иш жүзүнө ашыруунун материалдык мүмкүндүктөрүнүн жыйынтыгы катары карайбыз.* Педагогикалык шарттар окутуу менен тарбиялоонун максат-милдеттерин, мазмунун, усулдары менен уюштуруу түрлөрүн карайт. Ошондуктан «педагогикалык шарт» деген түшүнүк дидактикалык максатка жеткирүүгө арналган мазмун жана усул-ыкмалардын элементтерин максаттуу түрдө тандоо, түзүү жана пайдалануу деп түшүнөбүз.

Ошентип, окуучулардын өз алдынча иши көп түрдүү болсо да, ийгилик белгилүү педагогикалык шарттар менен ишке ашарын белгилөө менен биз төмөнкү педагогикалык шарттарды сунуштайбыз:

Биринчи шарт – окуучулардын тапшырманын максатын, анын мазмунун

жана аткаруу тартибин түшүнүү билгичтиктеринин болуусу.

Экинчи шарт – тапшырманын мазмунунда окуучунун таанып-билүү кызыгуусун ойготкон жана өз алдынча чечүүнү талап кылган, тапшырмага изилдөөчүлүк багыт берген жаңы материалдын камтылышы.

Үчүнчү шарт – окуу китептери менен иштөө сабактагы өз алдынча иштөөнүн башка түрлөрү менен айкалышы, б.а. окутуунун формаларынын, окутуу методдорунун жана ыкмаларынын ар түрдүүлүгү.

Төртүнчү шарт – өз алдынча иштөөнүн системалуу түрдө өткөрүлүүсү.

Бешинчи шарт – окуучунун өз алдынча иштөөсү сабактын аягында мугалим тарабынан бааланышы керектиги.

Окуучулардын өз алдынча ишин даярдоодо, эгер мугалим иштин жеке дидактикалык максатын алдын ала так формулировкалабаса жана формулировкаланган максатка жетүү мүмкүнчүлүгүн берген таанып-билүү маселелеринин системасын тандабаса, ал окуу эмгектин ар бир түрүндөй эле окуучулардын таанып-билүү иш-аракетинин мүнөзүнө карата нейтралдуу калаарын эске алуу керек.

Г.А. Бакулинанын ою боюнча мугалимдин өзү өз алдынча иштөөнүн конкреттүү тиби жана түрү үчүн тандаган жана түзгөн жеке дидактикалык максаты жана таанып-билүүчү маселелери окуучулардын акыл-эс активдүүлүгүн жөнгө салуу үчүн, аларды пландаган таанып-билүү иш-аракетине тартуу үчүн, аны башкаруу үчүн өбөлгөлөрдү түзүү керек [14, 34-б.].

Мындан сырткары өз алдынча иштөөнү уюштуруу жана өткөрүү методикасы жалпы-дидактикалык максаттардын бирдиктүү өз алдынча иштөө системасында начар, тыкыр регламенттелген жана эске алынган өзгөрүүлөрдүн, берилген таанып-билүү маселелердин тибин, алардын татаалдыгынын жана оордугунун деңгээлинин керектигин эске алышы керек. Окутуунун ар түрдүү этаптарындагы мындай өзгөрүүлөр окуучулардын интеллектуалдык мүмкүнчүлүктөрүнүн өнүгүүсүнө, аларды андан ары үзгүлтүксүз билим алууга даярдоого түрткү берет.

Өз алдынча иштөөнү аткарууда окуучулардын билимге, билгичтикке

жана көндүмгө ээ болуу боюнча өз алдынча иштөөсү менен мугалимдин материалды берүүсүн акыл-эстүүлүк менен айкалыштыруу керек. Мындай иште чектен чыгууга болбойт, себеби өз алдынча иштөө менен көп алектенүү программалык материалды өздөштүрүү ылдамдыгын, окуучулардын жаңыны өздөштүрүүдө алдыга жылуусун төмөндөтөт.

А.Г. Асмолов мугалим класста өз алдынча иштөөнү ийгиликтүү уюштуруш үчүн ар түрдүү методикалык сунуштарды, эстетиктерди колдонуусу маанилүү деп эсептейт. Бул окуучуларга маанилүү болгон билгичтиктерге тез ээ болууга, белгилүү кыймыл-аракеттин тартибин жана өз иш-аракетин уюштуруунун кээ бир жалпы ыкмаларын өздөштүрүүгө жардам берет [9].

Өз алдынча иштөөнү уюштурууда төмөнкү методикалык сунуштарды көрсөтүүнү туура деп эсептедик:

1. Материалды өздөштүрүү процесси бекем болуш үчүн өз алдынча иштөө системалуу түрдө өткөрүлүүгө тийиш.

2. Өз алдынча иштөө максаттуу, багыттуу мүнөздө болушу керек. Буга иштин максатын так белгилөө менен жетүүгө болот. Талапты төмөн баалоо окуучуларды иштин максатын түшүнбөстөн башка нерсени жасоого же аны аткаруу процессинде мугалимдин түшүндүрүүсү үчүн бир нече жолу кайрылууга мажбур болуусуна алып келет. Мунун баары убакыттын пайдасыз өтүшүнө жана өз алдынчалыктын деңгээлинин төмөндөшүнө алып келет.

Коюлган максаттарга жетүүдө төмөнкүлөрдү эске алуу керек:

– сабакты милдеттүү жана чыгармачылык бөлүмдөргө бөлүү (өз алдынча татаал жана негизгиси – стандартка жатпаган маселелер, кошумча суроолор, окуу-көйгөйлүк абалдар менен алектенүүгө аракет кылгандар үчүн);

– окуучулар менен маектешүүнү үзгүлтүккө учуратпоо;

– өз алдынча иштөөнүн тематикалык мазмуну аны аткаруу убактысына, жардамчы каражаттарга, формаларга, текшерүү ыкмаларына жана күтүлгөндөрдү милдеттүү түрдө салыштыруу менен натыйжадагы жыйынтыктарды баалоо.

Бул шарттар ар бир окуучунун жөндөмүнүн толук ачылышына жана андан ары чыгармачылык жактан өнүгүшүнө түрткү берген инсанга багытталган ыкманы колдонууну аныктайт.

3. Өз алдынча иштер үчүн берилген тапшырмалар окуучулардан эрктүү аракеттерди, эске тутууну машыктырууну, реакциянын баттыгын, өзүн-өзү баалоону талап кылыш керек.

4. Өз алдынча иштөө чынында өз алдынча болуп, аны аткарууда окуучу чымыркануу менен иштөөсүнө түрткү берүүгө тийиш. Бирок бул жерде чектен чыгууга болбойт. Окутуунун ар бир этабында сунушталган өз алдынча иштөөнүн мазмуну жана көлөмү окуучулардын күчү жетип, ал эми окуучулар өздөрү өз алдынча иштөөнү практикалык жана теориялык жактан аткарууга даяр болуулары керек.

5. Окуучуларда өз алдынча иштөөнүн жөнөкөй көндүмдөрүн калыптандыруу керек. Мындай абалда окуучулардын өз алдынча ишинде доскадагы жазуулар, так түшүндүрүүлөр коштогон мугалимдин ишинин ыкмаларын көргөзүш керек.

6. Өз алдынча иштөө үчүн даяр рецептер жана шаблондор боюнча иштөөгө жол бербестен, жаңы абалда билимди колдонууну талап кылган тапшырмаларды сунуштоо керек. Ошондо гана өз алдынча иштөө окуучулардын демилгелүүлүгүнүн жана таанып-билүү жөндөмүнүн калыптанышына түрткү берет.

7. Өз алдынча иштөө тапшырмалары окуучулардын кызыгуусун козгошу керек.

8. Ар бир окуучу тапшырманы аткаруу үчүн ар түрдүү убакыт талап кылаарын эске алуу керек.

9. Окуучулардын ар түрдүү өз алдынча иштерди аткаруусунда жетекчи роль мугалимге гана таандык болушу тийиш. Өз алдынча иштөөнү уюштурууда билим, билгичтик жана көндүмдөргө ээ болуу үчүн ар бир окуучуга ар түрдүү убакыт талап кылынаарын эске алуу керек. Муну дифференциялык ыкма аркылуу ишке ашырууга болот.

Жалпы класстын жана ар бир окуучунун иштөөсүнө көз салуу менен мугалим убагында тапшырманы ийгиликтүү аткаргандарды татаалыраак тапшырманы аткарууга алмаштыруу керек.

Н.В. Калининанын пикири боюнча кээ бир окуучуларга машыктыруучу көнүгүүлөрдүн санын минимумга чейин жеткирип, ал эми башкаларга мындай көнүгүүлөрдү жаны эрежени өздөштүрүү жана аны өз алдынча колдонууну үйрөнүүсү үчүн ар түрдүү вариацияда көбүрөөк берүү керек [68, 77-б.].

Өз алдынча иштөөнүн мазмунун тандоо негиздери болуп Мамлекеттик билим берүү стандарты, окуу программалары, окуу китептери саналат. Буга байланыштуу изилдөө ишибизде биз, окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштурууда окуу предметтеринин таасири көз карашында кыргыз тили, математика, мекен таануу сабактарынын башталгыч класстарда окутулушунун теориялык негиздерине талдоо жүргүздүк.

Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги жалпы билим берүүчү орто мектептердин башталгыч класстары үчүн программаны (1-4 класс үчүн) 2014-жылы бекиткен.

Кыргыз тилинин фонетика, грамматика, жазуу эрежелери бөлүмү педагогика илимдеринин доктору, профессор С. Рыспаев жана Бишкек шаарынын №50 орто мектебинин мугалими С. Шаелдаева (4-класс), *математика бөлүмү* педагогика илимдеринин доктору, профессор И. Бекбоев, педагогика илимдеринин кандидаты Н. Ибраева, *мекен таануу бөлүмү* педагогика илимдеринин кандидаты З. Мамбетова тарабынан түзүлгөн.

2-класста Фонетика, грамматика, жазуу эрежелери жана кеп ишмердүүлүгүн өстүрүү үчүн жыл бою 105 саат каралып, жумасына 3 сааттан берилген. Алардын ичинен окуу саатарынын бөлүштүрүлүшү окуу материалдарын өздөштүрүүгө – 81 саат, жазуу, талдоо иштерине – 12 саат, кайталоо, бышыктоо үчүн – 12 саат каралган. Окуу материалдарынын мазмунун өтүлгөндөрдү кайталоо, тыбыштардын бөлүнүшү, түгөйлүү үнсүздөр, муун жөнүндө түшүнүк түзөт.

3-класста окуу материалдарын өздөштүрүүгө – 84 саат, жазуу, талдоо иштерине – 12 саат, кайталоо, бышыктоо үчүн – 9 саат берилген. 2-класста өтүлгөндөрдү кайталоо үчүн 9 саат каралып, сөздүн бөлүктөрү, зат атооч, сын атооч, сан атооч, ат атооч, этиш, сөз тизмеги, сүйлөм, байланыштуу сүйлөөгө машыгуу үчүн сааттар каралган.

4-класста жумасына 3 саатан, жыл бою 103 саат каралып, окуу материалын өздөштүрүү төмөнкүдөй берилген: тил, кеп, текст; сөз, тыбыш жана тамга; сөз түркүмдөрү; жыл боюнча өтүлгөндөрдү кайталоо.

Аталган бөлүмдү өздөштүрүп бүткөндөн кийин окуучуларга өз алдынчалыкка ээ болуу үчүн төмөнкү талаптар коюлат: өз оюн баяндап айтуу; өз алдынча сүйлөм түзө билүү; өз алдынча алдынча аңгеме түзө алуу, ага ат коюу; көркөм окуу; китеп менен өз алдынча иштей билүү, анын суроо тапшырмаларын толук аткара алууга жетишүү; эрежелерди түшүнүп үйрөнүү, ага карата машыгуу иштерин өз алдынча жүргүзө алууга жетишүү ж.б.

Математика курсун окутууда авторлор азыркы учурда балдардын жана жаштардын математикалык даярдыгына коюлган талаптар күндөн-күнгө өсүп жаткандыгын белгилеп, математиканы окутуу эмес, математикалык билим берүү жөнүндө кеп кылуу ылайыктуу экендигин көрсөтөт. Адамдын жалпы орто билим алуусуна, асыресе билимдүү, толук кандуу инсан болуусуна маанилүү алгачкы фундамент башталгыч мектепте түзүлө тургандыктан, баштапкы математика орто мектептин математика курсунун курамдык бөлүгүн түзөт. Демек, окуучунун мектептен кийин да өзүнүн математикалык билимин улантуусун камсыз кылыш керек.

Программада математикалык билим берүүнүн максаттары катары төмөнкүлөр көрсөтүлгөн:

– орто мектептин кийинки звенолорунда билим алууну улантууга даярдык боло тургандай кылып кенже окуучулардын математикалык билим, билгичтик жана көндүмдөрүн калыптандыруу;

– окуучулардын инсандык сапаттарын (тактык, тыкандык, тырышчаактык) калыптандыруу;

– окуучулардын психикасынын функционалдык касиеттерин өстүрүү;
– окуучулардын окуп-үйрөнүү ишмердүүлүктөрүн (пландаштыруу, ал боюнча тиешелүү ыкма аракеттерди аткаруу, өзүн-өзү текшерүү, тыянак чыгаруу) калыптандыруу.

Жалпысынан алганда, башталгыч математика төмөнкү багыттарды өз ичине камтыйт: 1. Сандар жана эсептөөлөр. 2. Геометриялык фигуралар жана чоңдуктар.

2-класста жумасына 5 сааттан 175 саат берилген:

1. Бир орундуу сандарды кошуу жадыбалдары (50 саат).
2. 100 ичиндеги сандар. Кошуу жана кемитүү (60 саат).
3. Көбөйтүү жана бөлүү (55 саат).
4. Кайталоо (10 саат).

3-класста жумасына 5 сааттан 175 саат берилген:

1. Миндиктер. Кошуу жана кемитүү (33 саат).
2. Көбөйтүү жана бөлүү жадыбалдары (50 саат).
3. Көбөйтүү жана бөлүү (87 саат).
4. Кайталоо (5 саат).

4-класста жумасына 6 сааттан 205 саат берилген:

1. Сандар жана чоңдуктар (48 саат).
2. Көп орундуу сандарды кошуу жана кемитүү (25 саат).
3. Көп орундуу сандарды көбөйтүү (40 саат).
4. Көп орундуу сандарды бөлүү (85 саат).
5. Кайталоо (7 саат).

Математикалык билим берүүнү уюштурууда авторлор ар бир сабакта өз алдынча иштердин түрлөрү ар кандай айкалышып турушун белгилейт. Ал эми ыкмаларды тандоодо түшүндүрүү методу буга чейин негизги орунду ээлеп келгендигин, ал азыркы талаптарга жооп бербей тургандыгын, эң негизги талап биринчи иретте окуучунун аракеттенүү процесси болууга тийиштигин белгилешет.

Мекен таануу предметинин мазмунунда адам менен чөйрө, адам менен жаратылыш ажыралгыс бир бүтүн система катарында каралат. Бул предмет жаратылышты элдин турмушу менен кошо окуткан интеграцияланган курс болуп эсептелет. Башкача айтканда, жер менен эл деген түшүнүк чогуу каралат да, эл жерин сүйгөн инсандарды тарбиялоо максаты көздөлөт.

Мекен таануу предметинин негизги милдети катары авторлор башталгыч класстын окуучуларынын көңүл буруусун, элестетүүсүн, ой жүгүртүүсүн, эске тутуусун, өз алдынчалыгын, сүйлөө жөндөмдүүлүгүн, таанып-билүү ишмердүүлүгүн, өз күчүнө ишенимин өстүрүүнү ж.б. белгилешет.

Окуу планы боюнча ар бир класста 34 саатан каралып, 2-класста райондун же өрөөндүн жаратылышы, жаратылыш менен адамдын жашоо тиричилигинин байланышы, 3-класста Ата Мекендин жаратылышы, 4-класста аалам жөнүндө алгачкы түшүнүктөр киргизилип, төмөнкүдөй бөлүштүрүлгөн (2.2.-таблица):

Таблица 2.2. – «Мекен таануу» предметинин класстар боюнча чейректерге бөлүнүшү

Класстар	1-чейрек	2-чейрек	3-чейрек	4-чейрек	Баары
2-класс	9	7	9	9	34
3-класс	9	7	9	9	34
4-класс	9	7	9	9	34

2-класста Биз жашаган жер (Жаратылыш жана биз): Ата-журт. Ата Мекен жөнүндө түшүнүк (1 саат); Биз жашаган жердин жаратылышы (1 саат); Биз жактагы күз (1 саат); Ата Мекеним Кыргызстан (1 саат); Касиеттүү ата журт – бабам Манас жергеси (2 саат); Жаратылыш жөнүндө түшүнүк (2 саат); Жер жана күн (2 саат); Ысык жана суук (1 саат); Жер эне. Жер эненин балдары – өсүмдүктөр. (1 саат); Өсүмдүктөрдүн түзүлүшү (1 саат); Ата Мекенимдин байлыгы – жашылчалары жана жемиштери (1 саат); Буудай жөнүндө жомок (1 саат); Пахта (1 саат); Талааларда эмне өсөт (1 саат); Адам өсүмдүктөн эмне алат

(1 саат); Биз жактагы кыш (1 саат); Жер эненин балдары – жаныбарлар (1 саат); Үй канаттууларынын жашоо тиричилиги (1 саат); Аарынын жашоо тиричилигиндеги кызыктар (2 саат); Баканын жашоо тиричилиги (1 саат); Кыргызстандын жыландары (1 саат); Төрт түлүк мал (1 саат); Адам жана жаныбарлар дүйнөсү. Малдан өндүрүлүүчү азыктар (2 саат); Биз жактагы жаз. Жазгы төл (2 саат); Канаттуулар жазында (1 саат); Жаратылыштагы үндөр (1 саат); Жаз – жарыш майрамы (1 саат); Жаратылыш материалдары. Ата бабаларыбыздан калган мурас (1 саат); «Ат – адамдын канаты» (1 саат).

3-класста Ата Мекенимдин жаратылышы жана элдин турмушу (Кыргыз жери керемет): Ата Мекен жөнүндө түшүнүк (1 саат); Шаар жана кыштак (1 саат); Мейкиндиктин түндүк, түштүк, батыш, чыгыш жактарын аныктоо (1 саат); План жана карта. Жер планын түзүү (1 саат); Кыргыз жери картада (1 саат); Кыргызстан – тоолуу өлкө (1 саат); Тоо арасындагы кызыктар. Саймаы таш (1 саат); Тоодогу өсүмдүктөр (1 саат); Тоо жаныбарлары (1 саат); Токой (1 саат); Мөмөлүү токойлор (1 саат); Суу. Суу жана жашоо (1 саат); Жаратылышта суунун айланышы (1 саат); Мөнгү, булак, дарыя, көл (1 саат); Кыргызстандын дарыялары (1 саат); Суунун күчү (1 саат); Кыргыз көлдөрү (1 саат); Чөл, чөлдүн өзгөчөлүгү (1 саат); Кен байлыктар (1 саат); Күйүүчү кен байлыктар (1 саат); Металлдар (1 саат); Эл тааны жер тааны (1 саат); Ош картадагы орду. Жер шарты (1 саат); Жалал-Абад (1 саат); Талас (1 саат); Ысык-Көл аймагы (1 саат); Нарын аймагы (1 саат); Баткен аймагы 92 саат).

4-класста Аалам жана биз: Ата Мекним Кыргызстан (1 саат); Ааламга саякат (1 саат); Күн системасы (1 саат); Ай (1 саат); Жылдыздар (1 саат); Жердин түзүлүшү (2 саат); Жер жүзү глобуста жана картада. Материктер жана океандар (2 саат); Жердеги жашоо тиричилигин зарыл шарты: топурак, аба, суу (1 саат); Топупак. Топурактын составы (1 саат); Аба. Абанын составы (1 саат); Аба-ырайы. Климат (1 саат); Суу (1 саат); Жер бетиндеги жаратылыш (2 саат); Байыркы кыргыз элинин жер-сууну, жаратылышты ыйык катары баалашы (2 саат); Адам жаратылыш перзенти (1 саат); Спорттун түрлөрү. Кыргыз оюндары (2 саат); Дем алуу (1 саат); Тамактануу (1 саат); Адамдын

ден-соолугу (1 саат); Ашар, түлөө. Жер-сууну ыйык тутуу (1 саат); Жаратылыш жана адамдын жашоосу. Үй, үй бумдары жана тамак-аштар (1 саат); Жаратылыш жана маданият. Кол өнөрчүлүк (1 саат); Жаратылыш жана сөз өнөрү (2 саат); Жаратылыш жана музыка (1 саат); Жаратылыш жана сүрөт өнөрү (1 саат); Театр (1 саат); Кайталоо (1 саат).

Программада предметтерди окутуунун кайсы гана этабы болбосун окуучулардын өз алдынча иштөөсүн ишке ашыруу менен өз алдынчалыгын, демилгелүүлүгүн, сынчыл ой жүгүртүүсүн калыптандырып, өзүн-өзү тарбиялоого жардам берет.

Буга байланыштуу башталгыч класста өз алдынча иштөөнү уюштуруу бардык тематикада ар түрдүү колдонууга мүмкүн.

Окуу китеби – окуучулардын окуу ишмердүүлүгүн уюштуруунун негизги куралы болуп эсептелинет. Окуу китеби бүткүл окуу системасынын микроөлгүсү болуп, практикада окутуунун максаттарын ишке ашыруунун негизги каражаты катары каралат. Мугалим менен окуучунун ортосундагы ишмердүүлүктү аныктоочу, багыттоочу жана уюштуруучу негизги жана борбордук бөлүк катары саналат. Бирок, окуу китеби мугалимдин ишмердүүлүгүн толугу менен алмаштыра албайт. Окуу процессин уюштурууда мугалимдин активдүүлүгү жетиштүү деңгээлде жогору болуш керек. Мугалимдин милдети, окуу китебинде каралган билимдин бекемдигин гана камсыз кылуу эмес, ошондой эле, окуучулардын өз алдынчалыгын жана активдүүлүгүн өнүктүрүүдөн да турат, т.а. максат коёт, өз алдынча иштөө процессин жана максатка жетүү ыкмаларын ойлонуштурат, иштин ийгилигин камсыз кылган уюштуруу формаларын аныктайт.

Ошентсе да окуу китеби окуучулардын толук кандуу өсүп-жетилиши, туура тарбия алышы үчүн алмаштырылгыс каражат.

Биз изилдөөгө алган башталгыч класстын окуучулары үчүн жазылган кыргыз тили окуу китептери (2-3-4-класстар үчүн) А.Р. Акунова, Б.С. Чокошева тарабынан жазылып, сунушталган программанын негизинде түзүлүп, окуучулардын билим алуусуна тийиштүү жаңы ыкмалар менен жабдылган.

Материалдар окуучулардын ой жүгүртүүсүнө жана дүйнө таанып билүүсүнө жараша тандалган. Темаларга байланыштуу тапшырмалардын мазмуну ар түрдүү. Ар бир темага 5-6га чейинки көнүгүү, машыгуу иштери жайгаштырылган. Мында ар түрдүү суроо-тапшырмалар, сүрөттөр боюнча текст түзүү, оозеки, жазуу түрүндөгү көнүгүүлөр бар. Сүйлөмдөрдөн маанилүү сөздөрдү табуу, сүрөттөр боюнча сүйлөм түзүү, ырды окуп чыгып, жаттоо, макал-лакаптар менен иштөө, жаңылмачтарды айтуу, табышмактарды жандыруу сыяктуу окуучуларды кызыктыруучу тапшырмалар кездешет. Тапшырмалардын мазмуну өтүлгөн теманы бышыктоо үчүн жана окуучулардын өз алдынча ойлонуп, изденүүсү үчүн шарт түзөт. Окуу китебиндеги тилдик материалдар эң алгач чакан тексттер менен башталат. 1-2-көнүгүүдөн кийин грамматикалык эрежелер жайгаштырылган. Көнүгүүлөрдөгү тапшырмалар жалпысынан алганда окутулуучу темаларды камтыйт. Окуучулар өз алдынча иштөөгө ылайык тапшырмалар берилген.

Жалпысынан алганда, көнүгүүлөрдө берилген тапшырмалардын мазмуну, анын ар түрдүүлүгү окуучулардын эне тили боюнча талапка ылайык билим алуусуна өбөлгө түзөт. Бирок, көнүгүүлөр үчүн алынган сүйлөмдөр, тексттердин мазмуну окуучулардын өз алдынчалыгын өнүктүрүүгө, жаш өзгөчөлүгүнө ылайык болсо жакшы болор эле.

Математика предмети боюнча 2-3-4-класстар үчүн окуу китептери И.Б. Бекбоев жана Н.И. Ибраева тарабынан түзүлүп, Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги бекиткен. Ал билим берүүнүн үч функциясын тең чагылдырып, математикалык материалдарды сунуш кылууда илимий принцибин сактоо менен окуучулардын өз алдынча ишмердүүлүгүн калыптандырууга багытталган. Материалдар системалуулук принцибинин негизинде окуучулардын жаш өзгөчөлүгүн эске алуу менен тандалып алынган. Биздин оюбузча окуу китебинде көбүрөөк иллюстрациялар орун алып, окуучулар өз алдынча иштөө үчүн методикалык көрсөтмөлөр орун алса жакшы болмок.

«Мекен таануу» сабагы боюнча түзүлгөн окуу китептеринин авторлору окуучулардын жаш өзгөчүлүктөрүн эске алуу менен алардын Жер, Аалам, Адамзат ж.б. жөнүндөгү таанып билүүгө кызыгуусун калыптандыруу жана табиятка сарамжалдуу мамиле жасоого тарбиялоо милдети менен шайкеш келтирүүгө аракеттенгендиги көрүнөт. Ошентсе да ушул максатта окуу китептерине окуучулардын өз алдынчалыгын өнүктүрө турган тапшырманын үлгүлөрү көбүрөөк киргизилсе болор эле. Талдоо көрсөткөндөй, окуу китептеринин дидактикалык аппаратында балдарды өз алдынча ой жүгүртүүгө кызыктыруучу суроолор, тапшырмалар бар. Мындай суроо-тапшырмалар, мисалы, 4-класстын окуу китебинин 4, 9, 19, 22, 30, 40, 46, 79, 82, 104, 117, 160, 175, 181-беттеринде бар. Окуучуларга сөздүк түзүү иштери да сунуш кылынган, өз алдынча ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө негиз болорлук "Ойлон, тап?" сыяктуу суроолор китептин баалуулугун арттырып турат. 4-класстын окуу китебине "Ойлонолу, издейли?" (106) деген атайын бөлүм киргизилген. Бул албетте сабакта окуучулардын өз алдынча иштөөсү үчүн натыйжалуу шарт түзөөрү шексиз.

Ошентсе да алдыга коюлган максатка ылайык, биз, башталгыч класстар үчүн жазылган окуу китептерин талдоонун негизинде төмөнкүдөй жыйынтыкка келдик: окуу китебиндеги окуу материалынын мазмунун байытуу, методикалык аппаратын жакшыртуу, өз алдынча иштөөгө түрткү берүүчү суроо-тапшырмаларды көбүрөөк кошуу менен өз алдынча иштөө үчүн тапшырмаларды өзүнчө бөлүштүрүп кароо жана өз алдынча иштөөнүн системалуулугун камсыз кылуу.

Өз алдынча иштөө сабактарда системалуу уюштурулганда гана окуучулардын билимди өздөштүрүүсү, алардын жөндөмдүүлүгү жетиштүү деңгээлде натыйжалуу болот. Албетте, окуу материалын тандоо маанилүү роль ойнойт, б.а. анын жардамы менен биз окутуу мазмунунун маалыматын алабыз. Бирок маалыматтын өзү баланын муктаждыгынан сырткары, ал үчүн эч кандай мааниге ээ эмес жана эч кандай таасир тийгизбейт. Эгер маалымат окуучунун муктаждыгына туура келсе жана эмоционалдык иштелип чыгууга кабылса, анда

ал андан аркы иш-аракетке умтулат. Ал үчүн окуу материалынын мазмуну окуучуга жеткиликтүү болуп, анын болгон билимине, балдардын жашоо тажрыйбасына таянып, ошол эле учурда материал жетиштүү деңгээлде татаал жана оор болушу керек.

Өз алдынча иштөөнүн мазмуну толугу менен анын максаттарын ишке ашырууга багытталган фактыны белгилеп кетели. Мектепте математиканы, мекен таанууну, кыргыз тилин өздөштүрүүдө да, башка сабактарды окутууда да окуучулардын өз алдынча ишин натыйжалуу колдонуу көйгөйүн кароодо бул негиз салуучу болуп саналат. Берилген маселенин ар түрдүү аспектерин карап кетсек.

Өз алдынча иштөөнүн мазмунун тандоодо, аны колдонуунун натыйжалуулугун жогорулатууга таасир эткен төмөнкү жагдайларды эске алуу зарыл:

- билим берүү процессине окуучулардын жана мугалимдин иш-аракеттерин оптималдаштырган дидактикалык каражаттарды кошуу;
- өз алдынча иштөөнүн натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн көзөмөлдүк-диагностикалык ролду күчөтүү;
- билим берүү процессинин дидактикалык каражаттарын колдонуу аркылуу окуучулардын өз алдынчалыгынын активдүү-изденүүчү деңгээлин калыптандыруу;
- окуу иш-аракетинин жекече стилин эске алуу.

Жалпысынан айтканда, өз алдынча иштөөнүн мазмунун тандоодо ар түрдүү факторлордун жетиштүү деңгээлдеги чоң тизмесин кошсо болот, бирок биздин оюбуз боюнча төмөндөгү критерийлерди эске алдык:

1. Ар бир өз алдынча иштин так максатынын болушу.
2. Өз алдынча иштөө жана мугалим менен иштөө көлөмүн туура айкалыштыруусун камсыздоо.
3. Өз алдынча ишти тандап алууда окуучулардын жаш жана жеке өзгөчөлүктөрүн эске алуу.
4. Окуучунун класста жана класстан тышкаркы ишин методикалык

жактан туура уюштуруу.

5. Өз алдынча иштөө процессин чыгармачылык процеске айландыруу максатында окуучуну маанилүү методикалык материалдар менен камсыздоо (ар бир окуучу өз алдынча ишти аткаруу иретин билип жана аны колдонуу ыкмаларына ээ болушу зарыл).

6. Өз алдынча иштин түрлөрүнүн бири-бири менен айкалышы камсыздалышы зарыл.

7. Өз алдынча иштин мазмуну жана жүрүшү окуучулардын кызыгуусун жаратуусу керек.

8. Өз алдынча иштөө тапшырмаларында окуучунун өз алдынчалыгынын өнүгүүсүн кароо зарыл (өз алдынча иштин окуучулардын таанып-билүү жөндөмдөрүнүн өнүгүшүн жана өз алдынча иштин бардык түрлөрү өз алдынча таанып-билүүгө адатынын калыптануусун камсыздашы керек).

9. Өз алдынча иш окуучулардын окуу мүмкүнчүлүктөрүнө ылайык келиши.

Өз алдынча иштөөнүн тапшырмалар системасын түзүүдө ар бир мугалим төмөнкү дидактикалык талаптарды колдоно билсе:

– өз алдынча иштер системасы негизги дидактикалык маселелерди чечүүгө түрткү берүүгө тийиш. Алар: окуучулардын терең жана бекем билимге ээ болуусу; алардын таанып-билүү жөндөмдүүлүгүнүн өнүгүшү; өз алдынча билимге ээ болуусу; билимин кеңейтүү жана тереңдетүү, аларды практика жүзүндө колдонуу билгичтиктерин калыптандыруу;

– дидактиканын негизги принциптерин, биринчиден системалуулук жана жеткиликтүүлүк принциптерин, теория менен практиканын байланыш принцибин, аң-сезимдүү жана чыгармачылык активдүүлүк принцибин, жогорку илимий деңгээлде окутуу принцибин эске алса;

– окуу тапшырмалары окуунун максаты жана мазмуну боюнча, окуучулардын ар түрдүү билгичтиктеринин жана көндүмдөрүнүн калыптануусун камсыз кылуу үчүн ар түрдүү болууга тийиш;

– үйдөгү жана класстагы өз алдынча иштерди аткаруу ырааттуулугу

мурдагыдан чыгып, кийинкилерди аткаруу үчүн негиз түзүүсү керек. Мындай учурда өзүнчө иштердин ортосунда «жакын» гана эмес «алыс» байланыштар да түзүлөт. Бул маселенин ийгиликтүү чечилиши мугалимдин педагогикалык чеберчилигинен гана эмес, ошондой эле анын иш системасындагы окуучулардын таанып-билүү жөндөмдүүлүгүнүн, алардын ой-жүгүртүүсүнүн жана башка сапаттарынын өнүгүүшүндө ар бир өзүнчө иштин ордун жана маанисин түшүнүүсүнө көз каранды.

Натыйжада өз алдынча иштерди уюштурууда төмөнкү талаптар сакталышы тийиш: максаттын тактыгы, аткаруунун тартиби, окуучулардын окуу мүмкүнчүлүктөрүнө ылайыктуулук, иш-аракеттин ар түрдүүлүгү, окуучулардын таанып-билүү жөндөмдүүлүктөрүнүн өнүгүүсүнүн камсыздалышы жана өз алдынча таанып-билүүгө болгон адатын калыптандыруу. Сабакта өз алдынча иштөөнү уюштуруунун натыйжалуулугу окуучулардын аны аткаруудагы жекече мүмкүнчүлүктөрүн эске алуусуна көз каранды. Өз алдынча иштөөнү уюштурууда мугалим ар бир окуучуга бере турган жардамын белгилеп алуусу зарыл.

Эгер окуучу өз алдынча иштөө процессинде жаңы материал баяндоого же маселе чечүүгө негизделген фактыларды элестетсе, анда маанилүү түрдө анын андан аркы ишинин жемиштүүлүгү жогорулайт. Өз алдынча иштөөнү программалык материалды кабыл алуусун камсыздагыдай гана эмес, ошондой эле окуучулардын ар тараптуу өнүгүүсүнө түркү бергидей уюштурулууга тийиш.

Окуучулардын өз алдынча иштөөсү төмөнкү билгичтиктер менен мүнөздөлөт:

- негизги нерсени бөлүү, жалпы закон-ченемдүүлүктөрдү көрүү жана жалпылоочу жыйынтыктарды жасоо;
- өз иш-аракетин ырааттуу, логикалык жактан негиздөө жана аларды көзөмөлдөө;
- билимин жаңы, көп учурда татаалданган шартта, максатка жетүүдө өзгөчө чыгармалык ыкма элементтер менен колдонуу;

– жардамга кайрылбастан чындыкка жетүү.

Өз алдынча иштөөнүн натыйжалуулугу, өз алдынча иш-аракет көндүмдөрүнүн калыптанышы иштин жыйынтыктарын өз убагында, окуучунун өздүк жаңы билимди корректировкалоо процесси бүтө электе анализдөөгө көз каранды. Калыбы өз алдынча иштөөнү анализдөө, окутуучу мүнөзгө ээ болушу керек, б.а. жөн гана катачылыктардын санын констатациялоо эмес, окуучулар ката кетирген маселелерди аягына чейин түшүнүү үчүн аларды талдоо керек.

Өз алдынча иштөөнү уюштуруу, аны жетектөө – бул ар бир мугалимдин татаал жана жоопкерчиликтүү иши. Активдүүлүктү жана өз алдынчалыкты тарбиялоо окуучулардын негизги сапатын тарбиялоо катарында каралат. Бул маселе ар бир мугалимдин алдын коюлган өтө маанилүү иштердин бири.

2.2. Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу формалары жана методдору

Сабак – окуу процессинин негизги маанилүү бөлүгү. Мугалимдин жана окуучунун окуу иш-аракети көп убакта сабакта өтөт. Ошол себептен кандайдыр бир предмет боюнча окуучуларды даярдоонун сапаты, анын мазмундуу жана методикалык толуктугу көп мезгилде сабакты өткөрүүнүн деңгээли, анын атмосферасы менен аныкталат. Окутууда өз алдынча билим алуу, маанилүү маалыматты топтоо, гипотеза коюу, жыйынтыктоо билгичтиктерди калыптандырган методдорду жана ыкмаларды колдонуу учурдагы билим берүү процессинде актуалдуу болуп саналат. Бул учурдагы окуучунун өз алдынча окуу иш-аракетти уюштуруу жөндөмдүүлүгүн камсыз кылган универсалдуу окуу кыймыл-аракеттери калыптанышы керектигин билдирет.

Окутуунун репродуктивдүү методдору көп учурда кабыл алуу жана эске тутуу сыяктуу психикалык процесстердин иштешин талап кылып жана ой-жүгүртүү, элестетүүнүн иштешине начар шарт түзөрүн педагог жакшы түшүнүш керек. Ошону менен бирге бул процесстерсиз окуу-таанып-билүү иш-аракетинин өнүгүүсү мүмкүн эмес экени анык. Эгер окуучулар окуу иш-аракетине ээ болсо, б.а. окууну билсе («өзүм окуганды билем»), анда бул

өнүккөн таанып-билүүчүлүк кызыгууну («окуганды жакшы көрөм, баары кызыктуу»), ички мотивацияны («эмне себептен окуп жатканымды түшүнөм»), жөнөкөй рефлексивдүү сапаттар («мугалимдин баасын кабыл алууну билем жана өзүмдүн иш-аракетимди объективдүү баалайм») дегенди божомолдойт. Натыйжада, эң маанилүүсү: башталгыч класстын окуучусу «Мен эмне кылып жатам?» деген суроого гана эмес, ошондой эле «Мен муну кантип аткарам?» деген суроого да жооп бере алат. Мунун негизинде өзгөчө баалуулукту изилдөө-сабактары жана дискуссия-сабактары түзөт.

Башталгыч класстын окуучулары ар түрдүү чыгармачылык тапшырмаларды аткарууну абдан жакшы көрүшөт. Аны аткарууда окуучулар элестетүү, ойлоп табуу, жазуу, айлана-чөйрөнү өзгөртүү менен алектене алышат. Демилгени, чыгармачылык өз алдынчалыкты өнүктүргөн көнүгүүлөрдү колдонуу предмет боюнча сабактарды өткөрүүдө милдеттүү түрдөгү шарт болуп саналат. Л.С. Выготский чыгармачылык иш-аракет адамды «келечекке караган жандык кылып жаратат», – деп жазган [32, 69-б.].

Башталгыч класстын 3-классынын окуучулары үчүн кыргыз тили сабагында төмөнкү методдор жакшы натыйжа берет: – сөз куроо. Мында окуучулар мүчөлөрдү бир сөзгө жалгоо, же сөз менен сөздү айкалыштыруу, ошондой эле аралашкан тамгалардан бир нече сөздөрдү курап, жаңы маанидеги сөздөрдү табышат. Ал сөздөрдүн маанилерин түшүндүрүшөт. Мисалы:

БУЛга кошсом БУЛду,

Болуп чыкты БУЛБУЛ.

Б ордуна Дны койсоң,

Кадимки эле ДУЛДУЛ. (А. Кыдыров)

же

“Уңгулаш сөздөр” темасында сөз оюнун уланткыла.

Үлгү: чай – чайнек – чайкана – чайканачы...

Ай –

Эл –

Ой – *ж.б.*

– синоним, же тескерисинче антоним сөздөрдү табуу. Бул учурда окуучуларга үлгү катарында айрым сөздөрдүн окшош же карама-каршы маанилери берилет. Ал эми башталгыч класстын окуучусу калган сөздөрдүн синонимин, же антонимин өздөрү табууга тийиш. *Маселен:*

Мааниси карама-каршы сөздөр

ак – кара,

айбаттуу -...

толук – арык,

эгиз -...

битир – берешен,

кары -...

Мааниси окшош (бирдей) сөздөр:

кооз – көрктүү,

калп -...

сый – урмат,

чырак –...,

жакын -...

Ошондой эле, карточкага балдар ырларынан жазып, андан уңгулаш затты таптырса болот. Мисалы:

Эне тилин билбеген,

Эси жогун аныктайт,

Эне тилин сүйбөгөн

Элин сүйүп жарытпайт (Б.Сарнагоев).

же

Эне тилди энем мага үйрөткөн,

Эне тилде энем мени сүйлөткөн.

Эне тилде өз тилимди билгенмин,

Эне тили сырын ачты дүйнөнүн (Т. Байзаков).

Карточкаларга төмөнкүдөй мисалдар берилип, андагы уңгулаш зат атооч сөздөрдү таап, анын маанисин түшүндүрүү.

көз – көзө – көзөнөк – көздөш – көздөй – көздүү.

– карточкалар менен иштөө. Мисалы уңгулаш этишти өтүүдө карточкага жаңылмач жазылып, андан уңгулаш этишти тапса болот, ошондой эле жаңылмачты жаңылбай жана тез айтуу менен тилди, эске тутууну жатыктырууга мүмкүн. Алсак:

Билди, билбеди.

Билгенин билбестен сүйлөдү.

Билсе да билбейм деп,

Билгенин билбеди (жаңылмач).

Улуу психолог В.В. Давыдов элестетүү – башталгыч класстын окуучуларынын окуу иш-аракетинде маанилүү болгон психикалык процесстердин эң башкысы – деп эсептейт [40, 87-б.]. Элестетүү өзүн башка адамдын ордуна коюу жөндөмдүүлүгүн өнүктүрөт. Бул ролдук жүрүм-турумдун калыптануусунун абдан маанилүү өбөлгөсү болуп саналат. Мугалимдин чыгармачылык сабак тибин колдонуу ылайыктуу экендигин аныктайт.

Сабактын ар бир тиби так структурага ээ. Ал анын өзгөчөлүгүн чагылдырган окутуунун негизги методу менен аныкталат.

Мамлекеттик стандарттын чегинде сабак таасирдүү жана натыйжалуу болуш үчүн активдүү жана интерактивдүү методдорду колдонсо болот.

Окутуунун активдүү методдору өз ара аракеттенүүнүн «мугалим = окуучу» схемасы боюнча түзүлөт. Мугалимдин жана окуучулардын окуу процессинде бирдей (окшош, маанилеш) катышуусун божомолдогон мындай методдор экени аталышынан эле түшүнүктүү. Башкача айтканда окуучулар сабакта тең катышуучу жана түзүүчү катары каралат.

Интерактивдик методдор өз ара аракеттенүүдө «мугалим = окуучу» жана «окуучу = окуучу» схемаларында түзүлөт. Башкача айтканда эми окутуу процессине мугалим гана окуучуларды тартпастан, ошондой эле окуучулардын өздөрү да бири-бири менен аракеттенүүдө ар бир окуучунун мотивациясына таасир этет. Мугалим жардамчынын ролун гана аткарат. Анын милдети –

окуучулар үчүн шарт түзүү.

Окутуу процессинде педагог бир гана активдүү метод тандаса да болот, ошондой эле бир нече методдордун комбинациясын да колдонсо болот. Бирок ийгилик тандалган методдор жана коюлган милдеттердин системалуулугуна жана өз ара байланышына көз каранды.

Эң көп тараган окутуу методдорун карап көрөлү:

– оюн методу. Башталгыч класстын окуучулары үчүн оюн жагымдуу, кызыктуу, колуна келген гана эмес, ошондой эле окуу иш-аракетинин калыптануусу жана өнүгүүсү үчүн абдан баалуу болуп саналат.

Изилдөөчү С.Э. Иманкулова «Оюнда балдар коюлган тапшырмаларды чечүү көндүмдөрүнө ээ болушат. Сабакта оюн билимдерди бекемдөөнүн ыкмасы жана машыгуунун жолу катары каралат», – дейт [62, 43-б.].

Баланын өнүгүшүнүн жана жашоосунун ар бир мезгили ишмердүүлүктүн белгилүү негизги түрү менен мүнөздөлөт. Оюн процессинде негизинен окуучулардын психикасынын сапаттуу өзгөрүүсү, инсандын негизги психикалык процесстеринин жана касиеттеринин калыптануусу, берилген куракка мүнөздүү болгон психикалык жаңылыктардын пайда болуусу жүргөн ишмердүүлүк орун алат.

Оюндун маңызы баланын ишмердүүлүгүнүн негизги түрлөрүнүн бири катары, алардын анда жашоонун ар түрдүү тарабын, чоңдордун мамилешүүсүнүн өзгөчөлүктөрүн чагылдыруусунан, айлана-чөйрө тууралуу өз билимин тактоосунан турат.

Оюн – чындыкты өз алдынча таанып-билүү каражаты. Ал:

- инсандын айлана-чөйрөгө карата өзгөчө мамилеси;
- субъективдүү иш-аракет катары өзгөрүлүп жана ачылган, баланын өзгөчө ишмердүүлүгү;
- балага социалдык берилген жана ал өздөштүргөн иш-аракеттин түрү (же дүйнөгө карата болгон мамиле);
- өздөштүрүүнүн өзгөчө мазмуну;
- баланын психикасынын өнүгүшү жүргөн ишмердүүлүк;

– балдар жашоосун жана балдар коомун уюштуруунун социалдык-педагогикалык формасы катары каралат [62, 71-б.].

Башталгыч класстын окуучуларынын жаш курагында ишмердүүлүктүн негизги түрү болуп окуу ишмердүүлүгү эсептелинет, бирок оюн окуучунун таанып-билүү процесстеринин, касиеттердин жана абалдарынын өнүгүүсүнө чоң таасир тийгизип келет. Ошол себептен ал алгачкы класста окутуунун натыйжалуу методдорунун жана андан кийинки класстардагы иш ыкмаларынын бири болуп саналат.

Дидактикалык оюндар «кыйынчылыктуу» окуу менен жакшы келишет. Кандайдыр бир акыл-эс маселесин чечкен ар түрдүү оюн иш-аракеттери окуучулардын окуу предметке болгон кызыктуусун арттырат. Оюн баланын акыл-эсинин өнүгүүсүнүн күчтүү, алмаштыргыч рычагы катары, таанып-билүү кызыктуусун өнүктүрүү максатында окутуу процессинде уюштурулган ишмердүүлүктүн түрү катары каралышы керек.

Оюн – башталгыч класстын окуучуларын акыл-эс жана адептик жактан тарбиялоонун маанилүү каражатарынын бири. Оюн аркылуу адаттагы оюн эмес шартта окуучуларга көңүл бурууга мүмкүн болбогон кызыксыз предметтерге да көңүл бурдурууга болот.

Л.М. Рубанова боюнча тилде пикир алышуунун курсунда колдонулуучу дидактикалык оюндарды фонетикалык, лексикалык жана грамматикалык деп бөлүштүрөт [121, 97-б.].

Фонетикалык оюндар – балдардагы угуу, көңүл буруусу менен эске тутуусун, созулма жана кыскалыгы боюнча тыбыштарды дифференцирлөө жана угуу жөндөмүн, каткалаң жана жумшак тыбыштарды угуусун өнүктүрөт.

Лексикалык оюндар – лексикалык бирдиктердин семантикасы жана формасы менен балдарды тааныштырат, башка тилдин лексикасын колдонууга машыктырат. Балдардын кептик реакциясын өнүктүрөт, ой жүгүртүүсүн активдештирет.

Грамматикалык оюндар – оозеки-кептик пикир алышуусун ишке ашыруу үчүн колдонулуп жаткан тилдеги грамматикалык формаларга элементардык деңгээлде ээ болууга жардам берет.

Оюндун ар бир класстары (фонетикалык, лексикалык, грамматикалык) предметтер менен ойнолуучу оюндар, сөздүк оюндар, үстөл үстүндөгү-басмалык оюндар деп бөлүнөт.

Оюн – жалпы адамзат маданиятынын уникалдуу феномени. Оюн – бул бир мезгилде өнүккөн иш-аракет, жашоо аракетинин формасы, социалдашуунун, коопсуздуктун, өсүүнүн, кызматташтыктын, чоңдор менен болгон достуктун зонасы, чоңдордун жан дүйнөсү менен баланын жан дүйнөсү ортосундагы ортомчу. Натыйжада, оюн – бул башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иш-аракетин уюштурууда эң мыкты метод.

Методдорду жана формаларды сабаттуу тандоо, аларды негиздүү айкалыштыруу, колдонуунун методикалык өзгөчүлүктөрүн эске алуу гана башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынчалык ишмердүүлүгүн калыптандырууга таасир берет.

Мекен таануу сабагы балдар оюндарынын ар кандай түрүн уюштуруунун көп мүмкүнчүлүктөрүн берет – дидактикалык, сюжеттик-ролдук, кыймылдуу, конструктивдүү ж.б. Бул сабактын атайын тибин – оюн-сабактын тандалышын түшүндүрөт.

– *кейс-метод*. Абал берилет (чындыкка максималдуу жакын же чыныгы). Окуучулар абалды өз алдынча изилдөө, аны чечүү варианттарын сунуштоо, мүмкүн болгон чечимдерден мыктысын тандоо керек.

– *долбоорлоо методу* берилген абалды өз алдынча анализдөөнү жана көйгөйдүн чечимин тандоо билгичтигин божомолдойт. Долбоорлоо методу окутуунун изилдөөчүлүк, изденүүчүлүк, чыгармачылык методдорун жана ыкмаларын бириктирет. Долбоорлук иш-аракет ар бир окуучуну активдүү катышуучунун ордуна коет, өз алдынча чыгармачылык пикирди ишке ашыруу мүмкүнчүлүгүн берет, командада иштөөгө үйрөтөт. Бул класстын ынтымактуулугуна, коммуникативдик көндүмдөрдүн өнүгүшүнө да алып барат.

Муну менен бирге жалпы кызыгуу жана чыгармачылык абал түзүлөт. Ар бир окуучу жалпы ишке өз салымын кошот жана анын аткарылышына жоопкерчилик алат. Иш тажрыйба окуучуларга комплекстүү мүнөзгө ээ болгон долбоорлор жагаарын көрсөтөт, себеби өздүк кызыкчылыкка жараша иш-аракетти тандоо мүмкүнчүлүгү бар.

Долбоорлоо методун колдонуу. Башталгыч класста өзгөчө орунду долбоордук иш-аракет ээлейт, анын негизинде окуучулардын таанып-билүү көндүмдөрүн өнүктүрүү, өз билимин өз алдынча конструкциялоо, маалыматтык мейкиндикте багыт алуу, чыгармачылык ой-жүгүртүүнү өнүктүрүү билгичтиги, көйгөйдү көрүү жана чечүү билгичтиги жатат, ошондой эле анын жүрүшү окуучуларды бирдиктүү иш-аракеттин жөнөкөй ыкмаларына окутууга багытталган. Долбоордук иш-аракет окуу иш-аракетинин ачык структурасын түшүндүрөт.

И. Бекбоев: «Долбоорлоо методу менен окутуу окуучулардын бүткүл жумушун традициялык предметтик көз караштан ар түрлүү өз алдынча ишмердүүлүккө өткөрүүнү мугалимден талап кылат. Бул учурда өз алдынча иштөөнүн изилдөөчүлүк, изденүүчүлүк, чыгармачыл мүнөздөгү жекече, түгөйлөш, группалык түрлөрү басымдуулук кылат», – дейт [21, 317-б.]. Башталгыч класстын окуучуларынын долбоордук иш-аракетинин мүмкүн болгон жемиштери: *журнал, бүктөмө-китеп, эстеткич, тема боюнча тест, презентация, аңгеменин дилбаяны, жомоктор, коллаж, дубал гезит, сувенир-буюм* болуп саналат.

– *проблемалык метод* – көйгөйдү коюуну (көйгөйлүү абал, көйгөйлүү маселе) жана окшош абалдарды (маселелерди, кубулуштарды) анализдөө аркылуу көйгөйгө чечим издөөнү божомолдойт. Э. Мамбетакунов жана Т. Сияевдин пикири боюнча бул методдор окуучулардын аткаруучулук ишмердүүлүгүнөн чыгармачылык-изденүү ишмердүүлүгүнө өтүүгө натыйжалуу шарттарды түзөт [94, 316-б.]. Анткени окуучуларга билим даяр түрүндө берилбейт, окуучулар билимге педагогдун жардамы менен коюлган маселелерди өз алдынча чечүү менен жетишишет.

– окуу жана жазуу аркылуу сынчыл ой-жүгүртүүнү өнүктүрүү методу
– өз алдынча сынчыл ой-жүгүртүүнү өнүктүрүүгө багытталган метод.
Методикада чакыруу, түшүнүү жана ой-жүгүртүү этаптарынан турган сабактардын өз структурасы сунушталат.

– *эвристикалык метод* – конкурс, ишмердүүлүк жана ролдук оюндар, жарыш, изилдөө формасындагы ар түрдүү оюн ыкмаларын бириктирет.

Окутуунун эвристикалык методунун маңызы – мында окуучунун өздүк тажрыйбасы түзүлө тургандыгында. Окуучуга өткөн учурдагы тажрыйбалар: даяр билимдер түрүндө (традициялуу окутуу) да, дуушар кылуунун жардамы менен (проблемалуу окутуу) да, кыйынчылыкка атайын уюштурулган теориялык ишмердүүлүк (өнүктүрүүчү окутуу) да эч таңууланбастан эвристикалык окутууда окуучунун билген билими (же анын адашуусу) азыркы тарыхый маданияттык окшоштуктар менен салыштырылууда жана алар менен өз ара аракеттенишүүдө коррекцияланат (түзөтүлөт).

Эвристикалык окутууда баланын инсандыгынын калыптанышына шарт түзүлөт. Мындай сабактарда балдар өзүн түшүнүп билүүгө үйрөнүшөт, эмне маанилүү, а эмне маанисиз, эмне кызык, эмне актуалдуу экендигин аныктоого үйрөнүшөт. Алар материалды жатташпайт, ойлонушат, «билбегенден» коркушпайт, билүүгө умтулушат, өзүнүн жеке максатын коё билүүгө, башкача айтканда өзүнүн билим алуусунун траекториясын аныктоого үйрөнүшөт [21, 309-310-бб.].

– *изилдөөчүлүк метод* окутуунун проблемалык методуна жакындап кетет. Бирок бул жерде мугалим көйгөйдү өзү түзөт. Анын милдети – көйгөйдү изилдөө боюнча изилдөөчүлүк ишти уюштуруу (1.3-бөлүк).

Сабакта колдонулган окутуу методун тандоо бир нече шарттарга көз каранды:

- окутуунун максаты;
- окуучулардын даярдыгынын деңгээли;
- окуучулардын курагы;
- материалды изилдөөгө бөлүнгөн убакыт;

- мектептин жабдылышы;
- мугалимдин теориялык жана практикалык жактан даярдыгы.

Өз алдынча иштөө методдору көндүмдөрдү жана билгичтиктерди калыптандырат, окуучулардын эрктик сапаттарын өнүктүрөт, аракеттерине ишенимдүүлүктү калыптантат.

Өз алдынча иштөө методу төмөнкү шарттарда колдонулат:

- материал окуучулардын өз алдынча окуп үйрөнүүсү үчүн жеткиликтүү болсо;
- окуучулар материалды өз алдынча окуп үйрөнүүгө даяр болушса;
- окуучулардын өз алдынча иштерин уюштурууга маанилүү тиешелүү дидактикалык материалдар жетиштүү болсо [21, 135-б.].

Окутуунун ар бир методу практикада натыйжалуу ишке ашырууга жардам берген ыкмалардын топтомун камтыйт. Окутуунун берилген методдору колдонулган сабактар окуучуларга гана эмес, мугалимдер үчүн да кызыктуу. Окутуунун бардык активдүү жана интерактивдүү методдору окуучуну окуганга үйрөтүү милдетин чечүүгө арналган. Башкача айтканда чындык даяр берилбеши керек. Абалды анализдөөгө, маалыматты өз алдынча издөөгө, логикалык чынжырды түзүүгө жана таразаланган, аргументтештирилген чечимди кабыл алууга негизделген сынчыл ой-жүгүртүүнү өнүктүрүү алда канча маанилүү.

Ошол себептен, окуучулардын предметке болгон кызыкчылыгын өнүктүрүү, башталгыч класстын окуучуларынын туруктуу окуу жана предметтик билгичтиктерин калыптандыруу үчүн предметтик мазмундун мүмкүнчүлүктөрүн эске алууга мүмкүндүк берген сабакка ар түрдүү методдорду жана ыкмаларды киргизүү педагог үчүн абдан маанилүү.

И.П. Подласый башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча ишинде толук мотивацияны калыптандыруу үчүн төмөнкүлөрдү эске алуу маанилүү деп белгилейт: мазмунду инсанга багытталган кызыктуу материал менен байытуу; окуучулардын таанып-билүүчү суроолорун жана талаптарын канааттандыруу; окуучулар ортосундагы кызыктуу баарлашууну уюштуруу; жогорку

татаалдыктагы ташырмаларды аткарууга дем берүү; бардык жөндөмдүү, сабакка жетише албаган, кош көңүл окуучуларга болгон гумандык мамилени далилдөө; бардык окуучулар ортосунда мамиленин теңдигин кармоо; өз мүмкүнчүлүктөрүн өзү активдүү баалоосун калыптандыруу; өзүн-өзү өнүктүрүүгө, өзүн жакшыртууга болгон умтулуусун далилдөө; балдар демилгесин эффективдүү колдоону колдонуу, татаалдык пайда болоордо окуучулардын көңүлүн көтөрүү; окутуунун методдорунун жана ыкмаларынын ар түрдүүлүгүнө кам көрүү, окуу эмгегине карата болгон жоопкерчилигин тарбиялоо шарттарын камсыз кылуу [119].

Окутуу методдорунун негизделген классификацияларынын маанисине жана өзгөчөлүктөрүнө педагогика илиминде төмөнкүдөй көз караштар бар.

И.Я. Лернер жана М.Н. Скаткин өздөрүнүн окутуу методдорунун классификациясынын негизи катары окуучулардын өз алдынчалыгынын деңгээлинин өсүшүн алышкан жана окутуунун төмөнкү типтерин сунушташкан:

1. *Түшүндүрүүчү-иллюстрациялык (же маалыматтык-рецептивдик)* – мугалим маалыматты берет, окуучулар аны кабыл алат;

2. *Репродуктивдик* – окуучу мугалимдин үлгүсү боюнча аткарат;

3. *Көйгөйлүү баяндоо* – мугалим окуучуларга көйгөйдү коюп, аны чечүү жолун көрсөтүп берет; окуучулар көйгөйдү чечүүнүн логикасына байкоо жүргүзүп, таанып-билүүнү ачуу үлгүсүн алат;

4. *Жарым-жартылай-изденүүчү* – мугалим көйгөйдү бөлүктөргө бөлөт, окуучулар көйгөйдү чечүү боюнча өзүнчө кадамдарды ишке ашырышат;

5. *Изилдөөчүлүк* – жаңы көйгөйдү чечүү боюнча окуучулардын изденүүчү чыгармачылык иш-аракети [88].

Берилген классификация башталгыч мектепте көбүрөөк жайылтылып келет. Башталгыч класстын мугалими үчүн берилген классификациянын мааниси – бул окуучуларды ой-жүгүртүү, өз алдынча билимге ээ болуу үчүн кайсы жолдор менен баруу экендигин көрүү. Инсанга багытталган окутууну уюштурууда бул маанилүү болуп саналат. Ошентсе да, педагогдор сунуштаган

окутуу методдорунун классификациясы окуучулардын ролун жана изденүүчү ишинин салыштырмалуу салмагына артыкча баа бергендиги үчүн башка изилдөөчүлөрдүн сыноосуна туш болгон.

М.И. Махмутов окутуу жана окуунун методдорунун классификациясынын негизи катары билимди өздөштүрүү көйгөйүнүн деңгээлин жана окуунун натыйжалуулугунун деңгээлин кабыл алган [102]. Ошого жараша окутуу методдорун (маалымат-билдирүүчү, түшүндүрүүчү, инструктивдик-практикалык, түшүндүрүүчү-түркү берүүчү, түрткү берүүчү) жана окуу методдорун (аткаруучу, репродуктивдик, продуктивдик-практикалык, жарым-жартылай-изденүүчү, изденүүчү) бөлгөн. Бул классификация окуу методдорунун бинардык классификациясын түзүүнүн бирден бир аракеттердин бири болуп саналат.

В.А. Онищук классификациянын негизи катары дидактикалык максатты жана ага жараша окуучулардын иш-аракетинин түрүн алууну сунуш кылган. Натыйжада окутуу методдорунун төмөнкү классификациясы алынган:

- коммуникативдик метод;
- таанып-билүү методу;
- системалашкан метод;
- көзөмөлдүк метод.

П.И. Пидкасистыйдын ою боюнча эң эле жайылтыган методдор классификациясы – билим алуу булагы боюнча окутуу методдорунун классификациясы. Бул ыкмага жараша төмөнкүлөр бөлүнөт:

1. Оозеки методдор (билим булагы болуп оозеки жана жазуу сөз эсептелинет).

2. Көргөзмө методдор (билим булагы болуп көргөн буюмдар, кубулуштар, көрсөтмө куралдар).

3. Практикалык методдор (окуучулар билим алышат жана практикалык иш-аракеттерди аткаруу менен билгичтиктерин тарбиялашат)» [117, 239-б.].

Бул классификация бүгүнкү күнгө чейин башталгыч класстын окуучуларын окутуунун учурдагы практикасында колдонулуп келет. Ал аларга

көбүрөөк туура келет, себеби анда жаш курак өзгөчөлүктөрү эске алынган.

«Ийгилик абалы» методу – бул иш-аракетте маанилүү натыйжаларга жетүү мүмкүнчүлүгү түзүлгөн, шарттардын максаттуу багыттагы, уюштурулган айкалышы, бул ойлонуштурулган, даярдалган стратегиянын, тактиканын натыйжасы. Инсандын ийгилиги жана күтүүсү айырмаланат. Үч түргө бөлсө болот: алдыдагы ийгилик, аны күтүүнүн негизинде негизделген үмүттөр да, кандайдыр бир укмушка болгон үмүттөнүү да болушу мүмкүн, бирок жөн жерден ийгилик жаралбайт; аныкталган ийгилик жетишкендикти белгилейт, ал башталгыч класстын окуучуларына таануу сүйүнүчүн сезүү мүмкүнчүлүгүн, өз мүмкүнчүлүктөрүн сезүүнү, эртеңки күнгө ишеним берет; жалпылоочу ийгилик ишенимдүүлүк, коопсуздук абалга, өзүнө таянууга түрткү берет, бирок тынчтануу, өз мүмкүнчүлүктөрүн жогору баалоо коркунуч мүмкүндүгү бар.

«Жарыш» методу – бул окуучулардын жарышууга болгон табигый муктаждыгы адамга жана коомго маанилүү болгон касиетти тарбиялоого багытталган метод. Өз ара жарышуу менен окуучулар коомдук жүрүм-турум тажрыйбасын бат өздөштүрүшөт, физикалык, адептик, эстетикалык сапаттарды өнүктүрүшөт. Айрыкча, артта калгандар үчүн жарышуу чоң мааниге ээ. Себеби, өз натыйжасын жолдошторунун жетишкендиктери менен салыштыруу менен алар өсүү үчүн жаңы стимул алышат жана көп аракет кыла башташат.

Мугалим ар дайым өз окуучуларынын жүрүм-турумун жана окууга болгон мотивдерин изилдеши керек. Педагог окуучулардын кызыкчылыгын ойготуу ыкмаларын, абалга жараша аларды колдонууну билиши зарыл.

Көйгөйлүү абал түзүү методу. Анын маңызы билимди даяр түрдө берүүдө эмес. Окуучуларды жаңыны ачууга алып келүү мүмкүнчүлүгү болбосо да, өз алдынча изденүү абалды түзүү мүмкүнчүлүгү бар. Көйгөйлүү абалды түзүү, көйгөйлүү суроолорду, маселелерди, изденүү мүнөздөгү тапшырмаларды түзүү аркылуу жүргүзүлөт. Сабактын ар бир этабында көйгөйлүү суроолорду колдонууга болот:

- окуучуларга багытталган карама-каршылыктар кездешкен суроолор;
- окшоштуктарды жана айырмачылыктарды далилдөөнү талап кылган

суроолор. Окшоштуктар жана айырмачылыктар канчалык аз болсо, ошончолук аны табуу кызыктуу;

– себептүү-натыйжалуу байланыштарды түзүү боюнча суроолор. Ар бир себепти ачуу – терең түшүнүүгө болгон кадам.

Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча ишинде *баанын* да маанисин белгилебей коюуга болбойт. Бардык эле башталгыч класстын окуучулары анын объективдүү ролун жакшы түшүнө беришпейт. Баа менен билимдин ортосундагы түз байланышты кээ бирлери гана түзө алышат. Буга байланыштуу окуучу иш-аракетти аны билим жана билгичтик деңгээлинин көрсөтмөсү катары карагыдай баалоо керектиги келип чыгат.

Өз алдынча иштөөнү аткарууну *текшерүү* абдан маанилүү. Ар бир өз алдынча иштөөнү текшерүү, аны жыйынтыктоо, аныктоо зарыл т.а. эмне ишке ашты, эмнеге өзгөчө көңүл бурууга тийиш. Катачылыктын пайда болуу себебин аныктоо, аны оңдоого туура жол табуу зарыл. Өз алдынча иштөөнү аткарууда чыныгы катачылыктын себебин табуу мүмкүнчүлүгү бар, демек, окуучулардын көндүмдөрүн жакшыртуу, билимдин бекемдигине жетүү, окуу убактысын рационалдуу колдонуу менен байланышкан өз алдынча иштөөнү туура колдонуу керек. Өз алдынча иштөөнүн натыйжасы окуучуга анын жүрүшүн көрүүгө мүмкүндүк жаратат [9, 123-б.].

Башталгыч класстын өз алдынча иштөөсүн уюштурууда дифференциялык иштин мааниси жогору. Ал сабактын ар бир этаптарында, анын максатына жана милдетине жараша колдонулат. Бардык предметтер боюнча тапшырмалар «күчтүү» окуучулардын өнүгүүсүн токтотпогон жана «начар окуган» окуучуларга окуунун татаалдыктарын жеңүүгө жардам берген түрдүү деңгээлде болушу сунушталат. Ар бир окуучу, башкалардын (мугалимдин же классташтарынын) жардамы аркылуу болсо да, каалаган маселени чечип көрүү мүмкүндүгүнө ээ, б.а. өнүгүүнүн жакынкы зонасында турат. Демек, программалык талаптардын чегин кеңейткен окутуунун маңыздуулугу окуучулардын перспективдүү өнүгүүсүн камсыз кылууга артыкча мүмкүндүк берет.

Модернизацияланган мектепте окутуунун коллективдүү ыкмаларына, окутуунун топтук формаларына жана методдоруна өзгөчө көңүл бурулат. Бул окууну топтук өз ара аракеттешүү аркылуу адамдардын иш-аракетинде чогулгандын баарын окуучунун аң-сезимине которуу процесси катары кароо менен байланыштуу.

Топтук иштин концепциясы, кызматташтыктын концепциясы – бири бирин түшүнүү, бири биринин жан дүйнөсүн түшүнүү, иш-аракеттин жүрүшүн жана натыйжасын бирге анализдөө менен байланышкан чоңдор менен баланын бирдиктүү өнүктүрүүчү иш-аракет идеясы катары саналат. Кызматташтыктын концепциясында мугалим да, окуучу да окуу процессинин субъектилери болуп саналышат. Бирок башталгыч класстын окуучулары үчүн окуу иш-аракет субъектилеринин функциясы азырынча татаал, бирок окуучулар тобу биргеликте, бири-бири менен кызматташтыкта окуу маселесин чечкен коллективдик субъекттин ролу жеткиликтүү, аны менен бирге ортоктоштук, бири-бирин түшүнүү, бирге жаратуу, бирге башкаруу принциптери ишке ашат.

Иштин топтук ыкмасын окуу процессине киргизүүдө окутуу практикасы, окутуунун натыйжалуулугун жогорулатууга түрткү берген «окуучу-окуучу» уюштуруу формасы (аны окуу кызматташтык катары да караса болот) окуу өз алдынчалыкты калыптандыруу үчүн маанилүү резервдерди берерин так көргөзөт.

Бирок мурдагыдай эле мектепте көбүнчө бөтөн мүнөзгө ээ болгон окутуунун фронталдык методдору басымдуулук кылат. Бул учурда өз алдынчалык да, коллективдик ыкма да ишке ашпайт. Буга байланыштуу окуучунун окуу өз алдынчалыгы да өнүкпөйт.

Демек, билим берүү абалынын анализи инсанга багытталган окутуу технологиясын киргизүү менен окутуунун фронталдык методдорунун басымдуулугунун ортосундагы кызматташтык педагогиканы «киргизүү» менен иш-аракетти уюштуруунун топтук формаларынын жоктугунун ортосундагы карама-каршылыктарды ачкан. Бул карама-каршылыктарды жоюу талабы башталгыч класстын окуучуларынын окуу өз алдынчалыктарына жардам

берген топтук иштин кайсы методдору башталгыч класстын заманбап билим берүү чөйрөсүнүн шартында түзүлүшү керек деген изилдөөнүн көйгөйүн аныктаган. Кызматташтыктын топтук формаларын методикалык жактан сабаттуу колдонуу менен окуучуларда окуу өз алдынчалыгын өнүктүрүү деңгээлинин байланышын белгилөө керек.

Психологиялык-педагогикалык адабияттын анализи окуу өз алдынчалык маселелер инсандын, анын аң-сезиминин жана иш-аракетинин өнүгүшүнүн өтө маанилүү көйгөйлөрүнүн нугунда караларын көрсөткөн. Өз алдынчалык инсандын жашоо иш-аракетиндеги позициясын шарттаган, өз иш-аракетин пландоо жана активдүү ишке ашырган өзгөчөлүгүн мүнөздөгөн маанилүү сапаты катары аныкталат. Бул алдыга ар түрдүү окуу маселелерди коюу жана аларды өз каалоо менен чечүү билгичтиги болуп эсептелинет.

Бирдиктүү иш-аракеттеги окутуу технологиясы төмөнкү маселелерди чечүүгө багытталган: баланы окуганга, өз алдынча жаңы билимге жана билгичтикке ээ болууга үйрөтүү, балага өз чыгармачылык потенциалын толук ишке ашырууга, өз алдынчалыгын ачууга жардам берүү; баарлашууда жана бирдиктүү иште керек болгон адамдык сапаттарды жана билгичтиктерди тарбиялоо; ар бир баланын руханий ден-соолугун жана эмоционалдык саламаттыгын сактоо.

Демек, башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынчалык ишин уюштурууда топтук иш өзгөчө орунду ээлейт. Ал окутуунун башка формаларынын алдында бир катар артыкчылыктарга ээ. Окуучулар ар түрдүү баарлашуу тажрыйбасына ээ болуу мүмкүнчүлүгү бар сабактарда кызматташтыктын атмосферасы түзүлөт, иш-аракет мугалимдин ар дайым көзөмөлүсүз ишке ашат, ал эми окуучулар эркин сүйлөй алышат.

Ошентсе да, практика көрсөткөндөй топтук ишти уюштуруу ар дайым тегиз өтпөйт. Мектепте ишти уюштуруу көйгөйү коллективдик иштөө тажрыйбасынын жоголушу эсептелинет. Топтук ишти окутуунун дифференциялык формасы катары мыкты уюштуруу балдардын бирдиктүү иш-аракетинин механизмдерин атайын изилдөөнү, топторду тандоо принциптерин

иштеп чыгууну талап кылат.

Окуучуларды топко бөлүп, аларга окуу тапшырманы берип коюу жетиштүү, андан накта натыйжалуу иш жүрөт деп эсептөө катачылыкка жатат. Г.А. Цукермандын ою боюнча топтук иш – «топто отуруу» формасы эмес, предметтеги маңыздуу иштин шарты. Мугалимдин жетекчилиги астында бири-бири менен биргеликте окуучулардын билим алуусу. Топтук иштин бардык этаптары окуучулар жана педагог тараптан да атайын өздөштүрүүнү талап кылат.

Топтук ишти уюштуруу үчүн окуучуларды топто иштөөгө бөлүү керек. Бул жерде бир нече ыкмалар бар: окуучулардын кызыкчылыгы боюнча, ой-пикирдин окшоштугу боюнча, отурган орду боюнча ж.б.у.с. топтор.

Маселени так формулировкалоо – окуу маселесин жалпы топ жана ар бир катышуучунун алдына коюуга мүмкүн болгон топтогу ийгиликтүү иштин салымы. Өзгөчө орунду топто ролдорго (идея генератору, спикер, каттоо, эсептегич ж.б.) бөлүштүрүүгө үйрөтүү ээлейт. Топтук мамилешүүнүн калыптануусунун биринчи этаптарында мугалим өзү бөлүштүрөт, андан кийин мугалим ролду бөлүштүрүү укугун окуучулардын өзүнө өткөрүп берет.

Эң эле татаал көйгөйдү өз алдынча чечүү жана иш-аракеттин жыйынтыгына чыгуу этабы саналат. Бул этапта мугалим координатор катары гана эмес, ошондой эле жардамчы-консультант катары да маанилүү ролду аткарат. Кичинекей топтор менен иштеген мугалим ар түрдүү позицияда болушу мүмкүн: текшерүү, уюштуруучу, окуучулардын иштерин баалоо, топтун ишине түздөн-түз катышуу. Баштапкы этапта мугалимдин өзгөчө ролу катышуучуларды чечимдин ар түрдүү варианттарына «чыгаруу» болуп эсептелинет.

Топтук иштин маанилүү этабы болуп жыйынтыктарды чыгаруу, иш-аракеттин жемишин көрсөтүү эсептелинет. Иш-аракеттин бул түрүн окутууга атайын убакыт бөлөт.

Топтук ишти уюштурууда мугалимге окуучулардын кызматташтыгынын окутуудагы маанилүүлүгүн ар дайым белгилөө керек.

ЭКИНЧИ ГЛАВА БОЮНЧА КОРУТУНДУ

Өз алдынча иштөөнүн натыйжалуулугу түздөн-түз аны уюштуруу жана пландоо, башкаруу жана анын системасын көзөмөлдөөнү камсыз кылган бүтүндөй окуу-тарбиялык процесстин чегинде окуучулардын окуу иш-аракетин кыйыр жетектөөнүн методдорун да, алардын аң-сезимдүү өзүн-өзү уюштуруу көндүмдөрүнө ээ болуусун башкаруу методдорун да колдонууга мүмкүн болгон шарттарга көз каранды.

Педагогикалык шарттар дегенибиз – алдыга коюлган милдетти чечүүгө жардам бере турган окутуунун мазмуну менен уюштуруу түрлөрүнүн объективдүү мүмкүндүктөрү жана аларды иш жүзүнө ашыруунун материалдык мүмкүндүктөрүнүн жыйынтыгы. Педагогикалык шарттар окутуу менен тарбиялоонун максат-милдеттерин, мазмунун, усулдары менен уюштуруу түрлөрүн карайт. Ошондуктан «педагогикалык шарт» деген түшүнүк дидактикалык максатка жеткирүүгө арналган мазмун жана усул-ыкмалардын элементтерин максаттуу түрдө тандоо, түзүү жана пайдалануу деп түшүнөбүз.

Биз төмөнкү педагогикалык шарттарды аныктадык:

Биринчи шарт – окуучуларда тапшырманын максатын, анын мазмунун жана аткаруу тартибин түшүнүүгө мүмкүндүк берген билгичтиктеринин болуусу.

Экинчи шарт – тапшырманын мазмунунда окуучунун таанып-билүү кызыгуусун ойготкон жана өз алдынча чечүүнү талап кылган, тапшырмага изилдөөчүлүк багыт берген жаңы материалдын камтылышы.

Үчүнчү шарт – окуу китептери менен иштөө сабактагы өз алдынча иштөөнүн башка түрлөрү менен айкалышы керек б.а. окутуунун ар түрдүү формаларынын, окутуу методдорунун жана ыкмаларынын ар түрдүүлүгү.

Төртүнчү шарт – өз алдынча иштөө системалуу түрдө өткөрүлүүгө тийиш жана окуучунун өз алдынча иши ылайыктуу түрдө сабактын аягында мугалим тарабынан бааланышы керек – бул окуучулардын тапшырманы аткарууда аракети үчүн түрткү болот.

Окуучулардын өз алдынча ишин окутуунун бардык этаптарында

уюштуруу жана өткөрүү үчүн маанилүү болгон шарттарды сактоо, окуучулардын бекем билим менен камсыз кылууга, алардын чыгармачылык демилгесинин жана өз алдынча окуу билгичтигинин өнүгүүсүнө маанилүү таасир берет.

Өз алдынча иштөөнүн мазмунун тандоо негиздери болуп Мамлекеттик билим берүү стандарты, окуу программалары, окуу китептери саналат. Буга байланыштуу изилдөө ишибизде биз, окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштурууда окуу предметтеринин таасири көз карашында кыргыз тили, математика, мекен таануу сабактарынын орто мектепте окутулушунун теориялык негиздерине талдоо жүргүздүк.

Кыргыз тили предмети өздөштүрүп бүткөндөн кийин окуучулар өз алдынчалыкка ээ болуу үчүн төмөнкү талаптар коюлат:

- өз оюн баяндап айтуу;
- өз алдынча сүйлөм түзө алуу;
- өз алдынча алдынча аңгеме түзө алуу, ага ат коюу;
- образдуу окуй билүү;
- китеп менен өз алдынча иштей билүүгө, анын суроо тапшырмаларын толук аткара алууга жетишүү;
- эрежелерди түшүнүп үйрөнүү, ага карата машыгуу иштерин өз алдынча жүргүзө алууга жетишүү ж.б.

Математикалык билим берүүнү уюштурууда авторлор ар бир сабакта өз алдынча иштердин түрлөрү ар кандай айкалышып турушун белгилейт. Ал эми ыкмаларды тандоодо түшүндүрүү методу буга чейин негизги орунду ээлеп келгендигин, ал азыркы талаптарга жооп бербей тургандыгын, эң негизги талап биринчи иретте окуучунун аракеттенүү процесси болууга тийиштигин белгилешет.

Мекен таануу предметинин мазмунунда адам менен чөйрө, адам менен жаратылыш ажыралгыс бир бүтүн система катарында каралат. Бул предмет жаратылышты элдин турмушу менен кошо окуткан интеграцияланган курс

болуп эсептелет. Башкача айтканда, жер менен эл деген түшүнүк чогуу каралат да, эл жерин сүйгөн инсандарды тарбиялоо максаты көздөлөт.

Мекен таануу предметинин негизги милдети катары авторлор башталгыч класстын окуучуларынын көңүл буруусун, элестетүүсүн, ой жүгүртүүсүн, эске тутуусун, өз алдынчалыгын, сүйлөө жөндөмдүүлүгүн, таанып-билүү ишиердүүлүгүн, өз күчүнө ишенимин өстүрүүнү ж.б. белгилешет.

Ал эми башталгыч класстар үчүн жазылган окуу китептерин талдоонун негизинде төмөнкүдөй жыйынтыкка келдик: окуу китебиндеги окуу материалынын мазмунун байытуу, методикалык аппаратын жакшыртуу, өз алдынча иштөөгө түрткү берүүчү суроо-тапшырмаларды көбүрөөк кошуу жана өз алдынча иштөөнүн системалуулугун камсыз кылуу.

Окутууда өз алдынча билим алуу, маанилүү маалыматты топтоо, гипотеза коюу, жыйынтыктоо билгичтиктерди калыптандырган методдорду жана ыкмаларды колдонуу учурдагы билим берүү процессинде актуалдуу болуп саналат. Бул учурдагы окуучунун өз алдынча окуу иш-аракетти уюштуруу жөндөмдүүлүгүн камсыз кылган универсалдуу окуу кыймыл-аракеттери калыптанышы керектигин билдирет.

Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн активдүү жүргүзүү үчүн окутуунун топтук, жекече формалары жана сөз куроо; синоним, же тескерисинче антоним сөздөрдү табуу; карточкалар менен иштөө; оюн методу (фонетикалык оюндар, лексикалык оюндар, грамматикалык оюндар); кейс-метод; изилдөөчүлүк методдор; долбоорлоо методу; проблемалык метод; окуу жана жазуу аркылуу сынчыл ой-жүгүртүүнү өнүктүрүү методу; эвристикалык метод; жарыш методу; көйгөйлүү абал түзүү методу маанилүү роль ойнойт.

Башталгыч класстагы өз алдынча иштөөокутуу менен окуунун байланышында бүтүн жана системада ишке ашкан учурда гана, окуу процессин активдештирет жана аны ишке ашыруунун ийгилигине таасир берет.

III ГЛАВА. БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ӨЗ АЛДЫНЧА ИШТӨӨСҮН УЮШТУРУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ БОЮНЧА ЖҮРГҮЗҮЛГӨН ЭКСПЕРИМЕНТ

3.1. Эксперименттин аныктоочу этабын уюштуруу

Педагогикалык-эксперименталдык иш башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу боюнча биз тараптан иштелип чыккан шарттарды аныктоо жана алардын натыйжалуулугун текшерүү максатында 2013-2018-окуу жылдарында өткөрүлгөн.

Изилдөөнүн базасы катары Бишкек шаарындагы №64 жана №72 гимназия мектептери, Нарын областынын Жумгал районуна карашуу Кызарт айылынын Касымбек уулу Мамбеталы атындагы орто мектеби тандалып алынды.

Аныктоочу этапта изилдөөнүн базасы катары тандалган мектептердин башталгыч класстарынын мугалимдеринин иштеринин тажрыйбалары менен таанышып, алардын окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштурууну ишке ашырууга болгон даярдыгына кайрылдык.

Сурамжылоого тандалып алынган мектептердин башталгыч класстарынын 19 мугалими катышты. Сурамжылоонун жыйынтыгында мугалимдердин 18,12% гана теманы өздөштүрүү процессинде белгилүү системада сабак боюнча өз алдынча иштөөнү уюштурушат. 79,04% ы көп убакта өз алдынча иштөөнү өтүлгөн материалды бекемдөөдө колдонушат, ал эми 9,27% ы берилген суроонун маанилүүлүгүн түшүнүшкөн эмес, 26,44% мугалимдин иш тажрыйбасы жетишсиз болсо, 69,79% даярданууга жана керектүү материалды издөөгө убакытты бөлүүнү каалабайт.

Сурамжылоо байкоо методу менен коштолуп, өз алдынча иштөө көпчүлүк учурда текшерүү ишинин, сабакты бекемдөөнүн жана жалпылоочу кайталоонун жүрүшүндө өткөрүлөөрүн жана айрым мезгилде гана жаңы материалды өздөштүрүүдө колдонулаарын аныктадык. Демек, мугалимдер өз алдынча иштөөнү системалуу өткөрүү окуучулардын маалыматтык, социалдык-коммуникациялык, өз алдынча уюштуруу жана маселелерди чечүү

компетенттүүлүктөрүн өнүктүрө тургандыгын белгилешпейт.

Башталгыч класстын окуучулары окуу процессинде өз алдынча эмне кыла алышарын, кандай татаалдыктарга туш болушарын билүү үчүн, окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттарын аныктоо боюнча эксперимент жүргүзүлгөн.

Эксперименталдык жана текшерүүчү класстар изилдөөнүн мурунку шарттарын теңдөө максатында аныкталды, ошондуктан бирдей параллелдеги класстар тандалып алынды.

Ошентип, экспериментке үч мектептин башталгыч класстарынын 367 окуучусу катышты, алардын ичинен 184 окуучу текшерүүчү, 183 окуучу эксперименталдык топторду түзүштү.

Эксперименттин аныктоочу этабынын максаты – өз алдынча иштөө компетенттүүлүгүнүн деңгээлин ачып берүү болуп саналат.

Окуучунун ийгиликтерин башкалардын ийгиликтери менен салыштыруу түрүндө баалабастан, анын өнүгүүсүн жана алга жылганын белгилөө, өзүнүн мурдагы жетишкендиктери менен учурдагы жетишкендиктерин салыштыруу аркылуу баалоо маанилүү. Ошондой эле окуучунун окууда, эмгектенүүдө, коомдук иште жакшы натыйжага жетүү үчүн көрсөткөн аракетин жана тырышчаактыгын белгилеп кетүү маанилүү.

Башталгыч класстын окуучусунун өнүгүүсү, калыптануусу күн сайын ишке ашат, ошол себептен ар бир күн жана окуучунун иш-аракети ар түрдүү, мазмундуу болуп, эң жогорку адептик мамилешүүнүн негизинде түзүлүшү керек.

Окуучулардын окуу өз алдынчалыгын изилдөө үчүн эксперименттин жүрүшүндө колдонулган диагностикалык методикалар таанып-билүү өз алдынчалыктын деңгээлинин критерийлеринде түзүлүп, окумуштуулардын ар түрдүү деңгээлдик градациясынын негизинде түзүлгөн.

Таанып-билүү өз алдынчалыктын калыптануу деңгээлинин критерийлерин ачуу маселеси бир нече ирет педагогикалык адабиятта каралган.

Мисалы, И.Я. Лернер максаттуу багытта чыгармачылык изденүү

процессинде таанып-билүү билгичтигинин негизинде таанып-билүү өз алдынчалыктын төрт деңгээлин бөлөт жана аны төмөндөгүдөй жазат:

1-деңгээл. Окуучулар өз алдынча жана далилдөө аркылуу бир натыйжадан бир же бир нече түз жыйынтыктарды түзүшөт.

2-деңгээл. Түрдүү маалыматтардын негизинде бир нече бири бирине параллель болгон түз жыйынтыктарга далилдөө аркылуу келүү билгичтиги.

3-деңгээл. Бир же бир нече маалыматтар шартынан, далил менен, бир же бир нече кыйыр жыйынтыктарды чыгаруу билгичтиги, ошондой эле бардык жыйынтыктар бири биринен бөлүнүп турушу керек.

4-деңгээл. Ар түрдүү маалымат шарттарынын ортосундагы байланышты табуунун негизинде кыйыр жыйынтыктарды чыгаруу билгичтиги [67, 36-б.].

Ал эми В.А. Слостёнин өз алдынча иштөөнүн төмөнкү деңгээлдерин караган:

Жогорку деңгээл – окуучунун өз алдынча окушунда, анализ жүргүзүүсүндө, текстти баяндашында жана улуулардын жардамысыз жыйынтык жасашында.

Орточо деңгээл – окуучу өз алдынча окуп, анализ жүргүзүп, берилген текстти айтып берүүсүндө, бирок жыйынтык жасоо үчүн улуулардын жардамына кайрылат.

Төмөнкү деңгээл – окуучу эч кандай жыйынтык жасабастан, берилген текстти окуй гана алат [131, 45-б.].

Окумуштуулардын изилдөөлөрүн негиз кылуу менен окуучулардын өз алдынчалыгынын өнүгүүсүнүн үч деңгээлин бөлүп көрсөтөбүз:

Биринчи этап, төмөнкү деңгээл – иш-аракетинин негизги формаларынын үлгүсүн окуучуларга жеткирүү. Таанып-билүү иш-аракетинин негизги формаларынын үлгүсүн өздөштүрүү каралып жаткан сапаттын өнүгүүсүнүн биринчи деңгээлине чыгууну, т.а. *тууроочу өз алдынчалыкка* ээ болууну билдирет.

Негизги этап, орточо деңгээл – билим берүүчү иш-аракеттин негизги методдорунун калыптануусу. Негизги методдорго ээ болуу менен окуучу

ылайыктуу типтеги билим берүүчү маселелерди чечүүгө карата жалпы ыкмага ээ болот жана таанып-билүү өз алдынчалыгынын экинчи деңгээлине (өндүрүү деңгээлине) чыгат жана *тандоо өз алдынчалыгына* ээ болот.

Жогорку этап же жогорку деңгээл – окуучулардын таанып-билүү өз алдынчалыгын өнүктүрүү боюнча окуу иштеринин системасы мугалимдин негизги милдети катары өздөштүргөн ыкмаларды чыгармачылык колдонууда окуучулар үчүн көнүгүүлөрдү, таанып-билүү иш-аракетинин ыкмаларын жана билгичтиктерди жана алардын андан ары жакшыруусун божомолдойт. Мындай жөндөмгө ээ болуу менен окуучу *чыгармачылык өз алдынчалыкка* ээ болот. Бир предметке мүнөздүү болгон таанып-билүү иш-аракетинин билгичтиктери, ыкмалары жана жолдору жеке метод болуп саналат. Бирок, алардын андан аркы баарлашуусунда алар окуу иш-аракетинин жалпы методдоруна токтолот. Бул негизинен окуучунун таанып-билүүдөгү өз алдынчалыгын, анын акыл-эстүү өнүгүүсүн мүнөздөйт.

Эксперименттин программасында төмөнкү шарттар каралган:

- баалоо критерийлери аныкталган;
- эксперименттин жыйынтыктарын белгилөө таблицалык вариантта өткөрүлгөн;
- эксперименттин жыйынтыктарын интерпретациялоо динамикада берилген.

Окуучунун өз алдынча иштөөгө умтулуусу өзүнүн эркинин талабы менен болуп, предметке карата кызыгуусуна байланыштуу. Мажбурлоо менен окуучунун өз алдынча иштөөсүнүн ийгилигин жаратууга болбойт. Мына ушуга байланыштуу окуучулардын өз алдынча иштөө көндүмдөрүнүн өнүгүү деңгээлин аныктоо үчүн Г.Н. Казанцеванын комплекстүү модификацияланган методикасын колдондук.

Г.Н. Казанцеванын ««Предметке болгон кызыгууну жана өз алдынчалыктын деңгээлин изилдөө» комплекстүү модификацияланган методикасы.

Максаты: өз алдынчалыктын деңгээлин аныктоо жана «Кыргыз тил»,

«Математика», «Мекен таануу» предметтерине болгон окуучулардын мамилесин ачып көрсөтүү (3.1.-таблица).

Таблица 3.1. – Окуучулардын «Кыргыз тили», «Математика», «Мекен таануу» предметтерине карата мамилесин аныктоонун жыйынтыктары (аныктоочу этап)

Деңгээлдер		Кыргыз тили		Математика		Мекен таануу	
		ЭК	ТК	ЭК	ТК	ЭК	ТК
Төмөнкү деңгээл	Саны	64	66	85	89	66	66
	%	35	35,9	46,5	48,4	36	35,9
Ортоңку деңгээл	Саны	82	83	69	67	81	80
	%	44,8	45,1	37,7	36,4	44,3	43,5
Жогорку деңгээл	Саны	37	35	29	28	36	38
	%	20,2	19	15,8	15,2	19,7	20,6

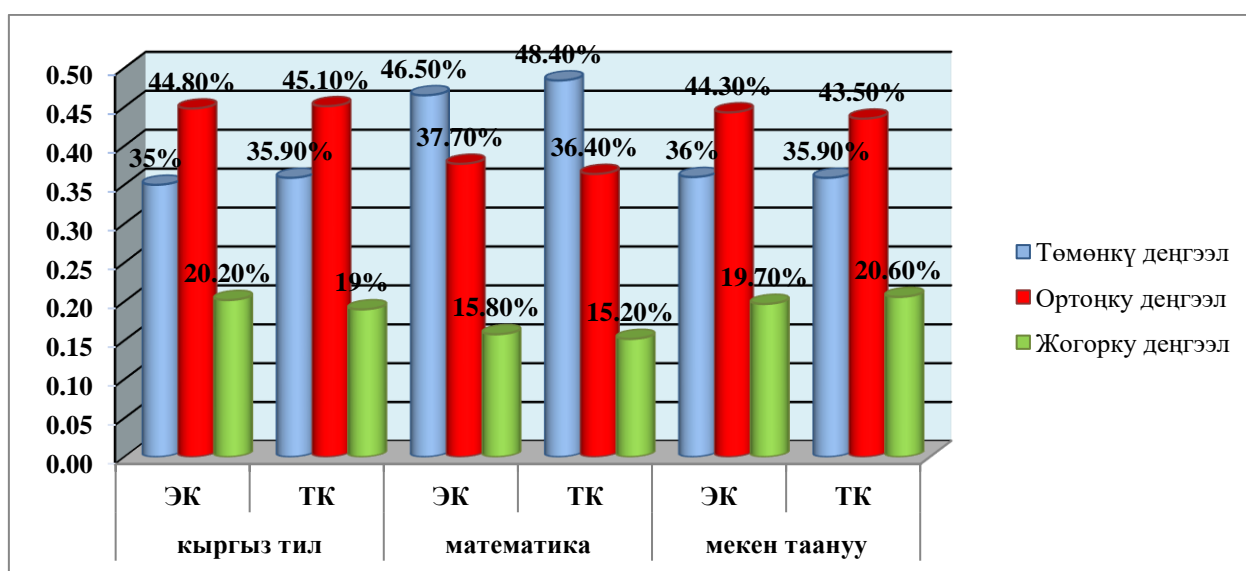
Окуучуларды сурамжылоонун жыйынтыгында алардын 32,68%ы кыргыз тилинен, 30,25%ы математика боюнча, 35,01%ы мекен таануу сабагынан берилген предмет кызыктуу, себеби предмет оңой өздөштүрүлөт деп жооп берген. 36,01% кыргыз тилинен, 30,24% математика сабагынан, 35,17% мекен таануудан мугалим менен жакшы мамиледе, ал материалды кызыктуу түшүндүрөт. 38,46% окуучу үчүн кыргыз тили, 25,82% математика, 27,13% мекен таануу сабагы анча кызыктырарлык эмес, көпчүлүк окуучуларды мугалим менен ата-эне окууга мажбурлайт, окуучулар өздөрү активдүүлүгүн көргөзүшпөйт жана предметке карата кызыгуусу жок. 68,07% окуучуга кыргыз тили, 70,59% окуучуга математика, 65,37% мекен таануу сабагы кызыктуу эмес, себеби мугалим окуу китеби боюнча гана иш алып барат, ойлонууга түрткү бербейт, татаал кабыл алынат.

Эксперименттин жыйынтыгын үч деңгээлге бөлдүк:

Жогорку деңгээл – берилген предмет кызыктуу, себеби предмет оңой өздөштүрүлөт. Мугалим менен жакшы мамиледе, ал материалды кызыктуу түшүндүрөт.

Ортоңку деңгээл – предмет анча кызыктырарлык эмес, себеби мугалим менен ата-эне окууга мажбурлайт, окуучулар өздөрү активдүүлүгүн көргөзүшпөйт жана предметке карата кызыгуусу жок.

Төмөнкү деңгээл – предмет кызыктуу эмес, себеби мугалим окуу китеби боюнча гана иш алып барат, ойлонууга түрткү бербейт, татаал кабыл алынат.

3.1-сүрөт. Окуучулардын математика, кыргыз тили, мекен таануу предметине карата мамилесинин жыйынтыктары.

Гистограммада көрүнүп тургандай окуучулардын окуу предметтерине карата мамилесинин жогорку деңгээлинин көрсөткүчү эксперименталдык топто да, текшерүүчү топто да төмөн. Алар өз алдынча толук жана терең билимге ээ болууга умтулушпайт.

Эки топто тең окуучулардын окуу предметтерине карата мамилесинин ортоңку деңгээли басымдуулук кылат. Булар предметти мугалим жана ата-энеси мажбурлап окуткандыктан окушат. Өздөрү эч кандай демилге жана активдүү кызыгууну көрсөтүшпөйт.

Окуучулардын көпчүлүгүнүн окуу предметтерине карата мамилеси төмөн. Алар сунушталган предметтер жакпай тургандыгын белгилешкен, себеби мугалим материалды кызыктуу кылып түшүндүрбөйт, окуу китеби боюнча гана иштейт, өз алдынча иштөөгө мүмкүндүк бербейт.

Ошондой эле, гистограммада көрсөтүлгөндөй окуучулардын математика сабагына карата кызыгусунун төмөнкү деңгээли, кыргыз тилге карата ортоңку деңгээл, ал эми мекен таануу сабагына карата жогорураак экенин көрсөк болот.

2. Окуучулардын өз алдынча иштөөсүн аныктоо үчүн анкета жүргүзүлдү.

Максаты: окуучулардын өз алдынчалыгынын жана жетишкендиктеринин деңгээлин ачып берүү.

Окуучулардын өз алдынча иштөөсүнүн деңгээлин, педагогикалык жетектөөдөгү окуучулардын өз алдынча иштөө мотивдерин жана муктаждыктарын ачып берүү үчүн окуучуларга жабык типтеги анкета сунушталган.

Анкетаны өткөрүүдөн кийин 3.2-таблицада көрсөтүлгөн жыйынтыктар алынган.

Таблица 3.2. – Окуучулардын өз алдынча иштөөсүн аныктоонун жыйынтыктары (аныктоочу баскыч)

Суроолор	Жооптор	Окуучулардын саны (%менен)			
		ЭК		ТК	
		Саны	%	Саны	%
1. Өз алдынча иштөөгө болгон мамилең кандай?	а) оң	38	20,8	39	21,20
	б) билбейм	89	48,6	90	48,91
	в) терс	56	30,6	55	29,89
2. Өз алдынча иштөө эмне үчүн керек?	а) өз билимди текшерүү	23	12,6	24	13,04
	б) баа алуу	97	53	98	53,26
	в) мугалимдин, ата-энемдин мактоосун алуу	63	34,4	62	33,70
3. Өз алдынча иштеген сага жагабы?	а) жагат	37	20,2	36	19,57
	б) кээде	88	48,1	91	49,46
	в) жакпайт	58	31,7	57	30,97
4. Сабакта өз алдынча иштей аласыңбы	а) иштей алам	35	19,14	36	19,57
	б) кээде	85	46,44	87	47,28
	в) иштей албайм	63	34,42	61	33,15
5) Өз алдынча	а) оң	36	19,68	35	19,02

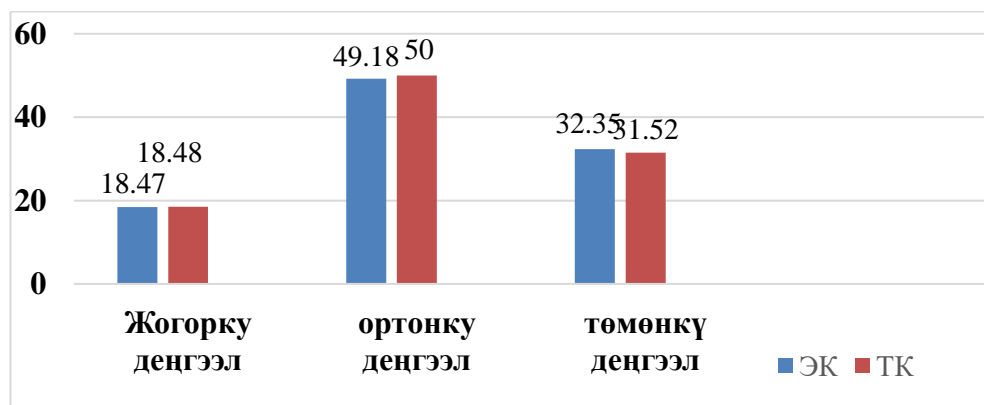
иштөөнүн убактысын көбөйтүүгө кандай дейсиң?	б) билбейм	91	49,72	94	51,09
	в) терс	56	30,60	55	29,89

Башталгыч класстын окуучусунун өз алдынчалыгынын *жогорку деңгээли* –аң-сезимдүү, туруктуу таанып-билүүгө багытталган, предметке карата жогорку кызыгууну көрсөтөт, ага карата эмоционалдык жактан жакындыгы менен мүнөздөлөт. Өз алдынча билим алууга каалоосу, билимге ээ болуунун ыкмаларын өз алдынча жакшыртууга болгон багыттуулук, демилгечил, чыгармачылык мамилеси бар, билимге болгон кызыгуусу, алган билимин турмушта колдоно алуу көндүмдөрү өнүккөн.

Орточо деңгээл – мында башталгыч класстын окуучусу көңүлчөөк-эмоционалдык көз карашты ээлейт. Кенен таанып-билүүгө кызыгуусу бар, ошондуктан жаңы факттарга, кубулуштарга, окутуу процессинде алган билимин турмушта колдонууга аракети чоң.

Төмөнкү деңгээл – предметке карата терс мамиле жана кызыгуунун жоктугу, окуу мотивациясынын калыптанбандыгы, эмоционалдык барьердин бар болушу, алган билимин турмушта колдоно албашы менен мүнөздөлөт.

Ошентип, окуучулардын өз алдынча иштөөгө карата мамилесинин жыйынтыктарынын көрсөткүчкө ээ болгонун негизинде төмөнкү гистограмма түзүлдү.

3.2-сүрөт. Окуучулардын өз алдынча иштөөсүн аныктоонун жыйынтыктары (аныктоочу баскыч).

Гистограммада көрсөтүлгөндөй, эксперименталдык класстарда – 18,47%, текшерүүчү класстарда – 18,48% окуучулардын өз алдынча иштөөсүнүн деңгээли жогору. Бул «4, 5» деген баага окуган окуучулар, б.а. ата-энелердин үй тапшырманы көзөмөлдөп туруусунун натыйжасы.

Ал эми эксперименталдык класстардын окуучуларынын 49,18%, текшерүүчү класстардын 50% сабакта өз алдынча иштөөнү уюштурууга кош көңүл карашат, себеби алар өз алдынча иштөөгө аракеттенбейт.

Эксперименталдык класстын 32,35% окуучуларынын, текшерүүчү класстын 31,52% окуучуларынын өз алдынча иштөөгө болгон мамилеси терс, себеби алар ар дайым мугалимдин жетекчилиги астында иштеп көнүп калышкан. Көрүнүп тургандай эксперименталдык жана текшерүүчү класстардын окуучуларынын өз алдынча иштөөгө карата мамилесинин жыйынтыктырында айырмачылык жокко эсе.

Өз алдынча иштөөнү уюштурууда, окутуучулар төмөнкү өзгөрүүлөрдү киргизүүнү сунуш кылышкан: үй тапшырмаларды алып салып, ишти аткаруу убактысын көбөйтүү, көбүрөөк чыгармачылык тапшырмаларды берүү жана тапшырма тандоо.

Демек, предметтер боюнча жетишүүнүн төмөнкү жана орточо көрсөткүчтөрү өз алдынча иштөөнү уюштурууда башталгыч класстын окуучуларын кызыктыруу үчүн ар түрдүү методдорду колдонуу жана сөзсүз түрдө педагогикалык шарттарды эске алуусу менен байланыштуу. Албетте, начар окуган окуучуларга тапшырмадагы татаал элементтерди аткаруу оор, ошол себептен алардын сабакка болгон кызыгуу жок жана ушундан улам жетишүүсү төмөн.

3. Ата-энелердин балдарынын өз алдынча иштөөсүнүн түрлөрүн аныктоо боюнча анкета жүргүзүү методикасы.

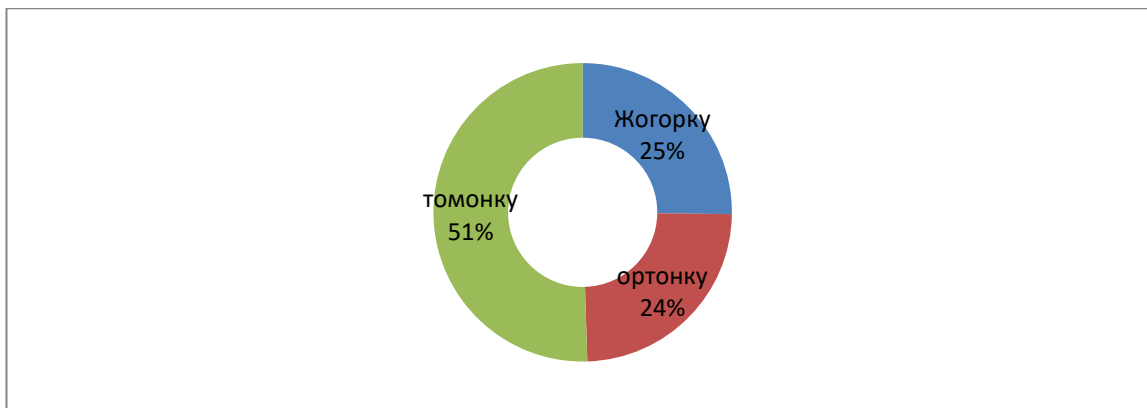
Максаты: окуучулардын өз алдынча иштөөсүнүн түрлөрүнүн деңгээлин ачып берүү.

Ата-энелерге алардын балдары үйдө өз алдынча эмне кылышат жана эске салуусуз кандай тапшырмаларды аткарууну билүү үчүн анкета сунушталган (3.3-таблица).

Таблица 3.3. – Ата-энелердин балдарынын өз алдынча иштөөсүнүн түрлөрүн аныктоо боюнча анкетирлөөнүн жыйынтыктары (% менен)

Суроолор	Улуулардын жетекчилиги астында		Аткарыш-пайт		Өз алдынча	
	Орточо деңгээл		Төмөнкү деңгээл		Жогорку деңгээл	
	Саны	%	Саны	%	Саны	%
1. Үй тапшырмаларын аткаруу:						
а) кыргыз тил боюнча көнүгүүлөрдү аткарат;	51	27,9	93	50,8	39	21,3
б) ыр жаттайт, окуйт жана адабият боюнча жомок, аңгемелерди айтып берет;	48	26,2	84	45,9	51	27,9
в) математика боюнча мисалдарды жана маселелерди чечет;	69	37,7	82	44,8	32	17,5
г) Мекен таануу боюнча кошумча адабият окуйт.	48	26,2	83	45,4	52	28,4
2. Кошумча китептерди окуйт.	19	10,4	125	68,3	39	21,3
3. Сыналгыдан билим берүүчү программаларды көрөт.	52	28,4	85	46,5	46	25,1
4. Спорт секцияларына жана кружокторго барат.	45	24,6	81	44,3	57	31,1
5. Музыкалык же көркөм мектепте окуйт.	36	19,7	92	50,3	55	30
6. Үй тапшырмаларын аткарат:						
а) бөлмөсүндөгү буюмдарын жыйнайт;	27	14,8	95	51,9	61	33,3
б) бөлмө өсүмдүктөрүнө суу куят;	31	16,9	103	56,3	49	26,8
в) чаң сүртөт.	65	35,5	97	53	21	11,5

Жогорудагы таблицада көрсөтүлгөн жыйынтыктар төмөнкү гистограммада чагылдырылды.

3.3.-сүрөт. Окуучулардын өз алдынча иштөөсүнүн түрлөрүн аныктоо.

Эксперименттин жүрүшүндө 3 деңгээл бөлүнгөн:

Жогорку деңгээл – 25,2% окуучу үй тапшырмаларын улуулардын жардамысыз аткарышат; «Кыргыз тили», «Математика», «Мекен таануу» боюнча кошумча адабият окушат; үй тапшырмаларын аткарышат; спорт секцияларына жана кружокторго кызыгуу менен катышышат.

Орточо деңгээл – 24,3% окуучу предметтер боюнча көнүгүүлөрдү өз алдынча аткарышат; ырларды жатташат жана жомок айтып беришет; математика боюнча мисалдарды жана маселелерди чечишет; сабактар боюнча үй тапшырмаларды аткарууда кыйналышат, улуулардын жетекчилиги астында аткарышат.

Төмөнкү деңгээл – 50,5% окуучу үй тапшырманы, үйдө берген жумуштарды эсине салуу менен жана түздөн-түз жетекчилик астында кыйынчылык менен аткарышат.

Эксперименттин аныктоочу этабын өткөрүүдө, орточо деңгээлдеги өз алдынча иштөө басымдуулук кылаары, бирок ошондой эле төмөнкү деңгээлде өз алдынча иштеген окуучулар да бар экени белгилүү болду.

Өткөрүлгөн эксперименттин жыйынтыгынын негизинде аныктоочу этапта окуучулар азырынча өз алдынча иштей алышпайт, мугалимдин жана ата-энесинин жардамына муктаж деп жыйынтык чыгарсак болот.

Башталгыч класста ар бир берилген предмет боюнча өз алдынча иштер системасын уюштуруу зарылчылыгын түшүнүү менен өз алдынча иштер системасын иштеп чыктык жана биз тараптан аныкталган педагогикалык шарттарды ишке ашырдык. Берилген өз алдынча иштер түрдүү милдеттерди чечүүгө багытталат:

1. Окуучуларды жаңы материалды өздөштүрүүгө даярдаган өз алдынча иштер. Берилген өз алдынча иштердин жүрүшүндө, жаңы билим салыштыруучу түшүнүктөр, эрежелер кайталанат жана жыйынтыкталат, материалды анализдөө ыкмалары иштелет; өздөштүрүлгөн билим жана көндүмдөр бекитилет, анын негизинде жаңы материал түшүндүрүлөт.

Мындай ыкма окуучуларга төмөнкүлөргө жетишүүгө мүмкүнчүлүк берет:

- алдыга коюлган максатты оңой түшүнүү;
- ишти кадам боюнча аткаруу;
- ишти өз алдынча баалоо;
- көйгөйлөрдү баштапкы баскычтарда аныктоо;
- көйгөйлөрдү чечүү үчүн жасалуучу кадамдар пландаштырылат (өз алдынча же мугалим менен биргеликте).

Окуу тапшырмасын аткаруунун алдында ийгиликке жетүүнүн кадамдарын билүү мыкты натыйжаларга жетишүүгө өбөлгө түзөт. Мугалим сабакта окуучуларынын ийгиликке жетишүүсү үчүн пландаштырылган кадамдарды алып барышы керек. Мисалы 4-класста “Окуучулар сүйлөмдөрдүн ичинен сын атоочторду таба алышат, анын түрүн аныктай билет” деген максатты ишке ашырууда төмөнкү кадамдар сакталууга тийиш:

1. Мугалим окуучулардан сын атооч жөнүндө эмне билсеңер, мурда билгениңерди эске түшүргүлө жана жазгыла деп өтүнөт.

2. Окуучулардын айткандарын доскага жазат жана сын атооч жөнүндө окуучулардын болгон билимдерин жалпылайт.

3. Сын атоочтун бөлүнүшү жөнүндө жаңы теманы түшүндүрүүгө киришет.

Демек, берилген өз алдынча иштөө биринчиден окуучуларды жаңы материалды өздөштүрүүгө даярдады; экинчиден, мугалим окуучулардын лингвистикалык ой-жүгүртүүсүнүн өнүгүүсүн алдыга жылдырды; үчүнчүдөн, конкреттүү тил материалында окуучулардын акыл-эс жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрөт.

Экинчи класстан баштап төртүнчү класска чейин жаңы материалды өздөштүрүүгө даярдаган өз алдынча иштерге окуучулардын үйдө көрүүгө мүмкүн болгон ватсап аркылуу видеороликтер, сайттардын даректери же окуганга китептер берилген. Бул окуучуларды сабактагы жаңы темага даярдаган, кызыгуу жараткан, кругозорун кеңейткен, ошондой эле окуучулар мындай тапшырма аркылуу сабактан тышкары, китептен тышкары кошумча материалдарды табууга үйрөнүшкөн.

2. Жаңы материалды өздөштүрүү процессиндеги өз алдынча иштөө. Окуучуларга билимди даяр түрүндө бербестен, аларды өз алдынча изденүүгө, жыйынтыктарды, гипотезаларды чыгарууга багытоо керек.

Өздөштүрүлүүчү материалдын эрежесин жаңы маалымат, мазмун боюнча окуучулар өз алдынча изденип иштегенден кийин гана берүү керек. Эрежени окуучулар өздөрү чыгарып, өз сөзү менен түзсө, жаттап алууга караганда эсинде көбүрөөк сакталат.

Бир тапшырмадан экинчи тапшырмага өтүү окуучулар үчүн даана, так коюлууга тийиш. Эгерде мугалим окуучулардын алдына окуу маселесин туура койгон болсо, анда алар биринчи маселени чечүү аркылуу экинчисине өз алдынча багыт ала алышат.

Мисал катарында төмөнкүдөй сабактын болжолдуу үлгүсүн сунуш кылабыз:

Сабактын темасы: “Ат атооч”.

Сабактын максаты:

а) билим берүүчү: окуучулар “Күн менен Шамал” аттуу текстти окуп, текстке жана андагы ат атооч сөздөргө карата талдоо иштерин жүргүзүп, маалымат алышат;

б) өнүктүрүүчү: тексттеги ат атооч сөздөргө карата көнүгүүлөрдү аткаруу менен окуучулар логикалык ойлоолорун жогорулата алышат. Ат атооч сөздөрдү оозеки, жазуу иштеринде туура ажырата алышат;

в) тарбия берүүчү: эне тилин сүйүүгө тарбияланышат.

Эгерде окуучу:

– өтүлгөн сабакта алган билимдерин эске түшүрө алса, тексттин мазмунун түшүнүп, ага талдоо жүргүзгөндү билсе;

– алган билимдеринин негизинде ат атооч сөздөрдү көнүгүүлөрдөн таап, талдоо жүргүзө алса, оозеки жана жазуу иштеринде колдонсо;

– өз алдынча иштей алса, топтордо бири-биринин пикирин угуп, жыйынтыкка келе алса жана өз пикирин ырааттуу баяндап бере алса коюлган максатка жеттик деп эсептейбиз.

Сабактын тиби: Билим, билгичтиктерди өздөштүрүү сабагы.

Сабактын формасы: Изилдөө сабагы.

Сабактын методдору: Айтып берүү, маектешүү, көрсөтмөлүүлүк, дискуссия, китеп менен иштөө, текстти изилдөө.

Сабактын жабдылышы: Окуу китеби, карточкалар, таблицалар, сүрөттөр, аудио каражаттары.

Сабактын жүрүшү:

Уюштуруу этабы:

– өткөн сабакта алган билимдерин эске түшүрүү;

– таяныч сөздөр менен иштөө;

– текст боюнча болжолдуу аңгеме жүргүзүү.

Тексттин мазмунун түшүндүрүү этабы:

– текстти окуп берүү, окуучуларга окутуу;

– мааниси түшүнүксүз сөздөр менен иштөө;

– тексттин мазмунуна талдоо жүргүзүү.

Грамматикалык материалдарды текст аркылуу өздөштүрүү. Сүйлөө, жазуу кебин өстүрүүгө карата тапшырмаларды тексттин негизинде аткартуу.

1-көнүгүү. Суроолорго жооп бергиле:

– Күн менен Шамал эмне себептен мелдешип кетишти? Оройлук силер үчүн кандай сапат?

– Жакшы, жумшак мамиле жана оройлук менен залымдик жөнүндө айтып бергиле.

– Күн жана Шамалдын силер билген кандай касиеттери бар?

Сөз байлыгын өстүрүү этабы: тексттеги сөздөр менен иштөө: экөө, мен, сен, өз, ким, ошол, ал деген сөздөрдүн маанисин түшүндүрүп, алар кайсыл учурда колдонулат, сүйлөмдө кандай милдет аткарат талкуулоо.

Жаңы сабак.

а) Сөз түркүмдөрү жөнүндө алган билимдерин, эрежелерди окуучулардын эстерине түшүрүү аркылуу бүгүнкү сабактагы эрежени окуучулардын өздөрүнө чыгартуу;

б) Ат атооч – Зат, сын, сан атоочтордун ордуна колдонулуп, алардын атын атабай, жалпылап көрсөткөн сөз түркүмү. М: мен, сен, ал, биз, өз ж.б.

Грамматикалык материалдар тексттин жана анын тегерегинде көнүгүү жана тапшырмалар аркылуу өздөштүрүлөт.

2-көнүгүү. Тексттен 3 сүйлөмүн көчүрүп жазгыла. Зат атооч сөздөрдү ат атоочтор менен алмаштыргыла.

3-көнүгүү. “Аба ырайы” деген темада ат атоочторду катыштырып аңгеме ойлоп түзгүлө.

3. Предмет аралык байланыш. Адабий окуу, сүрөт, дене тарбия сабактары менен байланышта өтүү.

Карточкалар менен иштөө.

1-карточка. Жаңылмачты жатка айткыла. Аары аарылар деген сөздөрдү ат атоочко айдандыргыла.

Багымда бал аары бар,

Байкагыла баарыңар.

Байкасанар аарылар,
Баш көтөртпөйт аарылар.
Баарыласа аарылар,
Бакыргыла баарыңар,
Бакырбасаң баарыңар,
Балаа кылат аарылар (М. Жангазиев).

2-карточка. Ырдан ат атоочту тапкыла:

Китепти сүй, баркын бил,
Китептин көп акылы.
Ким китепке дос болсо,
Ал – ошонун жакыны
Сүттөй таза тилеги,
Деңиздей кең талабы.
Көктөй тунук, акыйкат,
Анын ар бир барагы (А. Осмонов).

Окуучулардын билимин баалоо. Үй тапшырмасы:

Окуучулардын суроолорго так жооп бергендиктерине, тапшырмаларды аткаргандыктарына, өз алдынча иштей алуу жөндөмүнө, ат атооч сөздөрдү туура түшүнүп иштөөлөрүнө карай баалоо.

Берилген тапшырманы аткаруудан кийин өз алдынча жүргүзгөн байкоолордун жыйынтыктары боюнча сөзсүз түрдө жалпылоочу сүйлөшүү жүргүзүлгөн.

3. Алган билимди бышыктоо этабындагы өз алдынча иштөө.

Бул ыкма билим берүүчүлүк, өнүктүрүүчүлүк, тарбия берүүчүлүк касиеттерди ичине камтыйт.

– *билим берүүчүлүк:* өтүлгөн тема боюнча билими бышыкталат, жазып, сүрөт тартып, чыгармачылык менен изденет, идеяларды, жаңы сөздөрдү табууга аракеттенет.

– *өнүктүрүүчүлүк:* алган билимин турмушта колдонууга, билимин жаңы маалыматтар менен толуктоого үйрөнүшөт.

– *тарбия берүүчүлүк*: өз оюн эркин айтууга, өз алдынча иштей билүүгө тарбияланышат.

Төмөндө 4-класста өтүлгөн бышыктоо этабындагы сабактын үлгүсү берилди.

Сабактын темасы: Көнүгүү иштөө (сырдык сөздөр жана тууранды сөздөр темасына карата).

Сабактын максаты:

Билим берүүчүлүк	Өнүктүрүүчүлүк	Тарбия берүүчүлүк
Окуучулар көнүгүүлөрдү аткаруу менен өтүлгөн материалдар боюнча алган билимдерин бекемдешет.	Окуучулар тууранды сөздөр жана сырдык сөздөр боюнча машыгуу иштерин жүргүзүшөт, сөз түркүмдөрү тууралуу билимдерин жогорулата алышат.	Окуучулар өз алдынчалыкка үйрөнүшөт.

Сабактын тиби: Бышыктоо.

Сабактын методу: Проблемалуу.

Сабактын жабдылышы: Таблица. Карточкалар. Аудио.

Сабактын жүрүшү:

1. Уюштуруу.

Мугалим сабак өтүүгө бардык мүмкүнчүлүктөрдү түзөт.

Окуучулар 4 топко бөлүнүшөт:

1-тапшырма. Суроолорго жооп бергиле:

1. Кыргыз тилинде канча сөз түркүмү бар? Алар кайсылар?
2. Сырдык сөздөр деген эмне? Алар кайсылар?
3. Тууранды сөздөр деген эмне? Аларга мисал келтир?
4. Бах, эх, пай-пай, чип-чип, бали, өш деген сөздөр кандай сөздөр?

2-тапшырма. Карточка менен иштөө.

1. Сүрөттөгү жаныбарларды айдоо-чакыруу үчүн кандай сөздөрдү пайдаланабыз? (кой, уй, жылкы, тоок, ит).

2. Ички сезимди билдирүүчү сырдык сөздөрдү улантып жазгала.

Бах, чиркин...

3. Дабыш тууроочу тууранды сөздөрдү улантып жазгыла.

Шака-шук...

3-тапшырма. Макалдардын маанисин чечмелегиле.

1. Жакшы сөз жан эргитет, Жаман сөз жан кейитет.

2. Жылуу жылуу сүйлөсөң, Жылан ийининен чыгат.

3. Сырдык жана тууранды сөздөрдү катыштырып карточка жасагыла.

Окуучулардын билимин баалоо. Үйгө тапшырма. Сырдык жана тууранды сөздөрдү катыштырып ыр жазып келүү.

Берилген ишти карточка боюнча жекече да, топ түрүндө да өткөрүү максатка ылайыктуу болду.

Мындай түрдө уюштурулган өз алдынча иштер окуучуларга жетиштүү деңгээлде бекем билим жана билгичтиктерге ээ болууга жардам берди. Окуучулардын ишмердүүлүгүн активдештирди жана кийинки этапта окуучуларга чыгармачылык мүнөздөгү тапшырмаларды сунуштоого мүмкүндүк берди. Башталгыч класста окутуунун мазмунун, методикасын жакшыртуу окуучулардын өз алдынча билимге ээ болуу жөндөмүн калыптандырууга, ар дайым билимин өрчүтүү муктаждыгын тарбиялоого мүмкүндүк берген жолдорду жана каражаттарды издөөнү божомолдойт.

Сабакта өз алдынчалыкты тарбиялоонун бирден бир каражаты болуп окуучулардын өз алдынча иштөөсү саналары эч кимде күмөн туудурбайт. Бирок мындай белгилүү окутуу методдун мүмкүнчүлүгүн, тилекке каршы, педагогдор толук түрдө ишке ашырбайт.

Мугалимдер көп учурда өз алдынча иштөөнү окуу материалды бышыктоо жана текшерүү процессинде, аларды негизинен репродуктивдүү деңгээлге чыгаруу менен колдонушат.

Өз алдынча иштөөнү ар түрдүү дидактикалык тапшырмаларды аткаруу менен колдонууга болот. Себеби, ал жаңы билимди өздөштүрүү этабы болушу мүмкүн. Бул жаңы материалды өздөштүрүү процессинде окуучунун ой-

жүгүртүүсүн активдештирет, жаңы билим, билгичтик жана көндүмдөргө ээ болууда аны активдүү катыштырат.

Математика сабагында өз алдынча иштер окуучулардын билимин актуалдаштыруу максатында өткөрүлгөн (*6-тиркеме*).

Таяныч билимди жана билгичтиктерди актуалдаштырууну мугалим жаңы материалды берерде жана аны бышыктоонун алдында жасашы керек. Бул иш өндүрүүчү жана реконструктивдик-вариативдик мүнөздө болушу мүмкүн. Математика курсундагы өндүрүүчү мүнөздөгү иштер – бул толук берилген шарттары бар көп типтик мисалдар жана маселелер. Бул тапшырмаларды аткарууда окуучулар маселелердин шарттарын формулировкалашат, белгилүү чоңдукту жана изделүүчү чоңдукту аныкташат, андан кийин, ылайыктуу билимди өндүрүү менен чечимдин ыкмасын табышат.

Мындай түрдөгү тапшырманы окуучулар толук инструкция менен аткарышат. Мисалы, 2-класста 30 – 6 түрүндөгү эсеп ыкмасын өздөштүрүүгө карата даярдоо максатында төмөнкү тапшырмалар системасын сунуштоо ылайыктуу болду:

1. Үлгү боюнча сумма менен сандарды алмаштыр:

$$50 = 40 + 10 \qquad 70 = \square + \square \qquad 40 = \square + \square$$

$$90 = 80 + 10 \qquad 20 = \square + \square \qquad 30 = \square + \square$$

2. Бош жерди толтур:

$$60 + \square = 65 \qquad \square + 8 = 78$$

$$72 + 6 = \square \qquad 20 + \square = 24$$

3. Ылайык болгон ыкма менен чеч:

$$(50 + 10) - 6 \qquad (30 + 10) - 4$$

$$(80 + 10) - 7 \qquad (20 + 10) - 6$$

Берилген тапшырма окуучулардын жаңы материалды кабыл алуусунун даярдык деңгээлин аныктоо максатында өткөрүлдү. Текшерүү түрлөрү ар түрдүү болду: фронталдык, тандоо, кайтарым байланыш ж.б.

Реконструктивдик-вариативдик мүнөздөгү тапшырмалар окуучулардан мурдагы билим жана билгичтигине таянуу менен ар түрдүү кайта өзгөрүүлөрдү, жалпылоолорду аткарууну талап кылат. Мында окуучулар билимдин өзүнчө функционалдык мүнөздөрүн гана эмес, ошондой эле жалпы билим структурасын да өндүрүүсү керек. Ушуну менен окуучулардын билимдери тереңделет, аны колдонуу чөйрөсү кеңейет, мындан да толук болот, ал эми ой-жүгүртүүсү жемиштүү ишмердүүлүк деңгээлге жетет.

Ошол эле 30 – 6 теманын мисалында даярдоочу тапшырмалар системасында сунуш кылдык.

1. Мисалдарды эки тилкеге каалаган белги боюнча өз алдынча бөлүп чык, жообуңду негизде:

40 – 8	34 + 5	44 + 3	80 – 9	56 – 20
70 – 8	90 – 6	45 + 50	30 – 6	72 + 10

2. Берилген мисалдардын арасынан 1-тапшырмада жазылган бирден бир тилкедеги мисалдарды чечүүгө жардам берген мисалдарды тап:

$(20 + 10) - 6$	$(70 + 10) - 9$
$(30 + 10) - 8$	$(60 + 10) - 8$
$(50 + 10) - 1$	$(80 + 10) - 3$
$(40 + 10) - 2$	$(80 + 10) - 6$

1. Берилген мисалдарды чечүү үчүн кайсы сандар составын билүү керек?

Өз алдынча жаз.

Жаңы материалды берүүнү окуучулардын таанып-билүү активдүүлүгүнүн ар түрдүү деңгээлинде өткөрсө болот. Бул класстын даярдык деңгээлине жана материалдын татаалдыгына көз каранды. Өндүрүүчү мүнөздөгү иштерди окуучулар бүтүндөй үлгүнүн же толук инструкциянын негизинде аткарышат,

ошол себептен таанып-билүү активдүүлүк жана өз алдынчалыктын деңгээли өндүрүүчү ишмердүүлүктүн чегинен чыкпайт.

48 – 3, 48 – 30 түрүндөгү эсептөө мисалын өздөштүрүү мисалында көрсөтүп кетсек. Доскада 48 – 3, 48 – 30 мисалдары жазылган. Мугалим теманы айтат, андан кийин мисалды чечүүнүн ачык жазуусун аткарат:

$$48 - 30 = (40 + 8) - 30 = (40 - 30) + 8 = 10 + 8 = 18.$$

Андан ары:

– Карайбыз, доскада силерге чечимдин ыкмасын түшүндүрүүгө жардам берген таяныч сөздөр менен бирге түшүнүк жана эстеткич менен мисалдын чечими жазылган.

Эстеткич.

... кылуу керек

... – бул ...

... мисалын алабыз

... оңой

... эсептейм

... жообун берем.

Мугалим ойлонууга убакыт берет. Андан кийин окуучулар мисалдын чечүү жолун түшүндүрүшөт. Аягында мугалим окуучулардын жообун жыйынтыктайт, б.а. мисалдын чечиминин үлгүлүү алгоритми айтылат. Окшош иш 48 – 3 мисалын чечүүдө өткөрүлөт.

Реконструктивдик-вариативдик мүнөздөгү иштер. Бул жерде окуучулар таяныч билим жана билгичтиктерди көрө да жана колдоно да алышы керек.

Жарым-жартылай изденүүчү мүнөздөгү иштер мурдагыдан окуучулардын көп деңгээлде өз алдынчалыгы менен айырмаланат. Иштин мындай түрүндө окуучуларга кандайдыр бир жардам болуучу материалды (эсептөө материал) сунуш кылуу ылайыктуу.

Тесттик иштер бир катар артыкчылыктардын негизинде көңүл буруп өздөштүрүүгө жана аларды практикада колдонууга татыктуу:

– аткарган ишти текшерүүнүн оперативдүүлүгү;

- көп сандагы окуучуларды тестирлөө;
- теориялык материалды өздөштүрүүнү текшерүү мүмкүнчүлүгү;
- аткарылган иштин жыйынтыктарын баалоонун объективдүүлүгү.

2-класста «Мекен таануу» сабагында «Жаратылыш» жана «Ата Мекенибиздин байлыгы» бөлүктөрүн өтүп жатканда окуучулардын таанып-билүү ишмердүүлүгүн активдештирүү, алардын чыгармачылык жөндөмүн өнүктүрүү максатында *көйгөйлүү абалдар* колдонулган. Окуу процессинде көйгөйлүү абалдарды түзүүнүн каражаты болуп окуу көйгөйлөрү (көйгөйлүү маселе, көйгөйлүү тапшырма, көйгөйлүү суроо) эсептелинет. Ар бир окуу көйгөйү карама-каршылыкты түшүндүрөт. Мына ошол окутуунун жүрүшүнөн чыккан таанып-билүү жана практикалык маселелер менен окуучулардын билим, билгичтик жана көндүмдөрүнүн деңгээли, алардын акыл-эсинин өнүгүүсүнүн деңгээли ортосундагы карама-каршылык окутуунун кыймылдаткыч күч кызматын аткарат.

Тема: «Жер жана анын балдары өсүмдүктөр».

Көйгөйлүү суроолор:

1. Эмне үчүн Ата Мекенибиз Күнөстүү Кыргызстан деп аталат?
2. Эгер жыл сайын бадалдын бир бутагын калтырып калган бутактарын кыркып турса, ал бак болобу?
3. Өсүмдүк эмнеден турарын эмне себептен билүү керек?
4. Эмне себептен эчкилер отогон талаада гүлдөр гүлдөбөйт?
5. Гүлдөгөн гүлдөрдүн жанында көпкө чейин отурган адамдарды иштеп жатат деп айтууга болобу?

Көйгөйлүү тапшырмалар:

1. Тамыр менен сабакты салыштыр. Окшоштугу жана айырмачылыктары эмнеде?
2. Картошканын тамырын кара. Өсүмдүктөрдүн бөлүктөрүн тап. Картошканын тамыры кызылчадан эмнеси менен айырмаланат?
3. Капуста менен пияздын кесиндисин тарт. Окшоштук менен айырмачылыктарды тап.

4. Мөмө эмнеден пайда болот?

5. Буудайдын өскөн дандарын жана өскөн пиязды кара. Тамырды жана жалбырактарды тап. Эмнеге жалбырактар жашыл, ал эми тамырлар ак? Эмнеге тамырлар төмөн карай, ал эми жалбырактар өйдө карай өсөт?

Көйгөйлүү маселелер:

1. Корзинада редиска, каакым жана пияз, алма жана өрүк, карагат, чие, жаңгак бар. Булар жашылча эмес, өсүмдүк экени туурабы? Биологдордон башка бул өсүмдүктөрдү ким өстүрө алат?

2. Жемиш жана гүл бири биринин алдында өздөрүнүн өзгөчөлүктөрү менен мактанып жатышат. Кандай өзгөчөлүктөрү бар, тапчы? Гүл жемишке эмнеси менен мактана алат, ал эми жемиш гүлдүн алдында эмнеси менен мактана алат?

Окуучулардын өз алдынча иштөөсүнүн өнүгүүсү үчүн кроссворддор, табышмактар, ребустар, «Автордун катасын тап» аттуу маселелер ж.б. сунушталган (*5-тиркеме*).

Башталгыч класстын математика предметинин белгилүү темалары боюнча өз алдынча иштер системасын өткөрүү боюнча аткарган ишибиз окуучулардын иштеринин жыйынтыктары ар түрдүү, ар кандай мүнөздөгү өз алдынча иштердин маанилүүлүгүн жана керектигин, бирок план менен максаттуу багытта жана система аркылуу өткөрүү керектигин тастыктады.

Тарбиялык жана дидактикалык көз карашта окуучулардын өз алдынча ишинин маанилүүлүгү эч кандай күмөн туудурбайт. Чынында эгер окуучу окуу-тарбиялык процессте пассивдүү болуп, өз алдынчалыгын көрсөтпөсө, анын билими формалдуу болот жана көп мезгилде жашоосунда колдонбойт. Биздин билим берүү системасынын эң алсыз звеносу катары формалдуу билимди өздөштүрүүгө жана интеллектти жана ой-жүгүртүүнүн активдүүлүгүн өнүктүрүүгө жетишсиз көңүл бурулганын эсептесе болот. Билим берүүнүн жаңы максаттарын ишке ашыруудагы окуучулардын өз алдынча иштери негизги орунду ээлейт. Мындай окуу иш-аракеттин түрү окутуудагы окуучулардын өз алдынчалыгын жана таанып-билүү активдүүлүгүн

өнүктүрүүдө маанилүү шарт түзөт. Ушундай түрдө өз алдынча иштерди уюштуруунун педагогикалык шарттарын түзүү окуучуларды жетиштүү деңгээлде бекем билим жана билгичтиктерге ээ болууга жардам берди. Окуучулардын иш-аракетин активдештирди жана алардын таанып-билүүсүн, чыгармачылыгын арттырууга мүмкүндүк берилди.

Чыгармачылык мүнөздөгү өз алдынча иштерди уюштуруу.

Чыгармачыл өз алдынча иштер окуучулардын өз алдынча иштөө системасында эң негизгилерден болуп саналат. Бул иш-аракет окуучуларга принципалдуу жаңы билим алууга мүмкүнчүлүк берет. Ал эми билим өз алдынча издөө көндүмдөрүн бекитет. Психологдор көйгөйлүү чыгармачылык маселелерди чечүүдө окуучулардын акыл-эс иш-аракеттери көп жагынан чыгармачылык жана илимий изилдөөчүлөрдүн акыл иш-аракеттерине окшош экендигин белгилешет. Мындай типтеги маселелер чыгармачылык инсандарды калыптандырууда эң натыйжалуу каражаттардын бири.

Окуучулардын чыгармачылык жөндөмүнүн интенсивдүү өнүгүүсүн камсыз кылган оптималдуу шарт – бул төмөнкү талаптарга жооп берген алардын системада план менен максаттуу багытта берилиши:

– таанып-билүүчү маселелер дисциплиналар аралык, интегративдүү негизде түзүлүп, инсандын психикалык касиеттеринин – көңүл буруу, эске тутуу, ой-жүгүртүү, элестетүүсүнүн өнүгүсүнө таасир берүүсү керек;

– маселелер аларды рационалдуу тартипте берүүнү эске алуу менен тандалышы керек: болгон билимди активдештирүүгө багытталган репродуктивдүүдөн баштап, таанып-билүү иш-аракетинин жалпы ыкмаларына ээ болууга багытталган жарым-жартылай изилдөөгө, андан кийин изилденип жаткан кубулуштарды ар тараптан кароого мүмкүндүк берген чыгармачылыкка чейин;

– таанып-билүүчү маселелердин системасы ой-жүгүртүүнүн тездигин калыптандырууга, гипотезаны коюп аны иштеп чыгууга алып барышы тийиш.

Чыгармачылык мүнөздөгү өз алдынча иштерди уюштуруу үчүн «Мекен таануу» сабагы тандалып алынган. Бул курс жаратылыш, коом жана адамды

бүтүн кабыл алууну камсыз кылган жана баланын психикалык жана социалдык өнүгүүсүнө оң таасир берген интеграцияланган курс. Курсту өздөштүрүүдө окуучунун окуу билгичтигинин: окуу маселени түшүнүү, окуу абалын моделдештирүү, божомолдорду айтуу, окуу иш-аракеттердин жүрүшүн жана жыйынтыгын текшерүүсүнүн калыптануусуна өзгөчө көңүл бурулду. Азыркы окуучулар бир нерсени билүүгө умтулуусу жана маалыматка бай болуусу менен айырмаланышат. Тилекке каршы, окуучулардын бул билимдери көп мезгилде системалашпаган жана майдаланган болот, себеби баарлашуу чөйрөсүндө биз үстүртөн сүйлөшкөн көп нерселер жана кубулуштар аралашып кеткен. Эгер мурдагы мезгилде 5-9 жаштагы кичинекей бала үйдө, короодо, мектепте курчаган нерселерди жана кубулуштарды гана жакшы билсе, ал эми азыр абал түп тамырынан өзгөрдү. Сыналгы, кинофильм, компьютер, интернет жана китептердин жардамы менен окуучулар жанындагы нерселерге караганда, алыстагы ар түрдүү кубулуштар жана фактылар тууралуу жакшы билишет.

Натыйжада, ар бир окуучунун ар түрдүү билими болуп, айлана-чөйрө жөнүндө ар түрдүү суроолор туулат. Педагогдун астында сабакты бир жагынан окуучулардын бардык суроолоруна жооп берип, алардын кызыгуусун канааттандыргандай, бир жагынан маанилүү билимди өздөштүрүүнү камсыз кылуу менен түзүү маселеси пайда болот.

Башталгыч класстын окуучуларына билим жана тарбия берүүнүн каражаты болуп айлана-чөйрөнүн бүтүн элементардык илимий сүрөтү менен тааныштыруу эсептелинет. Мектепте баланын эң биринчи кадамдарынан баштап аны дүйнөгө болгон бүтүн көз карашка окутуу эң маанилүү. Ошондо, окуучуда туулган суроолорго жооп оңой табылмалар, себеби окуучулар айлана-чөйрөнү өздөштүрүүнү башынан баштап жаратылыштын ар бир кубулушунун ордун издөөгө жана анда кожоюн болууга окушат.

Коюлган маселени чечүү үчүн башталгыч класстын окуучуларына популяризациясыз баяндалган жана жеткиликтүү болгон, атайын тандалган суроолор камтылган окуу курал жарабай тургандаган билдик. Анткени мындай ыкмада окуучуларда туулган көп суроолорго жооп берүү мүмкүн эмес.

Натыйжада окуучуларда айлана-чөйрө тууралуу бүтүн түшүнүк түзүлбөйт. Бул өз кезегинде аларга жаңы маалыматты оңой кабыл алууга мүмкүндүк бербейт, себеби аны кичине көлөмдө түзүлгөн элестер жана түшүнүктөр менен ассоциациялоо татаал.

«Мекен таануу» сабагын колдонууда башка абал түзүлөт. Окуучулар бүткүл айлана-чөйрөнү камтуу менен системаны түзгөн дүйнө тууралуу кенен түшүнүктөр менен таанышышат. Муну менен бирге толук изилденген негизги түшүнүктөр айлана-чөйрөнүн кичинекей бөлүгүнө гана түшүнүк берет, бирок анын айланасында калыптандырылган өнүгүүнүн жакынкы зонасы окуучуларда пайда болгон суроолордун көп бөлүгүнө жооп берүүгө мүмкүндүк берет. Дүйнөнүн салыштырмалуу толук сүрөтүнүн баяндалышы окуучулардын тажрыйбасын түшүнүүгө жардам берген жана тактаган жаңы суроолорду берүүгө муктаж кылуу менен предметти өздөштүрүү процессинде чыгармачылык изилдөөчүлүк мүнөз берүүгө алып барат.

Адам айланасында болуп жаткан бардык нерсеге карата үч сезим (эмоция, баалоо, сезүү) менен байланышта. Демек, дагы бир максат – бул окуучуга ушул дүйнөгө болгон эмоционалдык, баалоо мамилесинин, инсандык кабыл алуусунун калыптануусуна жардам берүү. Өнүгүүнүн дал ушул линиясынын чегинде гуманисттик, экологиялык, жарандык жана атуулдук тарбия маселелери чечилет.

Иш-аракеттик ыкма – билим алуунун негизги ыкмасы. Мазмундун ачык кеңейүүсү менен коштолгон айлана-чөйрөнүн бүтүн сүрөтүн кошуу, башталгыч класста табият илиминин дидактикасында маанилүү өзгөрүүлөрдү талап кылат.

Атайын элестетүүнүн, ой-жүгүртүүнүн жана өз алдынчалыктын өнүгүүсүнө багытталган окуу процессин түзүү окуучунун көз карашын принципиалдуу түрдө өзгөртөт – маанилүү орунду өз иш-аракетинин изилдөөчүсү, жаратуучу, уюштуруучу ролдор ээлей баштайт. Окуучу мугалимдин инструкциясын же даяр үлгүнү ойлонбостон кабыл ала бербейт, ал өзү тең өлчөмдө өзүнүн кетирген катачылыктары, ийгиликтери, жетишкендиктери үчүн жооп берет. Ал окутуунун ар бир кадамында активдүү

катышат – окуу тапшырмаларды кабыл алат, анын чечүү жолдорун анализдейт, гипотезаларды коет, каталардын себептерин аныктайт. Окуучулардын сынчыл ой-жүгүртүүсү, өзүн-өзү көзөмөлдөөсү жана өзүн-өзү баалоосу өнүгөт, бул алардын жалпы жөндөмдөрүнүн жогорку деңгээлин чагылдырат.

Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынчалыгын жана демилгесин окутуунун инсанга багытталуусу катары тартуунун мүмкүн болгон ыкмасы болуп, аларга альтернативдүү үлгү системасында иштөө мүмкүнчүлүгүн берүү эсептелинет. Демек, окуучулар өз алдынча изденүү иш-аракетинде билим алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ.

Инсанга багытталган окутуу баланын ага кызыктуу болгон ар түрдүү иш-аракеттеги муктаждыктарын канааттандыруу менен байланыштуу. Башталгыч класстын окуучулары үчүн бирден бир эң актуалдуу иш-аракети оюн болуп кала берет. Берилген программа дидактикалык оюндарды гана эмес, сюжеттик-ролдук оюндар да каралган.

Бул ролдук оюндун өзгөчөлүктөрү менен байланыштуу: бала өзүнө роль алат жана элестеткен абалда иштейт, теңтуштары менен оюн мамилесине кошулат, алар менен бирге оюндун сюжетин түзөт. Мунун баарын ал өзүнүн ою менен өз алдынча ойнойт. Окуучулар оюнда партнерду, кыймылды, сюжетти жана аксессуарларды тандоодо эркин. Ошол себептен аларга мүмкүнчүлүк берүү абдан маанилүү.

«Мекен таануу» сабагында кейс-метод боюнча ар түрдүү диалог-оюндарды өткөрүү ылайыктуу болду. 4-класста «Адамдардын мамилеси» бөлүгүндө окуучулар «Достук» темасында: «Досуң менен баарлаш», «Ташбоор» темасында: «Оорулууга доктур чакырабыз» телефон диалогдорун; «Сен кандай баласың» темасында: «Жакшы жана жаман», «Ата салты» темасында: «Конок чакыруу» ж.б. ролдук оюндарды ойношту; «Адамдын жашоосу» бөлүгүндө карта, глобус, иллюстрация жана экскурсия-оюндарды (мисалы, «Шаар боюнча экскурсия», «Музейде кыргыз кол өнөрчүлүгү», «Театрда» ж.б.) колдонулган саякат-оюндар абдан кызыктуу болду.

Демек, окутуу процессин инсанга багытталгандай болуу үчүн кичине гана

нерсе керек: ар бир баланын өзүнүн баалуулугуна, өз алдынчалыгына, билимди өз алдынча табуу жана аны ага кызыктуу болгон ар түрдүү жана кызыктуу иш аракетте колдонууга умтулууга болгон укугун колдоо маанилүү.

Салттуу түрдө окутуунун негизи билимди өздөштүрүү окуучуларды айлана-чөйрө менен тааныштырып жана тынчтыкка жетүү, өз тажрыйбасын тартипке келтирүү үчүн аларды колдонууга үйрөтүү болуп саналат. Ошол себептен окутуу процесси өз тажрыйбасын түшүнө билүү көндүмүн иштетүүгө алып келүүсү керек. Бул окуучулар окуу процессинде жашоо абалына окшогон конкреттүү тапшырмаларды аткарууда алган билимдерин колдонууга үйрөнүшү менен жетет. Көйгөйлүү чыгармачылык жемиштүү маселелерди чечүү – дүйнөнү түшүнүүнүн негизги ыкмасы. Муну менен бирге окуучулар түшүнүп, эстеп калууга мүмкүн болгон ар түрдүү билимдер окутуунун жалгыз максаты болбостон, анын бирден бир натыйжасы болуп саналат. Бул билимдер кийин чоң класста окутулат. Кийин (жаш курагын эске алганда) бүтүн айлана-чөйрө менен окуучулар тааныша алышпайт, себеби айлана-чөйрөнү сабакта ар кайсы предметтер боюнча бөлүп окуп калышат.

Жалпысынан окуучулардын айлана-чөйрөнү түшүнүү жана таанып-билүү билгичтиги өнүгүүсү керек, б.а. алган билимин окуу-таанып-билүү жана жашоо маселелерин чечүү үчүн түшүнүү менен колдонуу зарыл.

«Мекен таануу» сабагынын өзгөчөлүгү ачык көрүнгөн интегративдүү мүнөзгө ээ болуу менен жаратылыш таануу, коом тануу, тарыхый билимдерди тең өлчөмдө бириктирет жана окуучуга дүйнөнү анын маанилүү байланыштарында бүтүн жана ситемалуу кароо үчүн маанилүү болгон табигый жана социалдык-гуманитардык илимдердин маалыматын берет.

Табигый жана социалдык-гуманитардык илимдердин башаты менен бирдиктүү тааныштыруу, окуучуга өздүк тажрыйбасын түшүнүүгө жол (метод) берет, айлана-чөйрө кубулуштарын түшүнүктүү, тааныш жана алдын ала айтууга, жакынкы чөйрөдө өз ордун табууга, жаратылыш жана коомдун кызыкчылыктары менен гармониядагы өзүнүн өздүк кызыкчылыктарынын багытын аныктоого, аны менен бирге андан ары өздүк жана социалдык

саламаттыгын камсыздоого мүмкүндүк берет. Бул материал негизги орто мектепте ар түрдүү предметтик сабактарда: физика, химия, биология, география, коом тануу, тарых, адабият ж.б. бөлүнүп берилет. Табигый-илимий жана социалдык-гуманитардык билимдерди интеграциялоонун негизинде, берилген предметтин чегинде, Кыргызстандын негизги улуттук энчиси катары коомдун этномаданияттык көп түрдүүлүгүнө жана жалпы маданияттык бүтүндүгүнө таянган экологиялык билим жана тарбия берүү, позитивдүү улуттук баалуулуктар, идеалдар, өз ара сыйлоо, атуулдук системаларынын калыптануу маселелери башталгыч класстын окуучусунун жаш курак өзгөчөлүктөрүнө ылайык ийгиликтүү чечилиши тийиш. Натыйжада, сабак инсандын андан ары өнүгүшүнө жана негизги орто мектептин предметтеринин маанилүү бөлүгүн өздөштүрүү үчүн бекем фундамент түзөт.

Баланын өздүк тажрыйбасын түшүнүү үчүн табигый жана социалдык-гуманитардык илимдер тарабынан топтолгон билимди колдонуу менен дүйнөнү таануу процессине баалуулук шкаласын киргизет, ансыз өсүп келе жаткан муундун позитивдүү максаттуу багыттардын калыптануусу мүмкүн болбойт. «Мекен таануу» сабагы окуучуга жаратылыш жана маданият дүйнөсүнө эмоционалдык, баалуулук мамилесинин, инсандык кабыл алуусунун калыптануусунда жардам берет, айлана-чөйрөдө өз ордун баалоого жана Жер планетасынын Ата Мекенинин жыргалчылыгы үчүн чыгармачылык иш-аракетинде катышууга жөндөмдүү компетенттүү, активдүү, адептик жана руханий жактан жетилген жарандарды тарбиялайт.

Предметтин маңызы аны өздөштүрүүдө окуучулар адам, жаратылыш жана коом жөнүндө практикалык-багытталган билимдин негизине ээ болушунда, айлана-чөйрөдө, ошондой эле жаратылыш жана өз өлкөсүнүн маданиятынын көп түрдүү материалдын негизинде себептик-натыйжалык байланыштарды түшүнүүнү үйрөнүүсүндө. Предмет башталгыч класстын окуучуларынын экологиялык жана культурологиялык сабаттуулук фундаментин жана өз алдынча жаратылышка байкоо жүргүзүү, тажрыйба өткөрүү, жаратылыш жана адамдар дүйнөсүндө жүрүм-турум эрежелерин, дени

сак жашоо образынын эрежелерин кармоо сыяктуу ылайыктуу компетенттүүлүктөр билгичтиктерин калыптандыруу үчүн кенен мүмкүнчүлүктөргө ээ. Бул окуучуларга айлана-чөйрөдө жана социалдык чөйрөсүндө жаратылышка жана маданиятка ылайыктуу адекваттуу жүрүм-турум негиздерин өздөштүрүүгө мүмкүндүк берет. Ошол себептен берилген предмет башталгыч мектептеги башка предметтер менен бирге инсандын рухий-адептик өнүгүүсүндө жана тарбиясында маанилүү роль ойнойт, рухий жана адептик салтка ылайык башталгыч класстын окуучуларынын маданий-баалуулук багытынын векторун калыптандырат.

Предметтин маанилүү өзгөчөлүгү башталгыч мектептеги бардык дисциплиналардын предметтер аралык байланышын ишке ашыруу үчүн мазмундуу негизинин киргизилгендигинде. «Мекен таануу» предмети балдарды айлана-чөйрөнү рационалдык-илимий жана эмоционалдык-баалуулук жактан түшүнүүгө үйрөтүү менен адабий окуу, кыргыз тил жана математика, музыка жана көркөм өнөр, технология жана дене тарбия сабактарында алган билгичтиктерди бекемдейт жана ошону менен бирге колдонот.

«Мекен таануу» предметин окутуу методикасынын негизинде балдардын «жаңы» билим ачуусун жана айлана-чөйрөнү таануунун ар түрдүү ыкмаларын активдүү өздөштүрүүсүн камсыз кылган көйгөйлүү-изденүүчү ыкма жатат. Муну менен бирге бүтүн маалыматтык-билим берүүчү чөйрөнү түзгөн каражаттар системасын колдонуу менен окутуунун ар түрдүү методдору жана формалары колдонулат. Окуучулар коомдук жашоо жана жаратылыш кубулуштарына бакоо жүрүзүшөт, практикалык, аны менен бирге изилдөөчүлүк мүнөздөгү иштерди жана тажрыйбаларды, ар түрдүү чыгармачылык тапшырмаларды аткарышат. Дидактикалык жана ролдук оюндар, окуу диалогдор, объекттерди жана айлана-чөйрө кубулуштарын моделдештирүүлөр өткөрүлөт. Курстун маселелерин ийгиликтүү чечүү үчүн баланын айлана-чөйрө менен түздөн-түз байланышын камсыз кылган экскурсиялар жана окуу сейилдөөлөр, ар түрдүү кесиптеги адамдар менен жолугушуулар, айлана-чөйрөнү коргоо боюнча практикалык иш-аракетти уюштуруу ж.б. маанилүү.

Сабактарды класста да, сыртта да, токойдо, паркта, музейде да өткөрүүгө болот. Пландалган натыйжага жетүүдө окуучуларга ар бир программада каралган долбоордук иш-аракетти уюштуруу чоң мааниге ээ.

«Мекен таануу» предмети башталгыч мектептин окуу предметтери арасында өзгөчө орунду ээлейт. Образдуу айтканда бул ар дайым сени менен болгон нерсе, себеби балдардын айлана-чөйрөнү таануусу сабак менен чектелбейт. Ал ар дайым мектепте жана андан сырткары улана берет. Предметтин өзү бул процесстин система түзүүчү негизи болуп саналат. Мына ошол себептен сабакта башталган балдар менен болгон иш бүткөндөн кийин, сабактан тышкаркы ишмердүүлүктө ошол эле формада уланышы маанилүү. Мугалим, ата-энелер балдары менен болгон күнүмдүк баарлашуусунда алардын сабакта ойготулган таанып-билүү демилгесин колдоосуна умтулуусу керек. Бул үй тажрыйбалары жана байкоолору, адабий окуу жана улуулардан маалымат алуу үчүн берилген конкреттүү тапшырмалары болушу мүмкүн.

«Мекен таануу» предмети өз алдынча иштөө билгичтиктеринин жана көндүмдөрүнүн өнүгүүсүндө маанилүү роль ойнойт. Мисалга алсак:

1. Окуу ишмердүүлүгүнүн максатын жана милдеттерин кабыл алуу жана сактоо, аны ишке ашыруу каражаттарын издөө жөндөмдүүлүгүнө ээ болуу.

2. Чыгармачылык жана изденүүчүлүк мүнөздөгү көйгөйлөрдү чечүүнүн ыкмаларын өздөштүрүү.

3. Окуу аракеттерди коюлган милдетке жана аны ишке ашыруу шарттарына жараша пландоо, көзөмөлдөө жана баалоо билгичтиктерин калыптандыруу; натыйжага жетүүнүн натыйжалуу ыкмаларын аныктоо.

4. Окуу ишмердүүлүгүнүн ийгилигинин, ийгиликтүү эместигинин себептерин түшүнүү билгичтигин жана ийгиликтүү эмес абалда конструктивдүү иштөө жөндөмдүүлүгүн калыптандыруу.

5. Таанып-билүү жана инсандык рефлексиясынын баштапкы формаларын өздөштүрүү.

6. Изилденип жаткан объекттердин жана процесстердин моделдерин түзүү үчүн маалыматты элестетүүнүн белги-символикалык каражаттарын, окуу

жана практикалык маселелерди чечүү схемаларын колдонуу.

7. Коммуникативдик жана таанып-билүү маселелерин чечүү үчүн сүйлөө каражаттарын жана маалымат жана коммуникативдик технологиялар каражаттарын активдүү колдонуу.

8. «Мекен таануу» окуу предметинин коммуникативдик жана таанып-билүү милдеттери жана технологияларына ылайык, маалыматты чогултуу, иштеп чыгуу, анализдөө, берүү, интерпретациялоо жана ар түрдүү издөө ыкмаларын (сурап билүү булактарында жана ачык окуу маалыматтык мейкиндик Интернет тармагында) колдонуу.

9. Салыштыруу, анализ, синтез, жалпылоо, классификациялоо, аналогияларды жана себептик-натыйжалык байланыштарды коюунун, ой-пикир түзүүнүн логикалык аракеттерине ээ болуу.

10. Кишини угууга жана аны менен диалог алып барууга болгон даярдык. Ар түрдүү көз караштын болуусун жана ар бир кишинин өз көз карашка ээ болуу укугун таанууга болгон даярдык; өз оюн билдирүү жана өз көз карашын аргументтөө жана окуяны баалоо.

11. Жалпы максатты жана ага жетүү жолдорун аныктоо; биргелешип иштөөдө функцияларды жана ролдорду бөлүштүрүү тууралуу макулдашууну билүү; биргелешип иштөөдө эки жактан тең болгон көзөмөлдөөнү ишке ашыруу, өз жүрүм-турумун жана айланадагылардын жүрүм-турумун адекваттуу баалоо.

12. «Мекен таануу» окуу предметинин мазмунуна ылайык чындыктын (табигый, социалдык, маданий, техникалык ж.б.) объекттеринин, процесстеринин жана кубулуштарынын маңызы жана өзгөчөлүктөрү жөнүндө баштапкы маалыматтарына ээ болуу.

13. Объекттер жана процесстер ортосундагы маанилүү байланыштарды жана мамилелерди чагылдырган базалык предметтик жана предметтер аралык түшүнүктөргө ээ болуу.

14. «Мекен таануу» окуу предметинин мазмунуна ылайыктуу баштапкы жалпы билим берүүнүн материалдык жана маалыматтык чөйрөдө (окуу

моделдери менен да) иштөөнү билүү.

Предметти окутуунун жүрүшүндө башталгыч класстын окуучулары аларга жеткиликтүү болгон деңгээлде жаратылышты жана коомду таанып-билүү методдоруна аны менен бирге байкоо, өлчөө, эксперимент методдоруна ээ болушту. Бул үчүн билим берүү процесси маанилүү өлчөө шаймандары: тараза, термометр, сантиметрлик лента ж.б. менен жабдылды.

Башталгыч класстын окуучуларынын таанып-билүү кызыгуулары, таанып-билүү мотивациясы калыптана баштайт. Бул куракта көп окуучуларда жаратылышты, өз денесин, адамдар ортосундагы мамилелешүүлөрдү изилдөөгө карата кызыгуулары артат, ошол себептен, жандуу жана жансыз жаратылыш, адам организми, анын ички дүйнөсү, коомдук жашоонун ар тараптары тууралуу маалыматтарга бай «Мекен таануу» предметин окуу, туруктуу таанып-билүү кызыгуунун калыптануусуна, анын андан ары өнүгүүсүнө түрткү болуусу керек. Буга предметтин иш-аракеттик мүнөздөгү, практикага багытталган мазмуну, ошондой эле аны өздөштүрүүнүн жүрүшүндө окутуунун ар түрдүү каражаттарын колдонуу бир кыйла түрткү берет. Буга биринчи иретте балдарга кызыктуу болгон маалыматты издөөнү уюштурууга мүмкүн болгон башталгыч класстын окуучулары үчүн энциклопедиялар жыйнагын эсептөөгө болот. Мындан сырткары «Мекен таануу» сабагынын программасында каралган экскурсиялар маанилүү роль ээлейт, ошол себептен билим берүү процессинин жабдылышы мүмкүн болушунча экскурсиялык шаймандарды, аны менен бирге бүктөлмө лупа, компас, дүрбү, күрөк, рулетка ж.б. колдонулат.

Жогоруда айтылып кеткендерди окуучулардын жаш курагын жана даярдыгын эске алуу менен натыйжалуу метод катары биз долбоор методун, окуу-изилдөөчүлүк ишмердүүлүгүн алдык.

Изилдөөчүлүк ишмердүүлүктүн жүрүшүндө окуучулар бекем билимге ээ болуусу жана чыгармачылык деңгээлге ээ экени практикалык жактан далилденген. Билимдин бул деңгээлин камсыз кылган ой-жүгүртүүнүн ыкмалары да чыгармачылык болуп саналат: окуучулар иштин темасын жана милдеттерин аныкташат, гипотезаны жана изденүү планын түзүшөт, аны

чечимге, натыйжага айландырып, андан кийин алынган маалыматтарды текшерешет. Чыгармачылык деңгээлдеги билимге, окуучуларды өз алдынча чыгармачылык ишмердүүлүккө түрткү берген изилдөөчүлүк методдор менен жетүүгө мүмкүн. Ал эми чыгып сүйлөө балдардын речин, эл астында өзүн кармоо, суроолорго жооп берүү билгичтиктерин өнүктүрөт.

Мугалимди башталгыч класстын окуучуларынын окуу-изилдөөчүлүк иш-аракетин уюштурууга болгон профессионалдык жактан даярдоонун өзгөчөлүгү ал окуучулардын окуу-изилдөөчүлүк иш-аракетин гана уюштурууну билбестен, ошондой эле өзү да илимий изилдөө методдорун (көйгөйдү, милдетти, суроону коюу билгичтиги, гипотезаны иштеп чыгуу, эксперименттин схемасын аныктоо, илимий анализдин факторлорун, жолдорун жана каражаттарын табуу ж.б.) жогорку деңгээлде билүүсү керек.

Изилдөөчүлүк иш өз мүмкүнчүлүктөрүбүздү биринчи болуп ишке ашырууга, ата-энелерибиз менен мындан да жакын болууга жардам берди, себеби башталгыч мектепте иш-аракеттин бул түрү ата-энелердин жардам берүүсүн, ал эми экинчилерге, өзүн-өзү баалоосун жогорулатуусун божомолдойт, балдарды даярдоодо, албетте мугалимдин жардамы маанилүү экендиги анык болду.

Курактын психологиялык-педагогикалык өзгөчөлүктөрү долбоордун конкреттүү мазмунунан үзгүлтүктө иш-аракеттин абстракттуу ыкмаларына окутууга мүмкүндүк бербейт. Ошол себептен, окуучуларды долбоорду ишке ашырууга даярдоочу атайын курстарды киргизүү маанисиз. Муну менен бирге долбоордун жетекчисинин астында, баланын иш-аракеттин жаңы, предметтер үстүндөгү ыкмаларды өздөштүрүүсү менен байланышкан милдеттер турат. Анын үстүнө окутуунун берилген тепкичинде, долбоордук идеясына жана өз долбоорун ишке ашырууга тиешелүү болгон кандайдыр бир аракеттерге карата окуучулардын өз алдынчалыгынын маанилүү өсүшү жүрөт. Башталгыч класстын окуучуларынын окуу изилдөөлөрү эч кандай эпсиз илимий түздөөгө, масштабдуу сунуштоого муктаж эмес жана кабыл алууга жетиштүү деңгээлде жөнөкөй болууга тийиштүү.

Эң маанилүүсү окуучу үчүн берилген теманы өздөштүрүү кызыктуу болуп, натыйжада ал классташтарынын арасында өз билими менен бөлүшө алгыдай болуусу керек. «Жаныбарлар дүйнөсү» темасында балдар класста билдирүүлөрдү өткөрүшкөн, классташтарынын суроолоруна жооп беришкен. Темаларды ар түрдүү алышкан: «Кызыктуу жаныбарлар», «Кыргызстандын кызыл китебине кирген канаттуулар», «Жаратылышты ким коргойт» ж.б. Көргөзмө формалары ар түрдүү болгон – ребустар, тематикалык стенддер, дубал гезиттер, макеттер, компьютердик презентациялар.

Балдар «Мекен таануу» предметинен тематикалар боюнча маалыматтарды мугалимдин жетекчилиги астында, ата-энелери менен биргеликте көп мезгилде өз алдынча китептерден, массалык маалымат каражаттарынан кызыгуу менен изденип табышкан, көптөрү Интернетти өздөштүрүшкөн. Архивдерге, библиотекаларга баруу, ар кандай адамдар, педагогдор, илимий кызматчылар, мекеме ишкерлер, кандайдыр бир окуянын катышуучусу менен болгон маектер баарлашуунун бай көндүмдөрүн тартуулады, эрудицияны жана кругозорду кеңейтти. Классташтарына, окуучуларга, ата-энелерге, педагогдорго өткөргөн сурамжылоолор жана анкета жүргүзүү анализдөө, синтездөө, жалпылоо, классификациялоо көндүмдөрүнүн өнүгүшүнө мүмкүндүк берди, натыйжада ар бир сабактарда окуу иш-аракетине жакшы таасир берди.

Негизги компетенттүүлүктөрдү калыптандыруу, б.а. долбоордук компетенция жалпы орто билим берүүнүн бирден бир натыйжасы, ал эми долбоор түзүү жана долбоордук иш-аракет – жаңы мазмун болуусу керек. Ошол себептен баштапкы мектептин милдети – фундамент түзүү, ортоңку жана жогорку класста андан ары өнүгүп кетүүчү негизги изилдөөчүлүк билгичтиктерди жана көндүмдөрдү калыптандыруу.

Иш төмөнкү план боюнча өткөрүлгөн:

1. *Балдар менен маек алып баруу.* Кандай ишти аткаруу керектиги тууралуу балдарга айтып берүү. Теманы кантип туура тандаш керек?

2. *Ата-энелерге чогулуш өткөрүү.* Ата-энелерди иш менен тааныштыруу.

Балага жардам берүү керектиги тууралуу айтуу. Бул иш окуучунун өзүн-өзү баалоосун жогорулатпастан, ошондой эле билимин тереңдетип, таанып-билүү кызыгуусун өнүктүрөрүнө басым кылынган. Ар бир ата-эне эстеткич алат. Албетте кээ бир ата-энелер гана жардам беришет, бирок бул да натыйжа. Жылдын аягында окуучулар эң мыкты иштери менен ата-энелер чогулушунда чыгышкан жана сөзсүз түрдө өз баласына жардам берген ата-энелер белгиленип кеткен.

3. Изилдөө ишин түзүү этаптары

Бааштапкы этап:

- көйгөйдү коюу;
- иш планын түзүү;
- методдорду тандоо;
- адабиятаарды изилдөө.

Изилдөөнүн өзү:

- маалыматтарды чогултуу жана иштеп чыгуу;
- анкета өткөрүү.

Жыйынтыктоочу бөлүм

- жыйынтыктарды анализдөө;
- корутундуну формулировкалоо;
- иштин андан ары өнүгүүсүн издөө.

Теманы кантип туура тандоо керек?

Тема деп негизги, анда айтылып жатканды түшүнөбүз. Теманы тандоодо чакан пландагы милдетти коюп, аны терең иштеп чыгуу ылайыктуу.

Изилдөө чөйрөлөрү:

- кыргыз тил;
- тарых, мекен таануу;
- технология (эмгек);
- мекен таануу;
- искусство.

Ишке коюлган талап:

9 беттен ашпаган иш.

Киришүү бөлүмү – 1 бет. Бул бөлүмдө төмөнкү суроого жооп берүү керек: Эмне себептен мен бул теманы тандап алдым?

Негизги бөлүм – 7 бет. Ал өз кезегинде топтолгон материал берилген бир нече бөлүмдөн турса болот.

Корутунду – 1 бет. Жыйынтык. Эмнени билгим келген, эмнени билдим, берилген тема боюнча иштин андан аркы планы.

Титулдук бет жана адабияттар берилген бет сөзсүз түрдө, бирок эсепке кирбейт. Тиркеме мүмкүн (анкеталар, сүрөттөр, таблицалар ж.б.)

Чыгып сүйлөөдө презентация колдонуу ылайыктуу. Чыгып сүйлөө 5-10 мүнөт. Андан кийин чыгып сүйлөп жаткан окуучу классташтарынын суроолоруна жооп берет.

Натыйжада иштин мындай методун колдонуу менен биз төмөнкүгө ээ болдук:

1. Предметке болгон кызыгуу жогорулады.
2. Өз билимин тереңдетүү калоосу пайда болду.
3. Кругозордун кеңейүүсү.
4. Иштен канааттангандык пайда болду.
5. Окуучунун өзүн-өзү баалоосу жогорулады.
6. Мугалим, окуучу, ата-эненин биргеликте иштөөсү пайда болду.
7. Өз алдынча иштөө көндүмдөрү өнүктү.

Изилдөөнүн негизги терминдери:

– *изилдөө объектиси* – изилдөө чөйрөсү, көйгөйдү туудурган процесс же кубулуш;

– *изилдөө предмети* – жалпы чөйрөдөгү конкреттүү маселе. ошол предмет изилдөө темасын аныктайт жана ага туура келиши керек;

– *гипотеза* – изилдөө аркылуу четке кагылган же тастыкталган божомол;

– *максат* – манилүү, силер жетүүчү, күткөн натыйжа;

– *милдеттер* – натыйжага (биз алган нерсе), максатка (биз алууну каалаган нерсе) алып келген, аткарыла турган, конкреттүү изилдөө иш-

аракеттери;

- *изилдөө методикасы* – натыйжага жетүүнүн жолдору жана ыкмалары;
- *илимий жаңылык* – илим үчүн жаңы алынган билимдин баалуулугу;
- *библиография* – маалыматтын негизги булактары;
- *шилтемелер* – маалымат булактарына көрсөтмө;
- *жыйынтыктар* – натыйжалардын кыскача берилүүсү;
- *практикалык маанилүүлүк* – жашоодо колдонуу мүмкүнчүлүктөрү.

Балдар жаратылышынан изилдөөчү келишет. Олуттуу кызыгуу менен алар ар түрдүү изилдөөчүлүк иштерге катышып келишет. Жаңы таасирге болгон каныкпаган умтулуу, экспериментке болгон кызыгуу, чындыкты өз алдынча издөөсү жашоо иш-аракетинин бардык чөйрөлөрүнө тарайт. Бирок Ата Мекендик билим берүүдөгү окутуу тууралуу бекилип калган түшүнүк, көп мезгилде маалыматты трансляциялоо процессинде буга туура келбейт. Окутуу көйгөйлүү болушу керек, ал өз алдынча изилдөөчүлүк практиканын элементтерин камтыйт. Аны илимий изденүүнү өткөрүү мыйзамдары боюнча уюштуруп, ал өз алдынча чыгармачылык изденүү катары түзүлүү керек. Ошондо окутуу репродуктивдүү эмес, чыгармачылык иш-аракет болот, анда кызыктыруучу, тартуучу, таанып-билүүгө болгон каалоону туудурган нерсенин баары болот.

Окуучу төмөнкүлөрдү билүүсүнө басым жасалды:

- изилдеген жандуу жана жансыз жаратылыш объекттерди жана кубулуштарды таануу;
- сунушталган пландын негизинде изилденген жандуу жана жансыз жаратылыш объекттерин жана кубулуштарын сүрөттөө, алардын негизги белгилерин белгилөө;
- сырткы белгилер же белгилүү мүнөздүү болгон касиеттердин негизинде жандуу жана жансыз жаратылыш объекттерин салыштыруу жана изилденген жаратылыш объектерин классификациялоону өткөрүү;
- айлана-чөйрөдө жөнөкөй байкоолорду жүргүзүү жана жөнөкөй лабораториялык жана чен-өлчөм шаймандарын колдонуу менен тажрыйба

өткөрүү; байкоолорду жана тажрыйбаларды өткөрүүдө коопсуздук техника эрежелерин жана инструкцияларын сактоо;

– суроолорго түшүнүүгө, өзүнүн оозеки жана жазуу сөзүн түзүүгө жооп, маалымат издөө максатында табигый-илимий тексттерди колдонуу;

– маанилүү маалыматты издөө үчүн ар түрдүү маалымат берүүчү басылмаларды (табият таануу боюнча сөздүк, иллюстрациянын негизинде өсүмдүк жана жаныбарларды аныктоо, карта атласы жана компьютердик басылмалар) колдонуу;

– объекттердин касиеттерин сүрөттөө жана кубулуштарды түшүндүрүү үчүн даяр моделдерди (глобус, карта, план) колдонуу;

– жандуу жаратылыштагы байланыштарды, жандуу жана жансыз жаратылыш ортосундагы жөнөкөй байланыштарды табуу; аларды жаратылышка карата аяр мамиле кылуу керектигин түшүндүрүү үчүн колдонуу;

– адам жана жаратылыштын өз ара мамилелешүүсүнүн мүнөзүн аныктоо, бул мамилелешүүнүн жаратылыш объектерине, адамдын ден-соолугуна жана коопсуздугуна тийгизген таасиринин мисалдарын табуу;

– дени сак жашоо, коопсуз жүрүм-туруу эрежесин сактоо керектигин түшүнүү; ден-соолукту сактоо жана чыңдоо үчүн адам организминин түзүлүшүн жана функциясы тууралуу билимди колдонуу.

Окуучу төмөнкү үйрөнүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болду:

– байкоо жана тажрыйбанын натыйжалары боюнча чакан презентацияларды даярдоо, маалыматты жаздыруу жана иштеп чыгуу үчүн, практикалык ишти өткөрүүдө Маалыматтык-коммуникативдик технологиялардын жабдыктарын (фото, видеокамера, микрофон ж.б.) колдонуу;

– конструктордон чогулган виртуалдык лабораторияларды жана механизмдерди колдонуу менен чыныгы дүйнөнүн объекттерин жана өзүнчө процесстерин моделдештирүү;

– жаратылыштын баалуулугун жана анын сакталышы үчүн жоопкерчилик алууну, метепте, турмушта жана жаратылыш чөйрөсүндө

экологиялык эрежелерди (таштандыны өз өзүнчө жыйноо, сууну жана электроэнергияны экономдоо) сактоону түшүнүү;

– ден-соолукту сактоо үчүн абалды көзөмөлдөөнүн жөнөкөй көндүмдөрүн колдонуу, күн тартибин, рационалдуу тамактануу жана өздүк гигиена эрежелерин аң-сезимдүү кармоо;

– үйдө, көчөдө, жаратылыш чөйрөсүндө коопсуз жүрүм-турум эрежелерин сактоо, жөнөкөй кырсык абалдарда биринчи жардам көрсөтүү;

– айлана-чөйрөнү изилдөө процессинде окуу иш-аракеттерди аны ишке ашыруу шарттарына жана коюлган милдеттерге ылайык пландоо, көзөмөлдөө жана баалоо.

Өз алдынча иштөө таанып-билүү процессине интеллектуалдык-эмоционалдык жоопту, окуучунун окууга, жекече жана жалпы тапшырмаларды аткарууга болгон умтулуусу, мугалимдин жана башка окуучулардын иш-аракетине болгон кызыгуусун түшүндүрөт. Өз алдынча иштөө иш-аракетте көрүнүп, өнүгөт.

3.2. Калыптандыруучу эксперименттин натыйжасы

Эксперименттин калыптандыруу этабын өткөрүүдөн кийин биз тараптан иштелип чыккан педагогикалык шарттар аркылуу окуучулардын өз алдынча иштөө көндүмдөрүн өнүктүрүү боюнча өткөрүлгөн иштин натыйжалуулугун ачууга багытталган изилдөө жүргүзүлгөн.

Берилген эксперименттин максаты – башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүнүн деңгээлин кайталап ачып берүү.

Текшерүүчү (контролдук) этапта аныктоочу этапта колдонулган методикаларды пайдаландык.

1. Г.Н. Казанцеванын ««Предметке болгон кызыгууну жана өз алдынчалыктын деңгээлин изилдөө» комплекстүү модификацияланган методикасы.

Максаты: окуучулардын предметке болгон мамилесинин негизинде өз алдынча иштөөсүн ачып берүү жана текшерүүчү класс менен салыштырмалуу

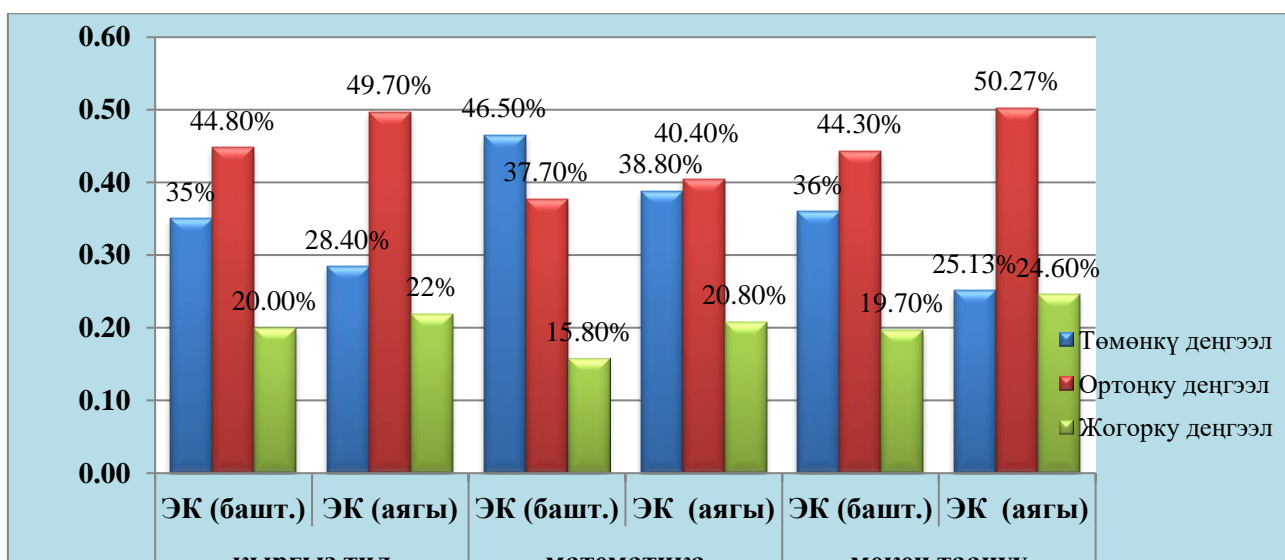
өз алдынчалыктын деңгээлин аныктоо.

Окуучулардын предметке карата мамилесинин калыптануу деңгээлинин жыйынтыгын аныктоо үчүн эксперименталдык иштин соңунда дагы бир жолу сурамжылоонун бланкасын толтуруу сунушталган. Эксперименталдык класстын окуучуларынын предметке карата мамилесинин калыптануу деңгээли баштагыга караганда өзгөргөн. Маалыматтар төмөнкү түрдө алынды: окуучулардын предметке карата мамилесинин орточо деңгээли – 49,7% (кыргыз тилинен), 40,4% (математикадан), 50,27% (мекен таануудан); жогорку деңгээли 21,9% (кыргыз тилинен), 20,8% (математикадан), 24,6%, (мекен таануудан); төмөнкү деңгээли 28,4% (кыргыз тилинен), 38,8% (математикадан), 25,13% (мекен таануудан); байкалды (3.4-таблица).

Таблица 3.4. – Окуучулардын өз алдынчалыгын жана предметтерге болгон мамилесин аныктоонун жыйынтыктары

		Кыргыз тили		Математика		Мекен таануу	
		ЭК (башт.)	ЭК (аягы)	ЭК (башт.)	ЭК (аягы)	ЭК (башт.)	ЭК (аягы)
Төмөнкү деңгээл	Саны	64	52	85	71	66	46
	%	35	28,4	46,5	38,8	36	25,13
Ортоңку деңгээл	Саны	82	91	69	74	81	92
	%	44,8	49,7	37,7	40,4	44,3	50,27
Жогорку деңгээл	Саны	37	40	29	38	36	45
	%	20,2	21,9	15,8	20,8	19,7	24,6

Таблицада көрүнүп тургандай, баштагыга караганда көптөгөн окуучулардын «Кыргыз тил», «Математика», «Мекен таануу» предметтерине болгон кызыгуу мамилесинин деңгээли жогорулаган. Мунун негизинде предметтер кызыктуу, жеңил өздөштүрүлөт, ой-жүгүртүүгө түрткү берет, мугалим жеткиликтүү түшүндүрөт деп жыйынтык жасоого болот.

3.4-сүрөт. Окуучулардын предметтерге болгон мамилесин аныктоонун жыйынтыктары.

Эксперименталдык шартта окуучулардын предметке карата мамилесинин баштапкы жана жыйынтыктоочу деңгээлдерин салыштырууну гана эмес, о.э. эксперименталдык класстын окуучуларынын предметке карата кызыгуусунун деңгээлин текшерүүчү класстын предметке карата кызыгуусунун деңгээли менен салыштыруу да маанилүү. Маалыматтарды математикалык иштеп чыгуу текшерүүчү класстын окуучуларында предметке карата кызыгуунун жогорку деңгээлин 19,6% (кыргыз тилинен), 16,85% (математикадан), 22,3%, (мекен таануудан); төмөнкү деңгээлди 29,32% (кыргыз тилинен), 44,02% (математикадан) 32,06% (мекен таануудан); орточо деңгээлди 51,08% (кыргыз тилинен), 39,13% (математикадан), 45,64% (мекен таануудан) көрсөткөн.

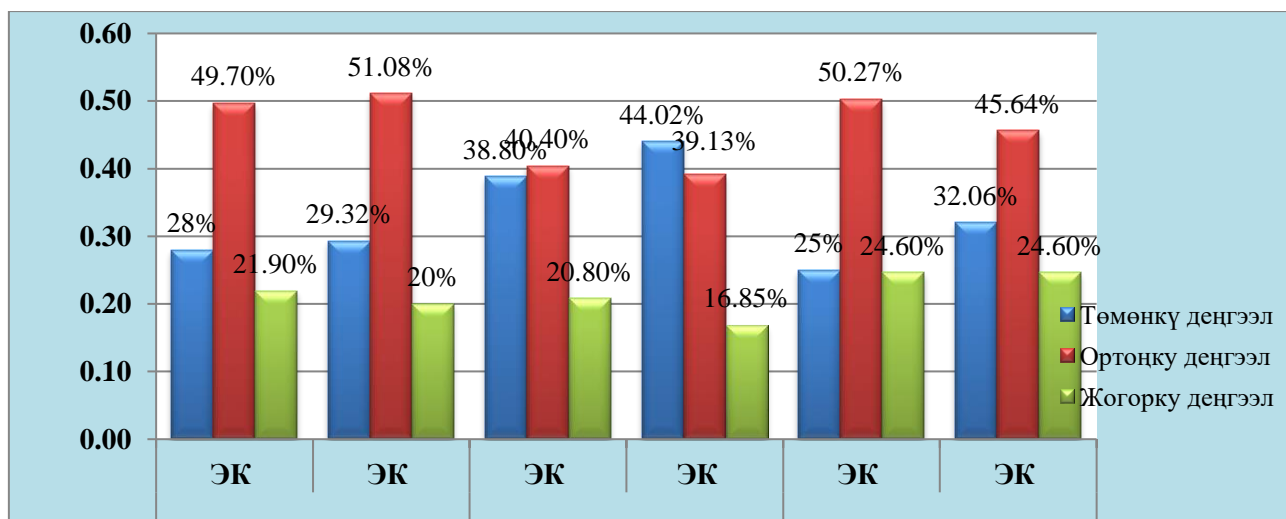
Эксперименталдык жана текшерүүчү класстардын өз алдынчалыгын жана предметке карата мамилесин аныктоонун салыштырмалуу жыйынтыктары 3.5.-таблицада берилди.

Таблица 3.5. – Окуучулардын өз алдынчалыгын жана предметтерге болгон мамилесин аныктоонун жыйынтыктары

Деңгээлдер	Кыргыз тили		Математика		Мекен таануу	
	ЭК	ТК	ЭК	ТК	ЭК	ТК

Төмөнкү деңгээл	52	54	71	81	46	59
	28,4	29,32	38,8	44,02	25,13	32,06
Ортоңку деңгээл	91	94	74	72	92	84
	49,7	51,08	40,4	39,13	50,27	45,64
Жогорку деңгээл	40	36	38	31	45	41
	21,9	19,6	20,8	16,85	24,6	22,3

Таблицада көрсөтүлгөн жыйынтыктар төмөнкү гистограммада чагылдырылды.

3.5-сүрөт. Эксперименталдык жана текшерүүчү класстардын жыйынтыктарынын салыштырмасы.

Натыйжада, берилген методиканын жыйынтыгы боюнча эксперименталдык класстын окуучуларынын өз алдынча иштөө көндүмдөрүнүн өнүгүү деңгээли текшерүүчү класстардын окуучуларыныкына караганда жогору.

Ошондой эле, иштин соңунда кайрадан окуучулардын өз алдынча иштөөсүн аныктоо үчүн анкета жүргүзүлдү.

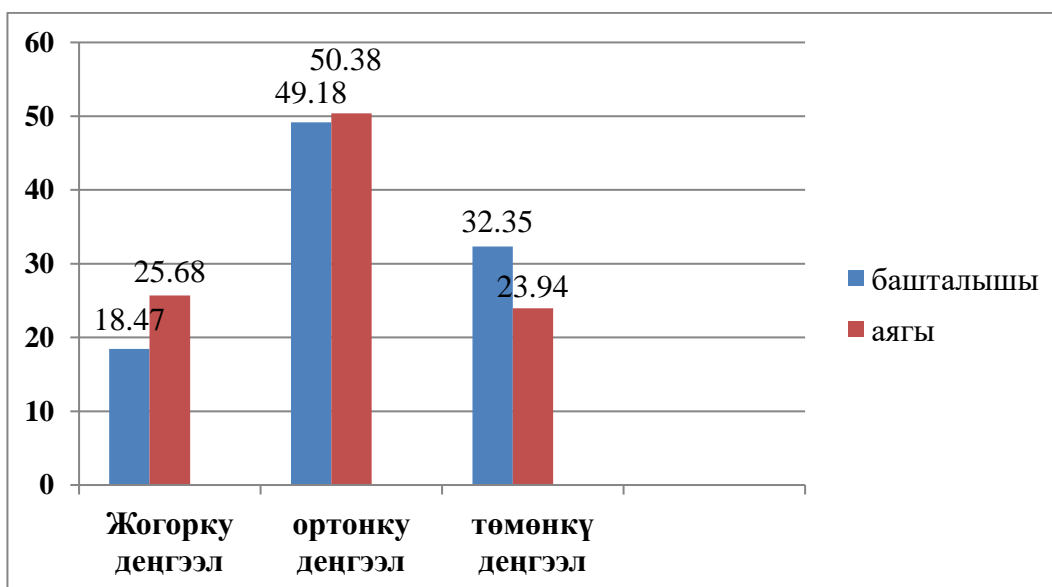
Максаты: эксперименттик класстын, ошондой эле эксперименттик жана текшерүүчү класстардын окуучуларынын өз алдынчалыгынын аны менен бирге жетишкендиктеринин деңгээлин аныктоо (3.6-3.7-таблицалар).

Таблица 3.6. – Окуучулардын өз алдынча иштөөсүн аныктоо (эксперименттик класс)

Суроолор	Жооптор	Окуучулардын саны (% менен)	
		Башт.	Аягы
1. Өз алдынча иштөөгө болгон мамилең кандай?	а) оң	38	48
		20,8	26,2
	б) билбейм	89	92
		48,6	50,3
	в) терс	56	43
		30,6	23,5
2. Өз алдынча иштөө эмне үчүн керек?	а) өз билимди текшерүү	23	37
		12,6	20,2
	б) баа алуу	97	105
		53	57,4
	в) мугалимдин, ата-энемдин мактоосун алуу	63	41
		34,4	22,4
3. Өз алдынча иштеген сага жагабы?	а) жагат	37	52
		20,2	28,4
	б) кээде	88	89
		48,1	48,6
	в) жакпайт	58	42
		31,7	23
4. Сабакта өз алдынча иштей аласыңбы	а) иштей алам	35/	49/
		19,14	26,8
	б) кээде	85/	81/
		46,44	44,2

	в) иштей албайм	63	53
		34,42	29
5) Өз алдынча иштөөнүн убактысын көбөйтүүгө кандай дейсиң?	а) оң	36	49
		19,68	26,8
	б) билбейм	91	94
		49,72	51,4
	в) терс	56	40
		30,60	21,8

Таблицанын жыйынтыгы төмөнкү гистограммада чагылдырылды.

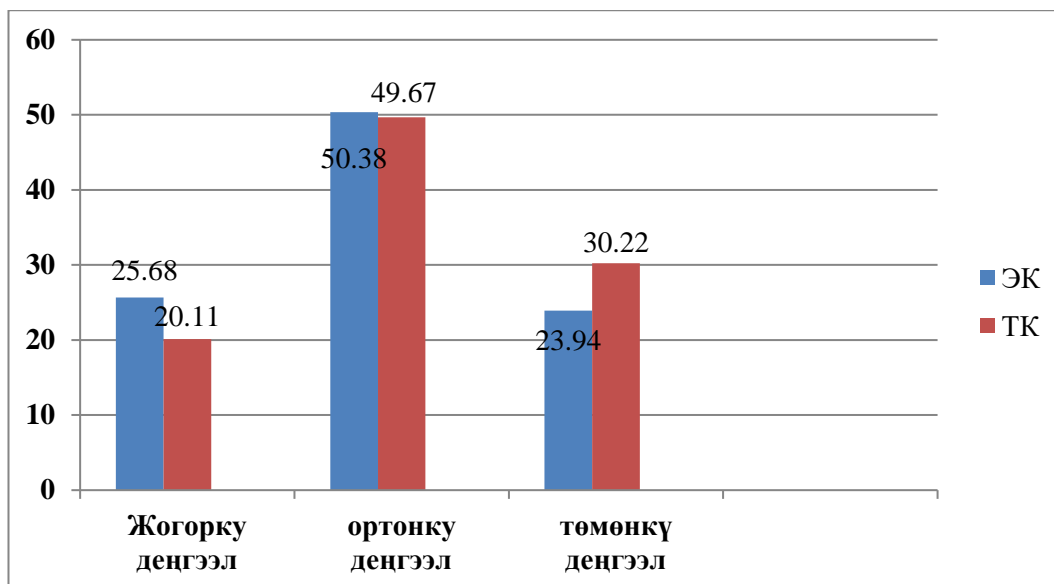
3.6-сүрөт. Окуучулардын өз алдынча иштөөсүн аныктоо (эксперименттик класс).

Таблица 3.7. – Окуучулардын өз алдынча иштөөсүн аныктоо.

Суроолор	Жооптор	Окуучулардын саны (% менен)	
		ЭК	ТК
1. Өз алдынча иштөөгө болгон мамилең кандай?	а) оң	48	43
		26,2	23,4
	б) айта албайм	92	90
		50,3	48,9

	в) терс	43	51
		23,5	27,7
2. Өз алдынча иштөө эмне үчүн керек?	а) өз билимди текшерүү	37	28
		20,2	15,2
	б) баа алуу	105	96
		57,4	52,2
	в) мугалимдин, ата-энемдин мактоосун алуу	41	60
		22,4	32,6
3. Өз алдынча иштеген сага жагабы?	а) жагат	52	39
		28,4	21,2
	б) кээде	89	90
		48,6	48,9
	в) жакпайт	42	55
		23	29,9
4. Сабакта өз алдынча иштей аласыңбы	а) иштей алам	49	39
		26,8	21,2
	б) кээде	81	85
		44,2	46,2
	в) иштей албайм	53	60
		29	32,6
5. Өз алдынча иштөөнүн убактысын көбөйтүүгө кандай дейсиң?	а) оң	49	36
		26,8	19,5
	б) билбейм	94	96
		51,4	52,2
	в) терс	40	52
		21,8	28,3

Таблицада берилген жыйынтыктар төмөнкү гистограммада чагылдырылды.

3.7-сүрөт. Эксперименталдык жана текшерүүчү класстардын жыйынтыктарынын салыштырмасы.

Диаграммада көрсөтүлгөндөй, эксперименталдык класста өз алдынча иштөөсүнүн жогорку деңгээли маанилүү түрдө басымдуулук кылат жана өз алдынча иштөө көндүмдөрүнүн өнүгүүсүнүн төмөн деңгээли менен окуучулардын бир кыйла аз проценти саналат.

Натыйжада, изилдөөнүн методдорунун жыйындысы өткөргөн эксперименталдык иштин натыйжасын далилдеди. Бул эксперименталдык класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөгө карата мамилесинин баштапкы жана жыйынтыктоочу деңгээлдерин салыштыруудан жана ошондой эле, эксперименталдык класстардын жана текшерүүчү класстардын окуучуларынын өз алдынча иштөөгө карата мамилесинин жыйынтыктоочу деңгээлдерин салыштыруудан көрүнөт.

3. Ата-энелердин балдарынын өз алдынча иштөөсүнүн түрлөрүн аныктоо боюнча анкета жүргүзүү методикасы.

Максаты: эксперименталдык класстардагы окуучулардан калыптандыруучу эксперимент өткөрүлгөндөн кийин өз алдынча иштөөсүнүн түрлөрүнүн деңгээлин аныктоо.

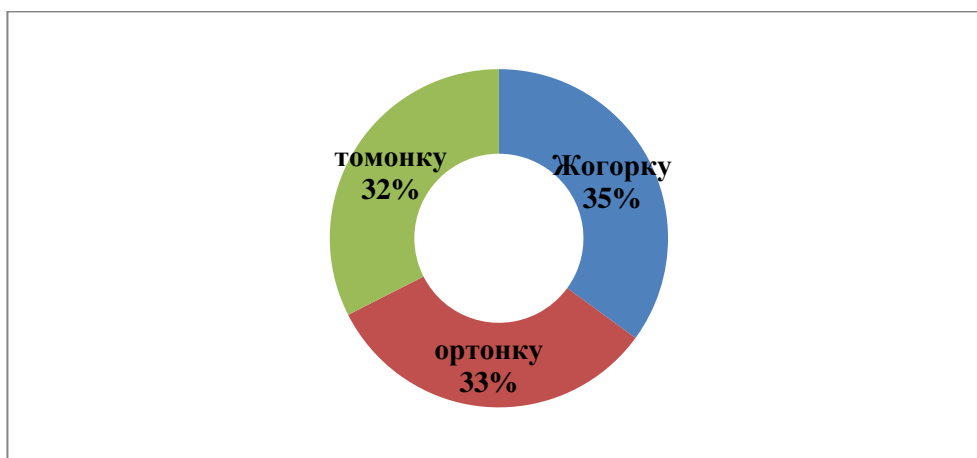
Эксперименталдык класстагы окуучулардын ата-энелерине, алардын балдары үйдө өз алдынча эмне кылышат жана эске салуусуз кандай

тапшырмаларды аткаарын билүү үчүн иштин соңунда дагы бир ирет анкета сунушталган (3.8.-таблица).

Таблица 3.8. – Ата-энелердин балдарынын өз алдынча иштөөсүнүн түрлөрүн аныктоо боюнча анкетирлөөнүн жыйынтыктары (эксперименттен кийин)

Суруолор	Улуулардын жетекчилиги астында		Аткарыш-пайт		Өз алдынча	
	Орточо деңгээл		Төмөнкү деңгээл		Жогорку деңгээл	
	Саны	%	Саны	%	Саны	%
1. Үй тапшырмаларын аткаруу:						
а) кыргыз тил боюнча көнүгүүлөрдү аткарат;	52	28,41	60	32,80	71	38,79
б) ыр жаттайт, окуйт жана адабият боюнча жомок, аңгемелерди айтып берет;	45	24,59	56	30,60	82	44,81
в) математика боюнча мисалдарды жана маселелерди чечет;	85	46,44	50	27,33	48	26,23
г) Мекен таануу боюнча кошумча адабият окуйт.	68	37,15	48	26,23	67	36,62
2. Кошумча китептерди окуйт;	41	22,40	86	47	56	30,60
3. Сыналгыдан билим берүүчү программаларды көрөт;	66	36,1	59	32,2	58	31,7
4. Спорт секцияларына жана кружокторго барат;	47	25,68	78	42,62	58	31,70
5. Музыкалык же көркөм мектепте окуйт	35	19,12	87	47,55	61	33,33
6. Үй тапшырмаларын аткарат:						
а) бөлмөсүндөгү буюмдарын жыйнайт;	43	23,5	52	28,4	88	48,1
б) бөлмө өсүмдүктөрүнө суу куят;	67	36,6	49	26,8	67	36,6
в) чаң сүртөт.	105	57,4	29	15,8	49	26,8

Таблицада көрсөтүлгөн жыйынтыктар төмөнкү гистограммада чагылдарылган.

3.8-сүрөт. Балдардын өз алдынча иштөөсүнүн түрлөрүн аныктоо боюнча ата-энелерди анкета жүргүзүүнүн жыйынтыктары.

Жыйынтыктарды анализдөө көрсөткөндөй аныктоочу этапта өз алдынча иштөөнүн орточо деңгээли басымдуулук кылса, ал эми эксперимент өткөрүлгөндөн кийин өз алдынча иштөөнүн жогорку деңгээли басымдуулук кылды.

Жогорку деңгээл – 35 % окуучу үй тапшырмаларын улуулардын жардамысыз аткарышат; «Кыргыз тили», «Математика», «Мекен таануу» боюнча кошумча адабият окушат; үй тапшырмаларын аткарышат; спорт секцияларына жана кружокторго кызыгуу менен катышышат.

Орточо деңгээл – 33 % окуучу кыргыз тили боюнча көнүгүүлөрдү өз алдынча аткарышат; ырларды жатташат жана адабият боюнча аңгемелерди айтып беришет; математика боюнча мисалдарды жана маселелерди чечишет; сабактар боюнча үй тапшырмаларды аткарууда кыйналышат, улуулардын жетекчилиги астында аткарышат.

Төмөнкү деңгээл – 32 % окуучу үй тапшырманы, үйдө берген жумуштарды эсине салуу менен жана түздөн-түз жетекчилик астында кыйынчылык менен аткарышат.

Окуучулар маанилүү жыйынтыктарга жетишишкен. Өз алдынча үй тапшырмаларын, үй жумуштарын аткарып калышкан, айлана-чөйрөгө кызыга башташкан.

Демек, эксперименталдык иштин башында окуучулар өз алдынча иштөөгө даяр болгон эмес деп айтууга болот. Калыптандыруучу эксперименттен кийин, биз тараптан аныкталган педагогикалык шарттарды ишке ашыруу аркылуу өз алдынча иштөө көндүмдөрүн өнүктүрө алдык деген жыйынтык чыгарсак болот.

ҮЧҮНЧҮ ГЛАВА БОЮНЧА КОРУТУНДУ

Башталгыч класстын окуучулары окуу процессинде өз алдынча эмне кыла алышарын, кандай татаалдыктарга туш болушарын билүү үчүн, окуучулардын өз алдынча иштөөсүн изилдөө боюнча эксперимент жүргүзүлгөн.

Эксперименттин аныктоочу этабынын максаты – өз алдынча иштөө көндүмдөрүнүн деңгээлин ачып берүү болуп саналат.

Окуучулардын окуу өз алдынчалыгын изилдөө үчүн эксперименттин жүрүшүндө колдонулган диагностикалык методикалар таанып-билүү өз алдынча иштөө деңгээлинин критерийлеринде түзүлүп, окумуштуулардын ар түрдүү деңгээлдик градациясынын негизинде жүргүзүлгөн.

Максаты: өз алдынча иштөөсүн аныктоо жана «Кыргыз тил», «Математика», «Мекен таануу» предметтерине болгон окуучулардын мамилесин ачып көрсөтүү.

Изилдөөнүн алгачкы этабында окуучулардын көпчүлүгү сунушталган предметтерге анча маани бербей тургандыгын белгилешкен. Себеби, мугалим материалды кызыктуу кылып түшүндүрбөйт, окуу китеби боюнча гана иштейт, өз алдынча иштөөгө мүмкүндүк бербейт. Ошондой эле, анкетанын жыйынтыгы боюнча математика сабагына карата кызыгуунун төмөнкү деңгээли, кыргыз тилге карата ортоңку деңгээл, ал эми «мекен таанууга» жогорураак экенин билдик.

Ата-энелерге алардын балдары үйдө өз алдынча эмне кылышат жана эске салуусуз кандай тапшырмаларды аткараарын билүү үчүн анкета сунушталган.

Эксперименттин аныктоочу этабынын жыйынтыгынын негизинде окуучулар азырынча өз алдынча иштей алышпайт, мугалимдин жана ата-энесинин жардамын колдонушат деп жыйынтык чыгардык.

Башталгыч класста ар бир берилген предмет боюнча өз алдынча иштер системасын уюштуруу зарылчылыгын түшүнүү менен өз алдынча иштер системасын иштеп чыктык жана биз тараптан аныкталган педагогикалык шарттарды ишке ашырдык.

Эксперименттин калыптандыруу этабын уюштуруудан кийин өз алдынча иштөө көндүмдөрүн өнүктүрүү боюнча өткөрүлгөн иштин натыйжалуулугун аныктоо багытында изилдөө жүргүзүлгөн.

Эксперименталдык класстын окуучуларынын предметке карата мамилесинин калыптануу деңгээли баштагыга караганда өзгөргөн.

Маалыматтар төмөнкү түрдө алынды: окуучулардын предметке карата мамилесинин орточо деңгээли 44,8% дан – 49,7%га (кыргыз тилинен), 37,7%дан – 40,4%га (математикадан), 40,4%дан – 50,27%га (мекен таануудан); жогорку деңгээл 20,2%дан – 21,9%га (кыргыз тилинен), 15,8%дан – 20,8%га (математикадан), 19,7%дан – 24,6%га, (мекен таануудан); төмөнкү деңгээл 35%дан – 28,4%га (кыргыз тилинен), 46,5%дан – 38,8%га (математикадан), 36%дан – 25,13%га (мекен таануудан) өзгөргөн.

Эксперименталдык шартта окуучулардын предметке болгон мамилесинин баштапкы жана жыйынтыктоочу деңгээлдерин салыштырууну гана эмес, о.э. эксперименталдык класстын окуучуларынын предметке карата кызыгуусунун деңгээлин, текшерүүчү класстын предметке карата кызыгуусунун деңгээли менен салыштырып көрсөтүү да маанилүү болду. Маалыматтарды математикалык жактан иштеп чыгууда текшерүүчү класстын окуучуларында предметке карата кызыгуунун жогорку деңгээли 19,6% (кыргыз тилинен), 16,85% (математикадан), 22,3%, (мекен таануудан); төмөнкү деңгээлди 29,32% (кыргыз тилинен), 44,02% (математикадан) 32,06% (мекен таануудан); орточо

деңгээлди 51,08% (кыргыз тилинен), 39,13% (математикадан), 45,64% (мекен таануудан) көрсөттү, эксперименталдык класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөкөндүмдөрүнүн өнүгүү деңгээли текшерүүчү класстардын окуучуларыныкына караганда жогору болгондугун белгиледик.

Ошондой эле, иштин соңунда кайрадан окуучулардын өз алдынча иштөөсүн аныктоо үчүн анкета жүргүзүлдү.

Маалыматтар төмөнкү түрдө алынды: эксперименталдык класста жогорку деңгээл – 25,68%, орточо деңгээл – 50,38%, төмөнкү деңгээл – 23,94%; текшерүүчү класста жогорку деңгээл – 20,11%, орточо деңгээл – 49,67%, төмөнкү деңгээл – 30,22%. Эксперименталдык класста өз алдынча иштөөсүнүн жогорку деңгээли маанилүү түрдө басымдуулук кылып, натыйжада, изилдөөнүн методдорунун жыйындысы өткөргөн эксперименталдык иштин натыйжасын далилдеди. Бул эксперименталдык класстын окуучуларынын жана текшерүүчү класстардын окуучуларынын өз алдынча иштөөгө карата мамилесинин жыйынтыктоочу деңгээлдерин салыштыруудан аныкталды.

КОРУТУНДУ

1. Окуу ишмердүүлүгүндө башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу боюнча педагогикалык адабияттардын талдоосу жана изилденүү деңгээли бүгүнкү күнү башталгыч билим берүүнүн жалпы максаттарынын чегинде өз алдынча иштөө аркылуу окуучунун маалыматтык, социо-коммуникациялык жана өзүнүн өзү уюштуруу жана проблемаларды чече билүү компетенттүүлүктөрү калыптанарын далилдеди.

Биз изилдөө ишибизде ушул аныктаманы жумушчу аныктама катары кабыл алып бул түшүнүккө төмөнкүдөй тактоо киргиздик: *«Башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсү – бул, мугалим тарабынан көрсөтмө берилип, атайын бөлүнгөн убакытта дидактикалык максаттын аткарылышына багытталган окуучулардын өз алдынча активдүү окуп-үйрөнүүнүн негизинде алардын компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу боюнча иш-аракетти түшүндүрөт».*

Демек, өз алдынча иштөө мугалим сунуш кылган тапшырмаларды аткаруунун рационалдуу ыкмаларын издөө, иштин натыйжасын талдоо менен байланышкан окуучулардын активдүү акыл-эс аракеттери.

Өз алдынча иштөө окуучулардын терең жана бекем билими үчүн умтулуу ыкмасы, инсандын өзгөчөлүгү катары активдүүлүгүн жана өз алдынчалыгын калыптандыруу, акыл-эс жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү болуп саналат.

2. Өз алдынча иштөөнүн натыйжалуулугу түздөн-түз аны уюштуруу жана пландоо, башкаруу жана анын системасын көзөмөлдөөнү камсыз кылган бүтүндөй окуу-тарбиялык процесстин чегинде окуучулардын окуу иш-аракетин кыйыр жетектөөнүн методдорун да, алардын аң-сезимдүү өзүн-өзү уюштуруу көндүмдөрүнө ээ болуусун башкаруу методдорун да колдонууга мүмкүн болгон шарттарга көз каранды.

Кыргыз тили, математика, мекен таануу сабактарында башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттары: окуучулардын тапшырманын максатын, анын мазмунун жана аткаруу тартибин түшүнүү билгичтиктеринин болуусу; тапшырманын мазмунунда окуучунун таанып-билүү кызыгуусун ойготкон жана өз алдынча чечүүнү талап кылган, тапшырмага изилдөөчүлүк багыт берген жаңы материалдын камтылышы; окуу китептери менен иштөө сабактагы өз алдынча иштөөнүн башка түрлөрү менен айкалышы, б.а. окутуунун формаларынын, окутуу методдорунун жана ыкмаларынын ар түрдүүлүгү; өз алдынча иштөөнүн системалуу түрдө өткөрүлүүсү; окуучунун окуучунун өз алдынча иштөөсүнүн бааланышы керектиги болгон шарттарды сактоо, окуучулардын бекем билим менен камсыз кылууга, алардын чыгармачылык демилгесинин жана өз алдынча окуу компетенттүүлүгүнүн өнүгүүсүнө маанилүү таасир берет.

3. Эксперименттик класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн аныктоо үчүн жүргүзүлгөн анкетанын жыйынтыгы эксперименттик класста жогорку деңгээлди – 25,68%, орточо деңгээлди – 50,38%, төмөнкү деңгээлди – 23,94%; текшерүүчү класста жогорку деңгээлди – 20,11%, орточо деңгээлди – 49,67%, төмөнкү деңгээлди – 30,22% көрсөттү.

Демек, эксперименттик иштин башында окуучулар өз алдынча иштөөгө даяр болгон эмес деп айтууга болот. Калыптандыруучу эксперименттен кийин, биз тараптан аныкталган педагогикалык шарттарды ишке ашыруу аркылуу окуучулардын өз алдынча иштөөсүн өнүктүрө алдык деген жыйынтык чыгарса болот.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР:

– КР жалпы орто билимдин Мамлекеттик билим берүү стандартында жана башталгыч билим берүүнүн «Кыргыз тили», «Математика», «Мекен таануу» предметтери боюнча предметтик стандарттарында аныкталган өзөктүү компетенттүүлүктөрдүн өнүгүү талаптарын аткаруу максатында окуучулардын өз алдынчалыгын өнүктүрүү үчүн окутуу-тарбиялоо процессинде изилденген педагогикалык теориялардын корутундуларына көңүл буруу керек;

– башталгыч класстын окуучуларынын өз алдынча иштөөсүн уюштуруу үчүн аныкталган педагогикалык шарттарды окуу-тарбиялоо процессинде пайдалануу зарыл;

– кыргыз тили, математика, мекен таануу сабактарынын мисалында өз алдынча иштөө үчүн сунушталган сабактардын иштелмелерин мугалимдердин чеберчилигин жогорулатуу үчүн түзүлгөн программаларга киргизүү сунушталат.

ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ

1. Адилова, Г.И. Башталгыч класстарда «Мекен таануу» окуу предметинин тарбиялык мүмкүнчүлүктөрүн жогорулатуу [Текст]: пед. илим. канд. ... дис. / Г.И. Адилова. – Бишкек, 2007. – 188 б.
2. Адилова, Г.И. Мекен таануу. 2-класс [Текст] / Г.И. Адилова. – Бишкек: Инсанат, 2011.
3. Алимбеков, А.А. Жогорку билим берүүнү реформалоо шартында студенттердин өз алдынча иштөө ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн актуалдуу проблемалары [Текст] / А.А. Алимбеков // Вестник Исык-Кульского государственного университета им. К. Тыныстанова. – Каракол, 2014. – №38.
4. Алтынбекова, З.Б. Самостоятельная работа учащихся [Текст] / З.Б. Алтынбекова, Н.И. Павленко // Специалист. – 1996. – № 6. – С. 9-10.
5. Алыбаева, М.Р. Самостоятельная работа в преподавании КСЕ [Текст] М.Р. Алыбаева, О.В. Куфлей // Вестник КГНУ, Серия 6. Наука и образование. – Бишкек, 2000. – Вып. 2. – С. 103-107.
6. Андреев, В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности [Текст] / В.И. Андреев. – Казань, 1988. – 238 с.
7. Артемов, А.К. Развивающее обучение математике в начальных классах [Текст] / А.К. Артемов. – Самара, 1995. – 118 с.
8. Асаналиев, М.К. Педагогические условия организации самостоятельной работы студентов [Текст]: дис. ... канд. пед. наук / М.К. Асаналиев. – Алма-Ата, 1992. – 164 с.
9. Асмолов, А.Г. Психология личности. Культурно-историческое понимание развития человека [Текст]: учебник / А.Г. Асмолов. – 4-е изд., испр. – М.: Смысл, – 2010. – 448 с.
10. Атакеева, А.А. Организация СРС в рамках культурной коммуникации [Текст] / А.А. Атакеева // Материалы научно-метод. конф. «Организация самостоятельной работы в высшей и средней школе: теория и практика». – Бишкек, 2000. – С. 303-307.

11. Атанаев, Т.Б. Управление самостоятельной работой студентов по естественным дисциплинам [Текст] / Т. Атанаев, Т.М. Алишев. – Нарын, 2007. – 147 с.
12. Ахматов, Т.К. Кыргыз тили: Фонетика, Лексика [Текст] / Т.К. Ахматов, С. Өмүралиева. – Фрунзе: Мектеп, 1990. – 234 б.
13. Бабанский, Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе [Текст] / Ю.К. Бабанский. – М.: Просвещение, 1985. – 208 с.
14. Бакулина, Г.А. Интеллектуальное развитие младших школьников на уроках русского языка: 1-3 классы [Текст] / Г.А. Бакулина. – М.: Владос, 2005. – 234 с.
15. Башталгыч класстардын программалары [Текст]: эне тили, математика, мекен таануу. – Бишкек, 2000. – 63 б.
16. Безруких, М.М. Трудности обучения в начальной школе: Причины, диагностика, комплексная помощь [Текст] / М.М. Безруких. – М.: Эксмо, 2009. – 464 с.
17. Бекбоев, И.Б. Математика. 1-класс [Текст] / И.Б. Бекбоев, Н.И. Ибраева. – Бишкек: Постскриптум, 2012.
18. Бекбоев, И.Б. Математика. 2-класс [Текст] / И.Б. Бекбоев, Н.И. Ибраева. – Бишкек: Учкун, 2011.
19. Бекбоев, И.Б. Математика. 3-класс [Текст] / И.Б. Бекбоев, Н.И. Ибраева. – Бишкек: Билим куту, 2004.
20. Бекбоев, И.Б. Математика. 4-класс [Текст] / И.Б. Бекбоев, Н.И. Ибраева. – Бишкек: Континент принт, 2009.
21. Бекбоев, И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери [Текст] / И.Б. Бекбоев. – Бишкек: Бийиктик, 2011 – 340 б
22. Бекбоев, И.Б. 1-4-класстарда математиканы окутуу [Текст] / И.Б. Бекбоев, Н.И. Ибраева. – Бишкек, 2006.
23. Бекбоев, И.Б. Математика. 2-класс [Текст]: мугалимдер үчүн

методикалык колдонмо / И.Б. Бекбоев, Н.И. Ибраева. – Бишкек: Учкун, 2011.

24. Белкин, Е.Л. Педагогические основы организации самостоятельной работы студентов в вузе [Текст] / Е.Л. Белкин. – Орел, 1989. – 65 с.

25. Белых, С.Л. Мотивация исследовательской деятельности учащихся [Текст] / С.Л. Белых // Исследовательская работа школьников. – 2006. – №18. – С. 68-74.

26. Беспалько, В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения [Текст] / В.П. Беспалько. – М., 1995. – 126 с.

27. Бикбаева, Н.У. Об обучении математике младших школьников с учетом дифференцированного подхода к детям. В кн.: Совершенствование содержания и методики начального образования [Текст] / Н.У. Бикбаева. – М.: Педагогика, 1977.

28. Буряк, В.К. Самостоятельная работа учащихся [Текст] / В.К. Буряк. – М.: Аспект пресс, 2005. – 272 с.

29. Васильева, Р.А. Самостоятельная работа учащихся на уроке [Текст] / Р.А. Васильева, Г.Ф. Суворова. – М.: Педагогика, 2000. – 346 с.

30. Возрастная и педагогическая психология [Текст] / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Просвещение, 1973. – 288 с.

31. Возрастные и индивидуальные особенности младших школьников [Текст] / Под ред. Д.Б. Эльконина, Т.В. Драгуновой. – М.: Просвещение, 1967. – 354 с.

32. Выготский, Л.С. Педагогическая психология [Текст] / Л.С. Выготский – М.: Педагогика, 1991. – 479 с.

33. Выготский, Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте [Текст] / Л.С. Выготский. – М.: Просвещение, 1991. – 96 с.

34. Выготский, Л.С. Педагогическая психология [Текст] / Л.С. Выготский. – М., 1999. – С. 51-55.

35. Гарунов, М.Г. Самостоятельная работа студентов [Текст] / М.Г. Гарунов. – М.: Знание, 1998.

36. Гарунов, М.Г. Самостоятельная работа учащихся как средство

накопления опыта творческой деятельности [Текст] / М.Г. Гарунов // Советская педагогика. – 1973. – №4.

37. Голант, Е.Я. О развитии самостоятельности и творческой активности учащихся в процессе обучения [Текст] / Е.Я. Голант. – Казань, 1969.

38. Гуськова, Т.В. Можно ли воспитать ребенка самостоятельным? [Текст] / Т.В. Гуськова // Дошкольное воспитание. – 1988. – №8 – С. 68.

39. Давлетов, С. Азыркы кыргыз тили: Морфология [Текст]: жогорку окуу жайларынын филология факультетинин студенттери үчүн окуу китеби / С. Давлетов, С. Кудайбергенов. – Фрунзе: Мектеп, 1980. – 236 б.

40. Давыдов, В.В. Проблемы развивающего обучения [Текст] / В.В. Давыдов. – М.: Педагогика, 1986. – 239 с.

41. Давыдов, В.В. Теория развивающего обучения [Текст] / В.В. Давыдов. – М.: Интор, 1996. – 544 с.

42. Дайри, Н.Г. О сущности самостоятельной работы [Текст] / Н.Г. Дайри // Народное образование. – 1963. – №5. – С. 29-34.

43. Дөөталиева, А.С. Лабораториялык жумуштарды аткарууда окуучулардын өз алдынчалыгын калыптандыруу [Текст] А.С. Дөөталиева // КББАнын Кабарлары. – Бишкек, 2010. – №4(12). – 498-500-бб.

44. Дрозина, В.В. Творческая самостоятельная деятельность учащихся: теория и практика ее организации [Текст] / В.В. Дрозина. – Челябинск, 1997. – 110 с.

45. Дубанаева, К. Жогорку окуу жайларда студенттердин өз алдынча иштерин дифференцирлеп уюштуруунун дидактикалык шарттары [Текст]: пед. илим. канд. ... дис. / К. Дубанаева. – Ош, 2016. – 187 б.

46. Дьюи, Дж. Психология и педагогика мышления [Текст]: пер. с англ. / Дж. Дьюи. – М.: Мир, 1915. – 202 с.

47. Ерастов, Н.П. Методика самостоятельной работы [Текст]: учебно-методическое пособие / Н.П. Ерастов. – М.: Мысль, 1985. – 79 с.

48. Есипов, Б.П. Проблема улучшения самостоятельной работы учащихся на уроке [Текст] / Б.П. Есипов. – М.: Педагогика, 2001. – 415 с.

49. Есипов, Б.П. Самостоятельная работа учащихся в процессе обучения. Взгляды выдающихся представителей педагогической мысли по вопросу о самостоятельности учащихся в процессе обучения [Текст] / Б.П. Есипов. – М., 1961. – С. 5-37.
50. Есипов, Б.П. Самостоятельная работа учащихся на уроке [Текст] / Б.П. Есипов. – М.: Просвещение, 2000. – 239 с.
51. Жалилов, А. Азыркы кыргыз тили: I бөлүк: Тил илиминен маалымат, фонетика, графика, орфография, лексикология [Текст] / А. Жалилов. – Бишкек: Кыргызстан, 1996. – 232 б.
52. Жапаров, Ш. Физика жана математика сабактарындагы өз алдынча иштер [Текст] / Ш. Жапаров, Э. Мамбетакунов, Н. Бирюков. – Ф.: Мектеп, 1974. – 73 б.
53. Жарова, А.В. Управление самостоятельной деятельностью учащихся [Текст] / А.В. Жарова. – М.: Владос, 2002. – 246 с.
54. Жуковская, Р.И. Игра и её педагогическое значение [Текст] / Р.И. Жуковская. – М.: Педагогика, 1975. – 111 с.
55. Жумабаева, Г.А. Математика боюнча класстан тышкары иштерде окуучулардын чыгармачыл жөндөмүн калыптандыруу [Текст]: мугалимдер үчүн колдонмо / Г.А. Жумабаева. – Бишкек: Бийиктик, 2005. – 122 б.
56. Захлебный, А.Н. Школа и проблемы охраны природы [Текст] / А.Н. Захлебный. – М.: Педагогика, 1981. – 184 с.
57. Зверева, М.В. О понятии «дидактические условия» [Текст] / М.В. Зверева // Новые исследования в педагогических науках. – М.: Педагогика. – 1987. – №1. – С. 29-32.
58. Зенькович, А.П. Дифференцированный подход к самостоятельной работе учащихся на уроках (на примере математики в 4-8 классе) [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед.наук / А.П. Зенькович. – М., 1972. – 21 с.
59. Зимняя, И.А. Основы педагогической психологии [Текст] / И.А. Зимняя. – М.: Просвещение, 2003. – 264 с.
60. Зимняя, И.А. Педагогическая психология [Текст]: учебник для вузов

/ И.А. Зимняя. – 2-е изд., доп., испр. и перераб. – М.: Логос, 2002. – 284 с.

61. Зотов, Ю.Б. Организация современного урока [Текст] / Ю.Б. Зотов. – М.: Педагогика, 2006. – 248 с.

62. Иманкулова, С.Э. Башталгыч класста дидактикалык оюндарды колдонуунун педагогикалык шарттары (адеп сабагынын мисалында) [Текст]: пед. илим. канд. ... дис. / С.Э. Иманкулова. – Бишкек, 2015. – 154 с.

63. Исабеков, А.А. Самостоятельная работа [Текст]: методическая разработка для преподавателей специальных дисциплин университета и техникумов / А.А. Исабеков, Э.А. Болотов, К.Б. Биймырзаев. – Бишкек, 2005.

64. Исмаилова, Г. Мекен таануу 1-класс [Текст] / Г. Исмаилова, Б. Кубаталиева, Н. Суходубова. – Бишкек: Билим-компьютер, 2009.

65. Истомина, Н.Б. Активизация учащихся на уроках математики в начальных классах [Текст] / Н.Б. Истомина. – М.: Наука, 2002. – 244 с.

66. Истомина, Н.Б. Практикум по методике преподавания математики в начальных классах [Текст] / Н.Б. Истомина, Л.Г. Латохина, Г.Г. Шмырева. – М.: Просвещение, 1986. – 176 с.

67. Казакова, А.Г. Организация самостоятельной работы учащихся [Текст]: методическое пособие / А.Г. Казакова. – М., 2001.

68. Калинина, Н.В. Учебная деятельность младшего школьника: диагностика и развитие [Текст]: практическое пособие / Н.В. Калинина, С.Ю. Прохорова. – М.: АРКТИ, 2008. – 80 с.

69. Кант, И. Критика практического разума [Текст] / И. Кант. – М.: Либроком, 2016.

70. Карасаев, Х. Кыргыз тилинин орфографиялык сөздүгү [Текст] / Х. Карасаев. – Фрунзе, 1983.

71. Карпов, Е.М. Учебно-исследовательская деятельность в школе [Текст] / Е.М. Карпов // Лучшие страницы педагогической прессы. – 2001. – №6. – С. 54-63.

72. Касымов, А. Интерактивдик методдор жана оюндар [Текст] / А. Касымов. – Бишкек: Салам, 2008. – 48 б.

73. Ким, В.Л. Электронный учебный курс – как дидактическое средство самостоятельной работы студентов [Текст] / В.Л. Ким, Г.Д. Панкова // Материалы междунар. научно-практич. конф., посв. 50-летию КГПУ им. И. Арабаева и 5-летию ИПК и ПК «Проблемы и пути подготовки педагогических кадров в Кыргызской Республике». – Бишкек, 2002. – С. 25-31.

74. Ковальская, М.К. Организация самостоятельной работы учащихся в процессе обучения [Текст] / М.К. Ковальская. – М.: Владос, 2007. – 156 с.

75. Койчуманов, М.К. Формирование рациональных приемов самостоятельной работы с учебной литературой по физике у студентов вузов (На примере студентов вечерней системы обучения) [Текст]: дис. ... канд. пед. наук / М.К. Койчуманов. – Фрунзе, 1974. – 171 с.

76. Корольков, Б.Е. Организация учебного процесса на уроках математики при повышении роли самостоятельной работы учащихся [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Б.Е. Корольков. – М., 1992. – 16 с.

77. Кочаровская, З.Д. Формирование у учащихся умений самостоятельно работать с текстом и контролировать себя [Текст] / З.Д. Кочаровская, М.И. Омарокова // Начальная школа. – 2001. – №5. – С. 34-38.

78. Кошенова, М.И. Влияние внимания на успешность творческого мышления младших школьников [Текст]: автореф. дис. ... канд. психол. наук / М.И. Кошенова. – М., 1997. – 17 с.

79. Крутецкий, В.А. Психология подростка [Текст] / В.А. Крутецкий, Н.С. Лукин. – М.: Просвещение, 1965. – 240 с.

80. Куприянов, Б.В. Современные подходы к определению сущности категории «педагогические условия» [Текст] / Б.В. Куприянов, С.А. Дынина // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. – 2001. – №2. – С. 101-104.

81. Курнешова, Л.Е. Методические рекомендации по организации проектной и исследовательской деятельности обучающихся в образовательных учреждениях г. Москвы [Текст] / Л.Е. Курнешова // Письмо. – 2004. – №2. – С. 13-14.

82. Кырбашова, М.Т. Стандарттык эмес сабак аркылуу жогорку класстын окуучуларынын таанып-билүүчүлүк өз алдынчалыгын калыптандыруу [Текст]: пед. илим. канд. ... дис. / М.Т. Кырбашова. – Бишкек, 2017.
83. Лебедева, С.А. Организация исследовательской деятельности [Текст] / С.А. Лебедева, С.В. Тарасов // Практика административной работы в школе. – 2003. – №7. – С. 41-44.
84. Левитов, Н.Д. Детская и педагогическая психология [Текст]: учебное пособие для педагогического института / Н.Д. Левитов. – М.: Просвещение, 1964. – 476 с.
85. Лейтес, Н.С. Способности и одаренность в детские годы [Текст] / Н.С. Лейтес. – М.: Знание, 1984. – 79 с.
86. Леонтьев, А.Н. Деятельность, сознание, личность [Текст] / А.Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 404 с.
87. Лернер, И.Я. Проблемное обучение [Текст] / И.Я. Лернер. – М.: Знание, 1974. – 64 с.
88. Лернер, И.Я. Требования к современному уроку [Текст]: методические указания / И.Я. Лернер, М.Н. Скаткин. – М., 1969.
89. Логинова, О.Б. Мои достижения. Итоговые комплексные работы (2 класс) [Текст] / О.Б. Логинова, С.Г. Яковлева. – М. Просвещение, 2009.
90. Лында, А.С. Дидактические основы формирования самоконтроля в процессе самостоятельной учебной работы учащихся [Текст] / А.С. Лында. – М.: Высшая школа, 1979.
91. Мамбетакунов, Э. Методология и качество педагогических исследований [Текст] / Э. Мамбетакунов. – Бишкек, 2006. – 107 с.
92. Мамбетакунов, Э. Организация самостоятельной работы студентов [Текст] / Э. Мамбетакунов. – Бишкек, 2012. – 26 с.
93. Мамбетакунов, Э. Структура научно-педагогического исследования [Текст] / Э. Мамбетакунов, Д. Айылчиева. – Бишкек, 1997.
94. Мамбетакунов, Э. Педагогиканын негиздери [Текст] / Э.

Мамбетакунов, Т. Сияев. – Бишкек: Айат, 2008. – 304 б.

95. Мамбетова, З.Д. Мекен таануу [Текст]: 2-3-класстар үчүн окуу китеби / З.Д. Мамбетова. – Бишкек: Кыргызстан, 2003. – 96 б.

96. Мамбетова, З.Д. Мекен таануу. 1-класс [Текст] / З.Д. Мамбетова, Т.В. Архипова. – Бишкек: Кут аалам, 2011.

97. Мамбетова, З.Д. Мекен таануу. 3-класс [Текст] / З.Д. Мамбетова, Ч.И. Иманалиев. – Бишкек: Кыргызстан, 2003.

98. Мамбетова, З.Д. Мекен таануу предметин окутуу [Текст] / З.Д. Мамбетова. – Бишкек, 1993. – 48 б.

99. Мамбетова, З.Д. Мекен таануу. 2-класс [Текст] / З.Д. Мамбетова. – Бишкек: Билим куту, 2004.

100. Мамбетова, З.Д. Мекен таануу. 4-класс [Текст] / З.Д. Мамбетова. – Бишкек: Билим куту, 2004.

101. Маслоу, А.Х. Экзистенциальная психология [Текст] / А.Х. Маслоу, Р. Мэй, Г.Оллпорт, К. Роджерс. – М.: Инициатива, 2005.

102. Махмутов, М.И. Организация проблемного обучения в школе [Текст] / М.И. Махмутов. – М.: Просвещение, 1977. – 240 с.

103. Микельсон, Р.М. О самостоятельной работе учащихся в обучении [Текст] / Р.М. Микельсон. – М.: Учпедгиз, 1940.

104. Монтессори, М. Самовоспитание и самообучение в начальной школе [Текст] / М. Монтессори. – М.: Московский Монтессори-Центр, 1993. – 203 с.

105. Моро, М.И. Самостоятельная работа учащихся на уроках арифметики в начальных классах [Текст] / М.И. Моро. – М., 1963. – 160 с.

106. Мухина, В.С. Возрастная психология [Текст]: учебное пособие для студентов вузов / В.С.Мухина. – М.: Академия, 2003. – 456 с.

107. Найн, А.Я. О методологическом аппарате диссертационных исследований [Текст] / А.Я. Найн // Педагогика. – 1995. – №5. – С. 44-49.

108. Наркозиев, А.К. Организация самостоятельной работы студентов в условиях кредитной технологии обучения [Текст] / А.К. Наркозиев // Высшее образование КР. – Бишкек, 2009. – №2/4. – С. 32-34.

109. Нильсон, О.А. Теория и практика самостоятельной работы учащихся: Исследование роли самостоятельной работы учащихся в учебном процессе и ее эффективности при использовании рабочих тетрадей в школах ЭССР [Текст] / О.А. Нильсон. – Таллин: Валгус, 1976. – 280 с.
110. Новикова, Т.В. Самостоятельная работа студентов [Текст] / Т.В. Новикова // СПО. – 2003 – №7 – С. 43-44.
111. Орловский, В.Г. Методы совершенствования самостоятельной работы учащихся [Текст]: дис. ... канд. пед. наук / В.Г. Орловский. – М., 1996. – 165 с.
112. Педагогика [Текст] / Под ред. П.И. Пидкасистого – М.: Рос. пед. агентство, 1995.
113. Педагогический энциклопедический словарь [Текст] / Под ред. Б.М. Бим-Бад. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – 698 с.
114. Пидкасистый, П.И. Основы классификации самостоятельной работы в процессе обучения [Текст] / П.И. Пидкасистый. – М., 1971.
115. Пидкасистый, П.И. Самостоятельная деятельность учащихся [Текст] / П.И. Пидкасистый. – М., 1972. – 320 с.
116. Пидкасистый, П.И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении [Текст] / П.И. Пидкасистый. – М., 1980. – 278 с.
117. Пидкасистый, П.И. Организация деятельности ученика на уроке [Текст] / П.И. Пидкасистый, В.И. Коротяев. – М.: Знание, 1985.
118. Подласый, И.П. Педагогика [Текст] / И.П. Подласый. – М.: Просвещение, 1996.
119. Подласый, И.П. Педагогика начальной школы [Текст] / И.П. Подласый. – М., 2001 – 199 с.
120. Попова, А.И. Развитие самодеятельности младших школьников в условиях коллективных занятий [Текст] / А.И. Попова, И.Г. Литвинская // Начальная школа. – 2001. – №7. – С. 90.
121. Рубанова, Л.М. Дидактическая игра в процессе иноязычного общения учащихся 1 класса на этапе пропедевтической работы [Текст]: дис. ... канд. пед. наук / Л.М. Рубанова. – Ставрополь, 2006. – 254 с.

122. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии [Текст] / С.Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1989.
123. Рыбальский, В.И. Активные методы обучения [Текст] / В.И. Рыбальский. – Киев, 1983.
124. Рысбаев, С. Кыргыз тили. 2-класс [Текст] / С. Рысбаев. – Бишкек, 2002.
125. Рысбаев, С. Кыргыз тили. 3-класс [Текст] / С. Рысбаев. – Бишкек, 2003.
126. Савенков, А.И. Исследовательская практика: организация и методика [Текст] / А.И. Савенков // Одарённый ребёнок. – 2005. – №2. – С. 215.
127. Савенков, А.И. Маленький исследователь. Коллективное творчество младших школьников [Текст] / А.И. Савенков. – Ярославль: Академия развития, 2004. – 128 с.
128. Сартр, Ж.П. Стена. Избранные произведения [Текст] / Ж.П. Сартр. – М.: Политиздат, 1992.
129. Сейталиева, Э.С. Башталгыч математиканын теориялык негиздери курсун окутууда студенттердин өз алдынча ишмердүүлүгүн өнүтүүнүн илимий педагогикалык өзгөчөлүктөрү [Текст]: пед. илим. канд. ... дис. / Э.С. Сейталиева. – Бишкек, 2015. – 141 б.
130. Скаткин, М.Н. Совершенствование процесса обучения [Текст] / М.Н. Скаткин. – М.: Педагогика, 1971. – 206 с.
131. Слостёнин, В.А. Педагогика [Текст]: учебное пособие / В.А. Слостёнин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов. – М.: Академия, 2002. – 576 с.
132. Совершенствование обучения младших школьников [Текст] / Под ред. А.М.Пышкало. – М.: Педагогика, 1984. – 128 с.
133. Срода, Р.Б. Воспитание активности и самостоятельности учащихся в учении [Текст] / Р.Б. Срода. – М.: Просвещение, 1996.
134. Сыдыкова, М.Б. Математика курсу боюнча студенттердин өз алдынча иштөө компетентүүлүгүн калыптандыруунун илимий-методикалык негиздери [Текст]: пед. илим. канд. ... дис. автореф. / М.Б. Сыдыкова. – Бишкек,

2017. – 27 б.

135. Талызина, Н.Ф. Формирование познавательной деятельности младших школьников [Текст] / Н.Ф. Талызина. – М.: Просвещение, 1988. – 176 с.

136. Тарасенко, Г.С. Формирование у младших школьников эстетического отношения к природе [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Г.С. Тарасенко. – Киев, 1985. – 24 с.

137. Ушинский, К.Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии [Текст] / К.Д. Ушинский. – М., 1950. – Т. 1. – 776 с.

138. Хакунова, Ф.П. Особенности организации самостоятельной работы обучаемых [Текст] / Ф.П. Хакунова // Начальная школа. – 2003. – №1. – С. 70-73.

139. Халилов, У. Математика боюнча 4-5-класстарда окуучулардын өз алдынча иштерин өнүктүрүү [Текст] / У.М. Халилов. – Бишкек: Мектеп, 1974. – 136 с.

140. Харламов, И. Ф. Педагогика [Текст]: учебное пособие / И.Ф. Харламов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высшая школа, 2005. – 520 с.

141. Цукаръ, А.Я. Уроки развития воображения [Текст] / А.Я. Цукаръ. – Новосибирск: РИФплюс, 1997. – 167 с.

142. Цукаръ, А.Я. Самостоятельная работа учащихся по решению и составлению задач как средство повышения качества знаний по математике на материале геометрии [Текст]: дис. ... канд. пед. наук / А.Я. Цукаръ – М., 1985 – 196 с.

143. Цукерман, Г.А. Введение в школьную жизнь [Текст] / Г.А. Цукерман, Н.К. Поливанова. – Томск, 1992. – 94 с.

144. Чиканцева, Н.И. Индивидуальные самостоятельные работы как средство повышения самостоятельности и творческой активности учащихся в обучении [Текст]: дис. ... канд. пед. наук / Н.И. Чиканцева. – М., 1978. – 178 с.

145. Чиканцева, Н.И. Теоретические основы организации самостоятельной работы в процессе обучения школьников математике [Текст] / Н.И. Чиканцева. –

М.: Научная книга, 1998. – 135 с.

146. Чудинова, Е.В. Младшие школьники в учебной деятельности [Текст] / Е.В. Чудинова. – Рига, 1999.

147. Шамова, Т.И. Формирование самостоятельной деятельности школьников [Текст] / Т.И. Шамова. – М.: Академия, 2005. – 314 с.

148. Щукина, Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе [Текст] / Г.И. Щукина. – М.: Просвещение, 1988. – 152 с.

149. Эльконин, Д.Б. Психология обучения младшего школьника [Текст] / Д.Б. Эльконин. – М.: Знание, 1974. – 64 с.

150. Эржан, Таш. Окуучулардын өз алдынча иштөөсүн уюштуруунун педагогикалык шарттары (англис тилинин мисалында) [Текст]: пед. илим. канд . . . дис. / Т. Эржан. – Бишкек, 2016. – 163 б.

151. Эсенгулова, М.М. Мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүү («Окуу жана жазуу аркылуу сынчыл ой жүгүртүүнү өстүрүү» усулунун теориясы жана практикалык тажрыйбасы) [Текст] / М.М. Эсенгулова, Ж. Асекова. – Бишкек, 2008.

152. Ямалтдинова, Д.Г. Организация самостоятельной деятельности учащихся [Текст] / Д.Г. Ямалтдинова // Начальная школа. – 2008. – №2. – С. 8-9.

153. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/96691>. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2014-жылдын 21-июлундагы № 403 токтому менен бекитилген Кыргыз Республикасында жалпы мектептик билимдин Мамлекеттик билим берүү стандарты.

154. <http://izvestia.kao.kg/2018/06/24/izvestija-kao-3-35-2015>. Самсалиева К.О. Математика сабагында окуучулардын өз алдынча иштерин уюштуруу.

155. http://kao.kg/images/stories/doc/i137_002. Мамытов А.М. Кыргыз республикасындагы жалпы орто билим берүүдө жаңы муундагы предметтик стандарттарды иштеп чыгуу.

156. http://kao.kg/images/stories/doc/i335_011. Добаев К.Д., Супатаева Э.А. О Реформировании школьной системы образования кыргызстана на современном этапе.

157. http://kao.kg/images/stories/doc/i339_006. Токтомаматов А.Д.
Башталгыч билим берүү – мамлекеттүүлүктүн башаты.
158. <http://kutbilim.kg/kg/2018/01/24/zha-y-standart-zha-ycha-bilim-aluu> Кут
билим газетасы // Жаңы стандарт максаты – компетенттүү окуучу.

ТИРКЕМЕЛЕР

1-ТИРКЕМЕ

Башталгыч класстын мугалимдеринин өз алдынча иштөөнү уюштуруунун теориясы жана практикасына ээ болуу деңгээлин аныктоо, ошондой эле өз алдынча иштөөнүн окуучулардын таанып-билүү кызыкчылыктарынын калыптануусуна жана чыгармачылык активдүүлүгүнүн өнүгүүсүнө тийгизген таасирин ачуу боюнча жүргүзүлгөн анкета

Анкета №1.

Окуучулардын өз алдынчалыгынын деңгээлин жогорулатуу максатында, биз, Сизден төмөндөгү суроолорго туура жооп берүүңүздү өтүнөбүз.

Сизге чын жүрөктөн жооп бергениңизге ыраазычылык билдиребиз.

1. Окуучулардын «өз алдынча иштөөсүн» кандай түшүнөсүз?

- а) окутуу формасы;
- б) окутуу методу;
- в) окуу иш-аракетинин түрү;
- г) таанып-билүү иш-аракетин уюштуруу жана башкаруу каражаты.

2. Сиз өз алдынча иштөөнү сабактын кайсы этаптарында өткөрөсүз?

- а) жаңы материалды өздөштүрүүдө;
- б) маселелерди чечүү убагында түшүнүктү колдонуу көндүмдөрүн иштеп чыгууда;
- в) тема боюнча билгичтик жана көндүмдөрдү бекемдөөдө;
- г) жаңы абалда билимди колдонууда.

3. Өз алдынча иштөөнү өткөрүүдө сиз кандай материалдарды колдоносуз?

- а) дидактикалык материалдарды;
- б) мугалимдер үчүн окуу куралдар жана китептерди;
- в) адабияттын башка түрлөрү (журналдар, гезиттер) кайсынысы экенин

жазыңыз

4. Башталгыч класстарда өз алдынча иштөөнү уюштурууда кандай максаттарды коёсуз?

- а) базалык билимди текшерүү;
- б) окучулардын эмпирикалык изилдөө билгичтигин калыптандыруу;
- в) окутууда таанып-билүү активдүүлүгүн жана мотивациясын өнүктүрүү.

5. Өз практикаңызда активдүү түрдө өз алдынча иштөөнүн кандай формаларын колдоносуз?

- а) жат жазуу;
- б) тесттер;
- в) тема боюнча өз алдынча иштер;
- г) окуу китеп жана кошумча адабияттар менен иштөө.

6. Өз алдынча иштөөнү даярдоодо жана өткөрүүдө көбүнчө кандай ыкманы ишке ашырасыз?

- а) оюн;
- б) системалык;
- в) дифференциялык;
- г) иш-аракеттик.

Г.Н. Казанцеванын окуучулардын өз алдынчалыгынын деңгээлин аныктоо үчүн «Өз алдынчалыкты жана предметке карата кызыгууну изилдөөчү» модификацияланган методикасы

Анкета №2.

Кымбаттуу окуучулар, Сиздерди төмөндөгү суроолорго жооп берүүнүздөрдү өтүнөбүз. Сунуш кылынган варианттардан Сизге туура келген жоопту + белгиси менен белгилеңиз.

	Предметке болгон мамиле	Жооп
1	Берилген предмет жөн гана кызыктуу.	
2	Мугалимдин сабак өткөнү жагат.	
3	Предметти баары билиши керек.	
4	Предметти оңой өздөштүрсө болот.	
5	Предмет ойлонууга мажбурлайт.	
6	Байкагычтыкты, тапкычтыкты талап кылат.	
7	Предмет кызыктуу.	
8	Өзүнчө сабактары (темалары) кызыктуу.	
9	Мугалим менен жакшы мамиледемин.	
10	Мугалим көп мактайт.	
11	Мугалим кызыктуу кылып айтып берет.	
12	Предмет айлана-чөйрө жөнүндө билимдин өзгөрүшүнө таасир берет.	
13	Берилген предмет кызыктуу эмес.	
14	Мугалимдин сабак өткөнү жакпайт.	
15	Предметти баары билбей эле койсо болот.	
16	Предметти өздөштүрүү татаал.	
17	Предмет ойлонууга мажбурлабайт.	
18	Предмет кызыктуу эмес.	
19	Кээ бир гана факттар кызыктуу.	
20	Мугалим менен начар мамиледемин.	
21	Мугалим аз мактайт.	
22	Мугалим сабакты кызыксыз түшүндүрөт.	
23	Сабакты өздөштүрүүдө эч кандай ыракат албайм.	

Эмне себептен окуйсун?		
24	Окугум келет.	
25	Классымды уятка калтыргым келбейт.	
26	Толук жана терең билим алгым келет.	
27	Өз алдынча иштөөгө үйрөнгүм келет.	
28	Баары окушат, мен да окуйм.	
29	Ата-энем мажбурлайт.	
30	Жакшы баа алган жагат.	
31	Мугалим мактасын дейм.	
32	Теңтуштарым мени менен дос болсун дейм.	
33	Класс жетекчим мажбурлайт.	

**Окуучулардын өз алдынча иштөөгө карата мамилесин аныктоонун
анкетасы**

Анкета №3

Кымбаттуу окуучулар, Сиздерди төмөндөгү суроолорго жооп берүүнүздөрдү өтүнөбүз. Сунуш кылынган варианттардан туура бир гана жоопту тандаңыз.

Суроолор	Жооптор
1. Өз алдынча иштөөгө болгон мамилең кандай?	а) оң
	б) билбейм
	в) терс
2. Өз алдынча иштөө эмне үчүн керек?	а) өз билимди текшерүү
	б) баа алуу
	в) мугалимдин, ата-энемдин мактоосун алуу
3. Өз алдынча иштеген сага жагабы?	а) жагат
	б) кээде
	в) жакпайт
4. Сабакта өз алдынча иштей аласыңбы	а) иштей алам
	б) кээде
	в) иштей албайм
5) Өз алдынча иштөөнүн убактысын көбөйтүүгө кандай дейсиң?	а) оң
	б) билбейм
	в) терс

Ата-энелердин балдарынын өз алдынча иштөөсүнүн түрлөрүн аныктоо

боюнча анкета

Анкета №4

Кымбаттуу, ата-энелер Сиздерди төмөндөгү суроолорго жооп берүүнүздөрдү өтүнөбүз. Сунуш кылынган варианттарга туура келген жоопту тандаңыз.

1. Үй тапшырмаларын аткаруу:

- а) кыргыз тил боюнча көнүгүүлөрдү аткарат;
- б) ыр жаттайт, окуйт жана адабият боюнча жомок, аңгемелерди айтып берет;
- в) математика боюнча мисалдарды жана маселелерди чечет;
- г) Мекен таануу боюнча кошумча адабият окуйт.

2. Кошумча китептерди окуйт.

2. Сыналгыдан билим берүүчү программаларды көрөт.

3. Спорт секцияларына жана кружокторго барат.

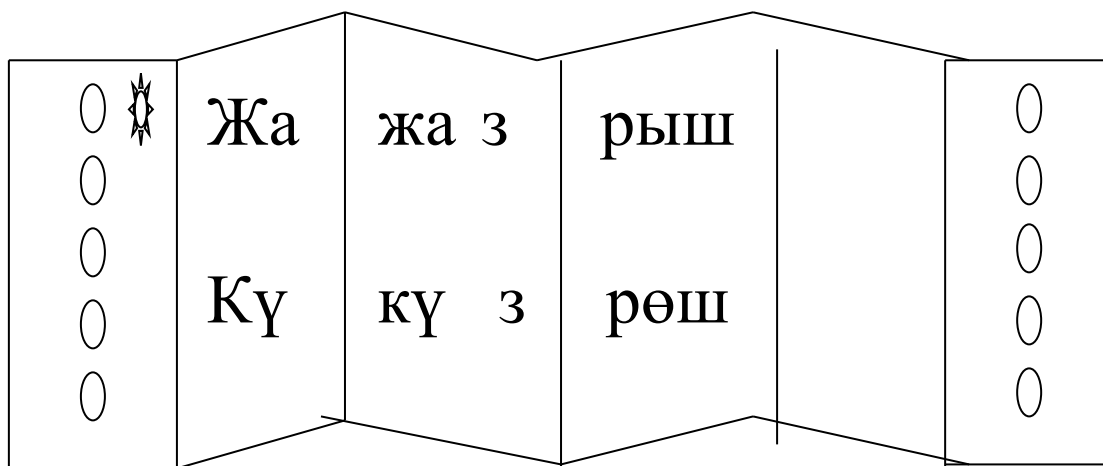
4. Музыкалык же көркөм мектепте окуйт.

6. Үй тапшырмаларын аткарат.

- а) бөлмөсүндөгү буюмдарын жыйнайт;
- б) бөлмө өсүмдүктөрүнө суу куят;
- в) чаң сүртөт.

5-ТИРКЕМЕ

1. Баш катырма түрүндө катылган макал. Топтогу ар бир окуучуга кагаз гармошка түрүндө, ар бир сабына бир нече тамга жана муун жазылып катылган макал таратылат. Эгер гармошка менен «ойносо», макалды окууга болот.

Жооп: Жаз жарыш, күз күрөш

2. Кроссворддо макал катылган. Бирок аны окуш үчүн, андан турган сөздөрдү табуу керек.

1. Көзү тосток, сазда жашайт
2. Өңү серт, жагымсыз.
3. Сойлоп жүрүүчү жандык.
4. Түз эмес.

1	Б	а	к	а		
2	М	а	й	р	Ы	к
3	Ж	ы	л	а	Н	
4	И	й	р	и		

3. Айнекке жатып бир чүрөк, көрүп өт дейт мөлтүрөп, аптапта бою узарат, аязда бою кыскарат. ГРА**СН*К

Кош балдагын басып турат, кабар келсе шашып турат. Т**ЕФ*Н

Саякат-сабак

МАТЕМАТИКА
(2 КЛАСС)

Тема: 100 чегиндеги кошуу жана алуу.

Сабактын максаты:

1. Мугалим үчүн: балдар эмнеге үйрөнгөндүгүн, алардын билим, билгичтик жана 100 чегиндеги эсеп чыгаруу көндүмдөрүнүн деңгээли кандай экендигин, берилген тема боюнча ээ болгон билимин колдонууну кантип үйрөнгөндүгүн көрсөтүү.

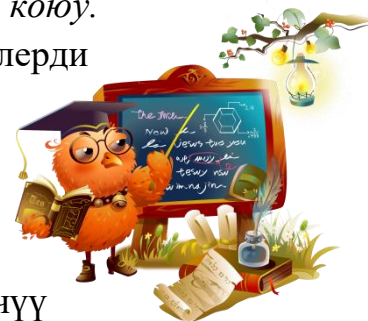
2. Сабакка болгон таанып-билүү кызыгуусун, ал аркылуу ой-жүгүртүү, көңүл буруу сыяктуу психикалык процесстерин, өз алдынчалыгын өнүктүрүү.

3. Окуучулар коллективин бириктирүү, класстын бирдиктүү ишинде ар бир окуучунун маанилүүлүгүн көрсөтүү.

Сабактын максаттарын жана милдеттерин коюу.

Мугалим. Бүгүн математика сабагында силерди укмуштуу окуялар күтүп турат, себеби биз токойго барабыз. Балдар, биз барчу токой укмуштуу – математикалуу. Анда саякаттоо менен силер 100 санынын чегиндеги кошуу жана алууну өздөштүргөнүңөрдү, маселелерди чечүү билгичтигиңерди, кесиндини туура түзгөндү, логикалык ой-жүгүртүүңөрдү көрсөтөсүңөр. Ошол себептен мен силерди сабакка көңүл бөлүп жана мага активдүү жардам берүүңөрдү суранам. Ал эми силердин жардамыңар – сабакка активдүү катышуу.

Мугалим. Кана, ким айтат, бүгүн канчасы? Дептерлерди ачабыз, жазабыз

Класс иши. (Тулку бойду түздөйбүз).

Мугалим. Билесиңерби, мага жомок каарманы жазган бир кат келди. Анын аты ким? Аны азыр билебиз. Мен силерге сан менен көрсөтүлгөн туюнтмаларды айтам, ал эми силер бул туюнтмалардын маанисин айтасыңар. Маанини туура табуу менен, биз жомок каарманынын атынын тамгасын ачабыз.

Ал эми силердин жообуңарды мага смайликтер баалоого

жардам беришет (кагаздан жасоого болот).

Эгер жооп туура болсо, жылмайып алаканын жайган смайлик

Эгер ката кетирип, бирок оңдосоңор, анда ойлонгон смайлик.

Эгер жооп туура эмес болсо, анда ыйлап жаткан смайлик. Бирок мындай болбойт деген үмүттөмүн.

Кана эмесе, жомок каарманынын атын табалы.

Жооп:

Ж	Е	З	К	Е	М	П	И	Р
---	---	---	---	---	---	---	---	---

15 16 21 24 28 30 38 50 60

Суроолор:

1. 20 жана 40 сандарынын суммасы.
2. 54 жана 4 сандарынын айырмасы.
3. 40тан 2 аз санды тапкыла
4. 12ден 3кө көп сан кайсы?
5. 7 санына 9 кош.
6. 51 санынан 30ду кемит.
7. 12 кошуу 12.
8. 19 кошуу 9
9. 68 кемитүү 38.

Мугалим. Жезкемпир бизди конокко чакырып, жазган каты менен бирге бизге үйүн оңой табыш үчүн картаны кошо берип жибериптир. Бирок картаны почтага олдоксон аюу алып келе жатып аны бөлүктөргө айрып алыптыр. Аны эми туура иреттеп чыгуу керек, ал үчүн мисалдарды туура чечип, тилкеге жазуу керек.

1	6	5
2	3	4

$54+23=$ __; $65-45=$ __; $14+55=$ __; $81+17=$ __; $76-64=$ __; $46-32=$ __.

Мугалим. Биздин алдыбызда карта даяр болду. Келгиле, жолго чыгалы. Акырын ордубуздан туралы. Мени кунт коюп карап, менин кыймылдарымды кайталагыла (музыка коюлат).

Амансыңбы, тоолорум, кандай алың?

Шуудурап, тынчтык албайт, коктуларың...

Таштан ташка урунат сай сууларың

Койнуңда жашыл шибер, арча, кайың.

Негедир көңүлүн жок суз, муңайың

Не жандык?

Үн салып кубулжуткан куштар кайсы?

Жашырба, биз сендикпиз койнуң аччы.

Мугалим. Чыйыр жол менен сапарга чыгалы. 3 катар – 3 математикалык чыйыр жол.

Ирет менен ар бир катар өз чыйыр жолу менен кыймылдайт (оюнду жакшылап түшүндүрүү). Эгер биз мисалдарды туура аткарсак, жалпы чоң жолго чыгабыз.

$$10+20-5-20+0;$$

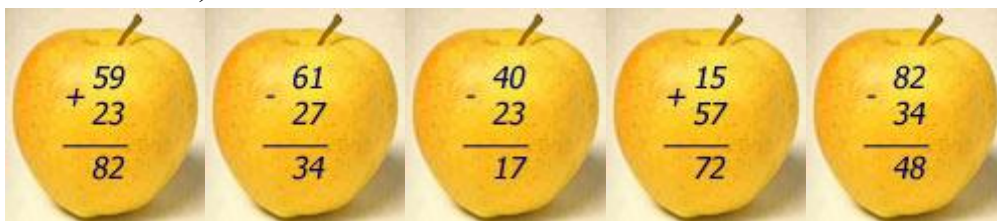
$$15-5+60-3-62;$$

$$10+20-5-20+0.$$

Мугалим. Биз бир жооп алдык. Демек, биз жезкемпирге алып барган жолду көрсөткөн картадагы бүтүн чекитке келдик. Жол менен биз жапайы алма өскөн токой аянтына чыктык.

Балдар, карагылачы, алманын жанында кирпичи турат, ал абдан алма жегиси келип жатат, бирок жетпей жатат. Келгиле жардам берели.

Кел, Дастан алмадан үз. Алма жөнөкөй эмес, математикалуу. Эгер Дастан мисалды доскада туура чечсе, алманы кирпичке беребиз, ал эми калганыңар дептерге жазгыла. (Алманы кагазга тартып, боёп койсо болот).

Мугалим. Кирпичке жардам бердик, андан ары жөнөйлү.

Жолубузда ким? Канакей карайлычы. Мени кунт коюп карап, кыймылдарымды кайталайбыз. (Манжаларга гимнастика.)

Сынган бай теректин,

Ийилген кош бутагына

Жонунда «кайчысы» бар

Жөргөмүш жетип келди.

Жайлуу тор өрүп бүтүп,

Өзү четте, үнсүз турду күтүп.

1-2-сая: Чыканагыңардан ийилген солколуңарды алдыбызга коёбуз.

3-сая: Сол колубуздуң үстүнөн ылдый карай оң колубуздуң манжалары менен иреттеген кыймылдарды жасайбыз.

4-сая: Оң колубуздуң сырткы тарабына, сол колубуздуң сөөмөйү менен кайчылаш сызыктарды чийебиз.

5-сая: Сол алаканыбыз менен гамакка окшогон жайды көрсөтөбүз.

6-сая: Оң колубузду аркабызга алып, сол колубузду сөөмөйү менен эриндерди бекитебиз.

Андан ары барабыз. Балдар, карагылачы! Тыйынчычкан балдары менен тобурчак терип жатышат. Тыйынчычкан 25 тобурчак, ал эми балдары 15 тобурчак чогултушуптур. Чогулткан тобурчактын ичинен 3сү жегис экен. Ошондо корзинада канча жей турган тобурчак бар? Бизде бүтүн маселе болуп калды. Бирөө эмес.

1. Досканын сол тарабындагы маселенин шартына көңүл бурабыз. Ушул шарт боюнча маселе түзгүлө:

– Тыйынчычкан 25, балдары 15 тобурчак чогултушту. Баары биригип канча тобурчак чогултушту?

2. Эми досканын оң тарабын карайбыз. Шарт боюнча маселе түзгүлө:

– Тыйынчычкан 25, балдары 15 тобурчак чогултушту. Чогулткан тобурчактын ичинен 3 жегис экен. Корзинада канча жей турган тобурчак бар?

Тапшырма: Азыр силер эки маселенин тең шарттарын көңүл буруп карап көрүп, анан өз алдынча чече ала турганыңардын бирөөсүн тандагыла.

Канакей, тандагыла. Дептериңерге өзүңөр тандаган маселенин шартын, чечимин жана жообун жазгыла. Ишиңерге кирише берсеңер болот.

Маселе боюнча өз алдынча иштөө.

Мугалим. Балдар, азыр силер ар бирөөңөр аткарган маселенин жообун карап, өзүңөрдүкү менен салыштыргыла. Кимдин жообу туура болсо, ага биздин тыйынчычкан тобурчактан белек кылат. Анын сүрөтүн жооптун жанына тартып койгула (жоопту анализдөө).

Мен класста жогорку деңгээлдеги татаал маселени чечкен окуучуларым бар экенине абдан кубанычтамын. Азаматсыңар!

Балдар, силер көп иштедиңер, жаздыңар жана көзүңөр чарчады. Ошол себептен биз азыр көз гимнастикасын өткөрөбүз. Силер башыңарды бурбастан көзүңөр менен гана тегеретип, оңго жана солго кыймылдатып иштешиңер керек. Кана эмесе баштадык.

👁️👁️ Чар тарапты көргөн көз,
Айландыра карасам.

Оң жагыма бир карап,

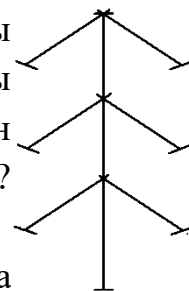
Сол жагыма да карап.

Баарын билем көз менен.

Тегеретем кайра мен.

Бүт дүйнөнү карап кең.

Жол менен биз Жезкемпирдин үйүнө келдик. Карагылачы балдар, үйүнүн жанында укмуштуудай карагай бар экен. Эгер аны көңүл буруп карасак, ал геометриялык фигуралардан турганын байкасак болот. Бул геометриялык фигуралар кандай аталат? (кесиндилер).

Сууро: Кесинди деп эмнени айтабыз? (Кесинди – бул башы жана аягы менен чектелген түздүк). Бул жерде канча кесинди бар, санагылачы (12).

Келгиле көрсөтөлү.

Мугалим. Мынакей жезкемпир.

Жезкемпир

Бул жакка жол татаал болчу,
Бирок, силер багынтыңар
Азаматтар!

Силер менен сыймыктанам,
Кол бергиле, кана эмесе –
Таланттуулар!

Мугалим. Балдар, Жезкемпирге конокко келиш үчүн эмнени билип жана аткара алышыңар керек болду?

Келгиле эми, сабакта туура жообуңар үчүн алган бардык смайликтерди көтөрөлү. Карагылачы классыбыз кандай жаркырай түштү. Силер менен иштөө абдан кызыктуу болду. Чоң рахмат баарыңарга!